

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ORTA DOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ ANA BİLİM
DALI

**BİR DIŞ POLİTİKA SÖYLEM ANALİZİ ÖRNEĞİ: AK PARTİ
DÖNEMİ İRAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ (2002-2020)**

Doktora Tezi

OMRAN KARİMİMİRZANEZAM

İSTANBUL, 2021

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ORTA DOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ ANA BİLİM
DALI

**BİR DIŞ POLİTİKA SÖYLEM ANALİZİ ÖRNEĞİ: AK PARTİ
DÖNEMİ İRAN- TÜRKİYE İLİŞKİLERİ (2002-2020)**

Doktora Tezi

OMRAN KARİMİMİRZANEZAM

Danışman: PROF. DR. AHMET KEMAL BAYRAM

İSTANBUL, 2021

ÖZ

BİR DIŞ POLİTİKA SÖYLEM ANALİZİ ÖRNEĞİ: AK PARTİ DÖNEMİ İRAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ (2002-2020)

Türkiye ve İran, bölgenin iki eski medeniyeti ve güçlü devletlerin olduğu için Orta Doğu siyasetinin önemli aktörleri kabul edilmektedir. İkili ilişkiler siyasal ve tarihsel boyutlarıyla her ne kadar ele alınmış olsa da, söylem analizi açısından yeterince irdelenmemiştir. Bu çalışma, AK Parti dönemini temel alarak İran-Türkiye ilişkilerini söylem analizine tabi tutmuştur. Post-yapısalcı söylem analizi çerçevesinde ve Michel Foucault'ya ait iktidar/bilgi ilişkisi ve de söylemin *soykütüğü* ve *kazı bilimi* kavramlarına dayandırılarak ikili ilişkiler ele alınmıştır. Bu kapsamda, Türkiye'de vuku bulan gelişmelerin İran'da algılanması ve metin vasıtasıyla yayınlara, siyasi demeçler ve bildirimlere yansımalarına ilişkin söylem analizi yapılmıştır. Soykütüğü ve kazı bilimi ışığında söylem analizinde İran'ın özellikle Devrim sonrası söylemleri incelenmiştir ve araştırmanın kapsamına denk gelen söylemlerin üst anlatıları ele alınmıştır. Araştırmanın varsayımları olarak İran'ın dış politika algı düzleminin İrancılık ve Şiilik temellerine dayalı olduğu ileri sürülmüştür. Buna istinaden, söz konusu iki kavramsal çerçeve detaylı olarak incelenmiştir. AK Parti döneminde vuku bulan olaylar ve geliştirilen politikalar yedi farklı kategoride ele alınarak söylem analizi çerçevesinde yapılan açıklamaların, eleştirel ya da onay verici olduğuna dair tespit yapılmıştır. Araştırmanın sonucu olarak, ikili ilişkilerin jeopolitik ve demografik gerçekler ile millî çıkarlara bağlı olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, Suriye meselesi söylem olarak en gergin ve eleştirel yaklaşımları beraberinde getirirken, pragmatizme dayalı ekonomik karşılıklı bağımlılık, söylem yumuşamasına her zaman zemin hazırlamıştır. Ayrıca AK Parti'nin İslami değerlere sahip çıkması, partinin kuruluş yıllarında olumlu karşılanırken, Arap Baharı ve Suriye iç savaşının ikili ilişkilerin her boyutta gerginleşmesine sebep olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış politika, söylem analizi, İran, Türkiye, AK Parti.

ABSTRACT

As two countries being the most powerful entities enjoying the historical civilizational background, Turkey and Iran are regarded as the main actors in Middle East politics. Despite the fact that Turkish-Iranian relations have been analyzed in terms of history and politics, these relations have not been analyzed through discourse analysis adequately. Having the Justice and Development Party era as its scope of analysis, this study aims at contemplating Iran-Turkey relations in terms of discourse analysis. Based on post-structural discourse analysis and Michel Foucault's power/knowledge equilibrium as well as archeology of knowledge and genealogy concepts, bilateral relations have been investigated. In this context the way the developments in Turkey have been conceptualized and mirrored through academic journalism as well as political statements in Iran has been probed through political discourse analysis. To practice critical discourse analysis under the light of Archeology and Genealogy, the political discourses of post Revolution Iran have been looked through and the meta narratives of the periods in question have been investigated. As hypothesis of the investigation, Iranian foreign policy conceptualization system is based on Iranism and Shiism, accordingly two conceptual frameworks have been analyzed thoroughly. The developments having happened in Justice and Development party era have been categorized in seven parts and as required by discourse analysis, it has been decided whether the asserted discourses are challenging or confirming. As findings of the study, it has been proven that the bilateral relations are subject of geopolitic and demographic realities and national interests. In this respect while Syrian crisis has caused the most challenging and critical discourses, pragmatism-based economic interdependency has always led to softening of discourses. Also, while the fact that Justice and Development party has roots in Islamic traditions has been welcomed in initial years, Arab Spring and Syrian crisis have led to deterioration of bilateral relations in all aspects

Keywords: Foreign policy, discourse analysis, Iran, Turkey, JDP

ÖNSÖZ

Eğitim sürecinde bana katkılarda bulunan ve bilim ışığı ile yolumu açan bütün hocalarıma teşekkür ederim.

Tez aşaması döneminde beni sabırla dinleyen, benim araştırmama yön verip en büyük katkıyı sağlayan tez danışmanım Prof. Dr. Ahmet Kemal Bayram hocama, ayrıca tez dönemi boyunca fikirleriyle araştırmama yön verip olumlu katkılarıyla yolumu açan Tez İzleme Komitesi üyeleri Prof. Dr. Hasan Korkut ve Doç. Dr. Hasan Duran hocalarıma en içten dileklerle teşekkür ederim.

Sadece eğitim değil hayatımın bütün aşamalarında benim yanımda olup bana umut veren eşim Somayye'ye en kalbi şükranlarımı sunmak istiyorum. Sevgili annem ve babamın elinden öpüyorum.

Omran KARİMİMİRZANEZAM

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

ÖZ	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ POLİTİKA VE SÖYLEM ANALİZİ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Dış Politika	9
1.1.1. Dış Politika Analizi ve Yaklaşımları	10
1.1.1.1. Geleneksel Kavrayış.....	11
1.1.1.2. Davranışsalcılık ve Karar Verme Yaklaşımı.....	12
1.1.1.3. Orta yol Teorileri.....	14
1.2. Söylem Analizi ve Uluslararası İlişkiler	16
1.2.1. Michel Foucault ve Söylem Analizi	26
1.2.2 Söylemler Arası İlişkiler.....	31

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN'IN DIŞ POLİTİKA SÖYLEMLERİNİN SOYKÜTÜĞÜ

2.1. Şiilik ve Ulemanın Devletleşme Tarihi.....	36
2.1.1. Safeviler Öncesi ve Takiye Dönemi	36
2.1.2. İran'da Devlet Kuruluşu Dönemi	36
2.1.3. Safeviler ve Şiiliğin Devletleşmesi.....	40
2.1.4. Safeviler Sonrası Dönem	41
2.2. İran-Türkiye İlişkilerinin Tarihi.....	45
2.2.1. Safevi Döneminden İslam Devrimine Kadar.....	45
2.2.2. İslam Devrimi Sonrası	47
2.3. İslam Devrimi: Bir İktidar Söylemi Olarak	49
2.4. Velayet-i Fakih Kavramı ve Oluşum Tarihi	50
2.5. İran Milliyetçiliği.....	54

2.6.	Devrim Sonrası Dış Politika Söylemleri.....	61
2.7.	Geçici Hükümet Dönemi	63
2.8.	8 Yıl Savaş Dönemi	66
2.9.	Rafsanjani Dönemi.....	70
2.10.	Muhammed Hatemi Dönemi (Reformcu Akımın İktidara Gelişi).....	72
2.11.	Ahmedinejad ve İlkelere Dönüş Dönemi	76
2.12.	Hasan Ruhani Dönemi (İlmi Reformculuk).....	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKTİDAR/BİLGİ DENKLEMİNDE TÜRKİYE HAKKINDA SÖYLEM ANALİZİ

3.1.	AK Parti: Mahiyeti, İktidara Gelmesi ve Performansı	87
3.2.	Erdoğanizm.....	94
3.3.	Ekonomi (Performans ve İkili İlişkiler).....	99
3.4.	Yeni Osmanlıcılık (İç ve Dış Politika).....	104
3.5.	15 Temmuz Darbe Girişimi	121
3.6.	Suriye Meselesi.....	138
3.7.	Kürt Meselesi.....	154
SONUÇ		161
KAYNAKÇA		174

GİRİŞ

Dinamik ve değişken uluslararası siyaset söz konusu olduğunda, bir ülkenin dış politikası ve onun arka planını kavramak uluslararası ilişkilerin önde gelen araştırma alanlarından birisini teşkil etmektedir. Kuşkusuz, bir ülkenin dış politikada ortaya koyduğu davranışlar ve sergilediğı tutumlar, söz konusu ülkenin gelecekte ortaya koyacağı tavırları öngörme açısından büyük öneme sahiptir. Zira bir ülkenin dış politikası, çevresi ve diğer oyuncuların davranış biçimine bir tepki olarak oluşur. Gerek ikili ilişkiler gerek küresel sistemin gereğı olarak, egemenlik sahibi olan devletlerarasındaki ilişkiler, dış politika olarak bilinmektedir ve dış politika olgusunu analiz nesnesi olarak ele alan akademik disiplin de öncelikle uluslararası ilişkiler alanıdır.

Uluslararası ilişkiler teorilerinin gelişmesi ile birlikte dış politika analizi, farklı boyutlar ve yaklaşımlar kazanmıştır. Post-yapısalcı teorilerin ortaya çıkışı, eleştirel söylem analizinin diğer klasik ve genelde dil bilimi ve psikoloji alanlarından farklılaşmasını sağlayarak, dış politika analizi için güçlü bir araç haline getirmiştir. Realizm ve idealizm akımları arasında süregelen çekişme geleneksel kavrayış analiz modelini oluştururken, 1960'lı yıllarda davranışsalci düşünce ekseninin gelişmesi ile birlikte, davranışsalcılık ve karar verme yaklaşımları ön plana çıkmıştır (Snyder, 1962, ss.125-145). Ancak ilerleyen yıllarda inşacılık ve dış politika analizi üzerindeki etkisinin küresel boyutta bir kavramsal çerçeve olarak ele alınması, dil ve toplum arasındaki ilişkiyi gündeme taşımıştır (Wendt, 1992, ss.46-48). Bu bağlamda, sosyal etkileşim, dil kullanımı ve dilin sadece bir etkileşim aracı olmayıp toplumun inşası sürecinde etkili rol oynadığı netlik kazanmıştır. Buna istinaden, eleştirel söylem analizi, Frankfurt Okulu başta olmak üzere, diğer eleştirel yaklaşımlardan esinlenerek gelişmiştir. Ancak, toplum inşası süreci, özellikle de iktidar ve uyruk arasındaki ilişki siyasi kavramlar ışığında okunduğunda, Michel Foucault ön plana çıkmaktadır. 1961 yılında *Deliliğin Tarihi* kitabının yayınlanması ile birlikte terminolojik olarak *söylem* sözcüğü daha geniş bir anlam kazanmıştır. 1966 yılında yayınlanan *Şeylerin Düzeni* adlı çalışma, iktidar ve uyruk arasındaki ilişkilerin yeni formlarla değerlendirilmesine neden olmuştur. Söz konusu kavramlardan esinlenerek, iktidar ve özneyruk arasındaki ilişki ve de bilim üretim süreci, söylem analizine tabi tutulmuştur.

Foucault'ya göre söylem, bir bilgi veya bir konunun anlatım tarzıdır ve iktidar dengelerinin ışığında ortaya atılan tavırlar ve söylemler, bilimsel metnin üretimiyle doğrudan doğruya bağlantılıdır (Foucault, 1972, ss.152-156). O'na göre, insanlar farklı mekânlarda ve farklı tarihi evrelerde yasal, yasa dışı veya hatta tıp ve doğa bilimleri gibi nesnel görünen konular hakkında oldukça farklı düşünceler ve fikirlere sahip olmuşlardır. Bundan dolayı bütün sosyal davranışlar anlam taşımaktadır ve söylemler toplumların davranışları ve eylemlerini şekillendirmektedir. Yapılan her eylem ve söylenen her söz bir söylemsel havzada biçimlendirilmiştir. Bu bağlamda kişisel düşünce kalıpları ya da dış politika gibi birçok etmenin sonucu olarak ortaya çıkan konuları kavramak için, tarihe dayanan iktidar dengeleri ve bilimi temel alarak söylemsel havzayı yakından idrak etmek gereklidir.

Postmodern ve eleştirel ekolden esinlenen Foucault'ya göre söylemler, tavırların ve davranışların biçimini kısıtlar ya da genişlemesine izin verir. Böylece insanlar ya da bir ülkenin dış politika uygulamaları, bir özne olarak belirli söylem karşısında kendini belirli konumda bulur. Foucault'ya göre (1977, ss.26-28) söylem ve onun beraberindeki iktidar sadece sınırlayıcı değildir ve sonuç olarak sansür ve gizliliğe yol açmaz; aynı zamanda bir üretim sürecidir, hatta hakikat ve gerçek olarak görünen kavramları üretip şeklini belirler. Ayrıca söylemler ebedî değildir, bir tarihi sürecin doğurduğu gerekliliklerden melezleşip bir iktiza olarak sürekli değişime maruz kalır. Bir dönem iktidar konumunda olan ve diğer söylemleri marjinalleştiren söylem, zamana bağlı olarak kendisi marjinal bir söylem haline gelebilir.

Bu bilgiler ışığında, İran ve söz konusu ülkenin dış politikadaki söylemsel havzası, tarih ve coğrafyası gereği, meydana gelen tehditlere göre dost ve düşman algılaması yaparak kendine uygun gördüğü söylemleri ön plana çıkartmıştır. Bu bağlamda, bir özne-uyruk durumunda gördüğü kendi halkını, belirli konu hakkında uyruklaştırmaya çaba sarf etmiştir. Aynı şekilde, kendi söylemine uygun görmediği ya da tehdit olarak algıladığı söylemleri dışlayıp reddetmiştir.

Orta Doğu'nun en eski devletlerinden biri olan İran'ın dış politikasının farklı boyutları, birçok uluslararası ilişkiler uzmanı ve araştırmacı tarafından ele alınmasına rağmen, söylem analizi ve hermenötik açısından yeterince incelenmemiştir. Ayrıca, İran-

Türkiye ilişkileri adına birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, söylem analizi kapsamında değerlendirilecek yeteri kadar metin bulunmamaktadır.

Bu bağlamda Sinankaya (2012), 2000 yılı başından itibaren Türkiye-İran ilişkilerini güvenlik bağlamında incelemiştir. Ona göre, Filistin meselesi ve Irak'ın bütünlüğü ile ilgili bölgesel güvenlik sorunları ve ekonomik ilişkilerinin karşılıklı bağımlılığı, her iki ülkeyi de pragmatizme yöneltmiştir. Sarıkaya (2020), Adalet ve kalkınma partisinin ilk yıllarından 2016'daki Darbe girişimine kadar ikili ilişkileri incelemiştir. Türkiye'nin İran ile ilişkileri, Suriye İç Savaşı ve nükleer anlaşma dahil olmak üzere, stratejik ekonomik ve jeopolitik perspektiflerle analiz edilmiştir. Bu kapsamda, Türkiye'nin nükleer konusunda İran'ı desteklemesine rağmen, Suriye krizine ilişkin meseleler iki ülkeyi riskli bir rekabete sokmuştur. Mokhtari (2012), İran ile Türkiye arasındaki mevcut ilişkilerin temelini Osmanlı ve Safevi döneminde başlayan rekabet ve ortaklığa dayandığına inanmaktadır. Her iki ülkenin siyasi, kültürel ve ekonomik doğasındaki farklılıklara rağmen, İran ve Türkiye'nin her zaman dostane ama rekabete dayalı bir ilişki sürdürmeyi başarmıştır.

Gasparetto (2018), Suriye krizi ışığında Türkiye ile İran arasındaki ikili ilişkileri incelemiştir. Ankara- Şam hattında Suriye krizinin şiddetlenmesi, Tahran'ın nüfuzunu yansıtmak için Şam'la stratejik ittifakından yararlanmasına neden olmuştur. İkili ilişkileri tarihsel ve bölgesel bir bağlamda ele alan araştırma, terörizmin bölgedeki etkileri ve Orta Doğu krizine Rusya'nın müdahalesini ana konu olarak belirlemiştir. Yazara göre, bölgedeki fırsatların ve tehditlerin karmaşıklığına rağmen Türkiye, bölgedeki Kürt gruplarla savaşma politikasını sürdürmüştür. Yarmohammadian ve diğerleri (2017), İran ve Türkiye arasındaki ilişkileri, esas olarak Suriye krizine dayalı bölgesel rekabet perspektifinden incelemiştir. Çalışmada, ikili ilişkilerin belirlenmesinin arkasındaki ana faktörleri araştırılmıştır. Onlar ikili ilişkilerin ana karakterinin istikrarsızlık olduğuna inanmaktadır. Zira ideolojik sorunlar, güç dengeleri ve bölgesel roller, etkileşimin kimliğini belirlemede ana etmen olmuştur.

Aktaş (2018) İran-Türkiye ilişkilerini, Suriye ve Irak örnekleri üzerinden değerlendirmiştir. Arap Baharı etkileri üzerinden yola çıkan Aktaş, Suriye meselesinin Türkiye-İran ilişkilerinde en önemli sorun haline geldiğine inanmaktadır. Bu kapsamda, farklı çıkarlar ışığında, Türkiye ve İran farklı hedeflere yönelik politikalar izlemiştir ve

Suriye iç savaşının derinleşmesi ile birlikte ikili ilişkiler de orantılı olarak zedelenmiştir. Ancak, devam eden yarışa rağmen, Irak meselesi ikili ilişkileri Suriye meselesi kadar derinden etkilememiştir. Özbey (2019) ikili ilişkileri İran'a yönelik yaptırımlar üzerinden değerlendirmiştir. Araştırmanın bulgularına göre Türkiye'nin İran dahil komşu ülkelerden enerji kaynaklarına bağımlı olduğu göz önüne alındığında, İran ekonomisine uygulanan yaptırımlar Türkiye ile ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Bununla birlikte, ticaret hacmindeki düşüşe rağmen, iki ülkenin ekonomik pragmatizmi devam etti ve ikili ilişkilerde kilit bir faktör olmuştur. Ünal ve Ersoy (2014) Türkiye ile İran arasındaki ikili ilişkileri ekonomi politi açısından incelemiştir. Türkiye-İran ilişkilerinin genel olarak istikrarlı olduğuna, ancak Türkiye-İran ilişkilerinin jeo-ekonomisinin de jeopolitik kadar önemli olduğuna inanıyorlar. Onlara göre, Türkiye İran ilişkilerinde jeopolitiğin ikili ilişkilerde önceliği, ikili ekonomik ilişkilerde enerjinin önceliği ve doğalgazın önceliği dahil olmak üzere üç asimetri vardır. Böylesi bir asimetrilere dayanarak, enerji ilişkilerinin iki ülkearasındaki ortaklığın kapsamını siyasi meselelere de genişletilebilecek şekilde genişletmek için iyi bir başlangıç noktası olabileceğine inanıyorlar.

Bu çalışmada, İran'ın dış politika algılamasında ve karar verme mekanizmasının arka planında duran ve rol üslenen etmenler, kuramlar ve kavramlar incelenmiştir. Çalışmanın, Türkiye-İran ilişkileri, özellikle de dış politika bağlamında araştırma yapan öğrenciler ve araştırmacılar için fayda sağlayacağı ümit edilmektedir. Bu beklenti çerçevesinde, çalışmanın yanıtını bulmaya çalıştığı ana sorular şunlardır:

- İran'ın dış politikadası hangi esaslara dayandırılmıştır?
- Söylemleri, bir beyan ve aynı zamanda bir algı oluşturma aracı olarak düşündüğümüzde, AK Parti dönemine denk gelen gelişmeler ve politikalar için, hangi yaklaşımlar sergilenmiştir?

▪ AK Parti'nin İslami değerler ve geleneklere bağlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, İran'ın takındığı tavırlar ve ifadelerle yansıtılan söylemlerde farklılık gözlemlenebilir mi?

▪ Türkiye hakkındaki söylemleri yumuşatan ya da sertleştiren konular nelerdir?

Bu bağlamda, İran'ın günümüz siyaset esasını oluşturan İslam Devrimi'nin dış politika anlayışı, hükümet kurma ve dışişleri bakanı atama yetkisine sahip olan Cumhurbaşkanlarının söylemleri aşağıdaki başlıklarda ayrıntılı olarak incelenmelidir. İncelenecek kavramların ana başlıkları:

(i) Şiiliğin devletleşme yönünde hareket etmesi ve ulemanın İran'da iktidar kazanma süreci

(ii) İranc milliyetçiliği ve İran'da ulus inşası süreci.

Çalışmamızın başlıca üç temel varsayımı vardır. Bunlar;

i) Dış politika konusunda algılama ve algı oluşturma süreci oldukça karmaşık ve çok yönlü olduğu için siyasi aktörler, İran devleti de dahil, zorunlu olarak kendi menfaatleri doğrultusunda hareket eder ve kendi dış politikalarını -ister ilan ister icra aşamasında- onlara göre tasarlar ve yürürlüğe sokarlar.

ii) İran'ın dış politika temellerini oluşturan esas, her ne kadar İslam şeriatına dayalı olsa da jeopolitik konumu ve tarihi sürecinin gereği olarak çıkarların tanımlanmasında ve söylemlerin oluşmasında milliyetçilik kavramı vazgeçilmezdir. Bundan dolayı millet ve ümmet ikilisi, dinamik bir şekilde İran'ın dış politikasında boy göstermektedir.

iii) Her ne kadar ümmet, iyi komşuluk ve karşılıklı bağımlılık (öncelikle de ekonomik ve güvenlik) konusunda, iki ülkenin söylemlerinin birbirine yakın ve onay verici olduğu düşünülse de takınılan tavırların büyük kısmı jeopolitik ve demografik milliyetçilik tarafından belirlenmektedir.

Tüm bu varsayımları sınamak ve sorulara cevap vermek üzere, çalışmanın birinci bölümünde, dış politikanın kavramsal çerçevesi, yaklaşımları ve analiz seviyeleri söylem analizi ile birlikte incelenmiştir. Bu kapsamda, idealizm ve realizm arasındaki geleneksel

kavrayış, davranışsalcılık ve karar verme yaklaşımı, orta yol teorileri ve inşacı yaklaşımlar ele alınmıştır. Birinci bölümün ilerleyen kısmında, söylem analizi, farklı yaklaşımları ve teorileri ile birlikte incelenmiştir. Bu bağlamda, söylem analizinin mikro seviye (dil bilimi ve yapısalcılık) yaklaşımları bir kenara bırakılmış ve söylem analizi makro seviyede incelenmiştir. Söz konusu seviyede eleştirel ve sosyal söylem analizi ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Laclau ve Mouffe, Fairclough ve birkaç düşünürün teorileri incelendikten sonra, araştırmanın modelini oluşturan Foucault'ya ait kavramsal çerçeve geniş bir şekilde irdelenmiştir. Bu kapsamda Foucault'ya ait soykütüğü ve kazı bilimi kavramlarından esinlenerek araştırmanın modeli oluşturulmuştur. Adı geçen modele göre, her şey bir söylemsel çerçeve içinde şekillendiği için söz konusu söylemsel havzanın incelenmesi önemlidir. Bahsedilen ikili kavramdan (ümme-Şiilik /millet) yola çıkarak çalışmanın ikinci bölümü oluşturulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde, yukarıda zikredilen model uygulanarak İran'ın dış politika söylemlerinin soykütüğü ve kazı bilimi incelenmiştir. Bu bağlamda, Amerika Birleşik Devletleri'nin eski Dışişleri Bakanı eski Henry Kissinger'in "İran bir *millet* ya da bir *ideoloji* olduğuna dair karar vermeli" ve Ahmet Naghibzade'nin (2001, ss.255-262; 2004, ss.155-158) göre, İran'ın mevcut siyasi durumunu anlamak için, Safevi hükümetinin kuruluş dönemi günlerine müracaat edilmesi gerekmektedir" iddialarından esinlenerek, İran'ın dış politikasının temelleri incelenmiştir. Adı geçen kavramsal çerçevelerden yola çıkarak Şiilik tarihi ve modern İran'ın oluşumundaki etkisi ve İrancılık (İran milliyetçiliği) konuları ele alınmıştır. Bölümün ilerleyen kısımlarında, *Velayeti Fakih* kavramı ve oluşum tarihi, *Mutlak Velayet-i Fakih* ilkesinin tarihsel süreci ve soykütüğü ele alındıktan sonra İrancılık kavramını besleyen temeller irdelenmiştir.

Yine ikinci bölümde, Devrim sonrası dış politika söylemleri, söylemden değişim ve söylemde değişim olarak incelenmiştir. Devrim sonrası dış politika söylemleri kısmında sırasıyla, Geçici Hükümet Dönemi, 8 Yıl Savaş Dönemi, Rafsancani Dönemi, Reformcu Dönem yani Muhammet Hatemi Dönemi, Mahmut Ahmedinejad Dönemi ve son olarak Hasan Ruhani Dönemi'ne ait söylem alanları ve üst anlatıları sunulmuştur. Bu bağlamda, adı geçen dönemlerin tarihi olaylar seyri değil, üst anlatıları ve söylem çerçeveleri ele

alınmıştır. Bununla birlikte, dış politikada soykütüğü yapma adına, İran-Türkiye ilişkilerinin tarihi seyrine göz atılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, İran'ın Türkiye'ye yönelik takındığı tavır, söylem analizine tabi tutulmuştur. Bu kapsamda, 2002 yılı sonu itibarıyla AK Parti'nin iktidara gelmesinden başlayarak, İran'da söz konusu parti ile ilgili yazılan akademik metinler, medya ve siyasi demeçler incelenmiştir. İnceleme esnasında 71 akademik makale, Dışişleri Bakanlığı ve üst düzey yetkililere ait 57 demeç ve Dışişleri Bakanlığının web sitesi, Press TV, İran'ın millî haber kanalı (IRINN), kapsamlı bir şekilde inceleme kapsamına alınmıştır. Araştırmanın Üçüncü Bölümünde üst anlatıları temsil etme, düşünce ve algı oluşturabilme mahiyetine sahip olan metinlerin bir kısmı temsili olarak bölümde yer almaktadır. Ancak, çalışmanın sonuç kısmı sadece bölümde sunulan metinler değil incelenen metinlerin tamamından alınmıştır. Bu bağlamda, Devrim Muhafızları ve siyasi kanatları temsil eden akademisyenlerin metinlerine öncelik verilmiştir. Ayrıca, araştırmanın modeli gereği, kronolojik kategorilendirme yapılmış olmasa da, sonuç bölümünde yapılan değerlendirmeler AK parti dönemine ait gelişmelerin tarihi seyri üzerine yapılmıştır.

İktidar/bilgi ikilisinin birleşmesini göz önünde bulundurduğumuzda, üst düzey yetkililer ve akademisyenlerin var olan ve oluşturulan söylemlerin inşa sürecinde önemli bir yer tuttuğunu söyleyebiliriz. Buradan yola çıkarak, önde gelen akademisyenler ve siyasi kişilerin ürettiği metinlere öncelik verilmiştir. Bu kapsamda, iktidara (gerek Reformcu Grup gerek Muhafazakârlar), Ruhani tabakası (Ulema) ve Dışişleri Bakanlığına bağlı: “*Dış Politika Dergisi*, Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Jeopolitik Dergisi*, Coğrafya Bilimleri Enstitüsü, Tahran Üniversitesi'ne Bağlı *Siyasi ve Hukuk Bilimleri Dergisi*, Stratejik Siyasal Araştırmaları Merkezi, *Uluslararası Yaklaşımlar Dergisi*, İslam Dünyası Araştırmaları Merkezi, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, *Afageh Amiyat Dergisi*” başta olmak üzere birçok düşünce kuruluşları ve siyasi düşüncelere bağlı dergilerin Türkiye hakkında yazdığı metinler incelenip söylem analizine tabi tutulmuştur. İktidar/bilgi bağlamında, metin oluşturma süreci göz önünde bulundurulduğu için bilgi/üst anlatıları oluşturan kişiler ve kurumlar ön planda tutulmuş ve kişisel yorumlar ve sosyal medya tepkileri çalışmanın dışında tutulmuştur.

Bu çerçevede, Türkiye'nin siyasi literatürü ve gelişmelerine ait olan sözcükler ve tabirler taranıp veri toplama sürecinde kullanılmıştır. “Türkiye”, “Türkiye Cumhuriyeti”,

“Erdoğan”, “Davutoğlu”, “Türkiye ve Suriye”, “Türkiye’de seçim”, “AK Parti”, “Türkiye’de Aleviler”, “Türkiye’de Kürtler”, “Türkiye ve Suriye”, “Türkiye’nin dış politikası”, “Türkiye ve İsrail”, “Türkiye ve AB”, “Türkiye ve İran” terimleri başta olmak üzere taranmış ve yazılan metinler toplanmıştır.

2020 yılı yazı itibarı ile başlayan Kafkaslardaki gelişmeler, Türkiye ve İran ilişkileri açısından önemli yer tutuyor olsa da gelişmelerin yeniliği sebebiyle araştırma kapsamına alınmamıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan’ın yanı sıra, Türkiye-Rusya-İran üçgeninde çözümlenmesi gereken siyasal dengeler, ikili ilişkileri derinden etkileyebilir ve farklı söylemler farklı üst anlatılar geliştirebilir. Bu sebeple sürecin tamamlanması ve söylemlerin oluşmasından sonra analizlerin yapılmasının daha doğru olacağı düşünülmüştür.

Araştırmanın üçüncü bölümünde AK Parti’nin İran’da metin vasıtasıyla muhatabına iletilmesi, AK Parti’nin İktidara Gelmesi ve Performansı, Erdoğanizm, Ekonomik Performans ve İkili İlişkiler, İç - Dış Politika ve Yeni Osmanlıcılık, 15 Temmuz Darbe Girişimi, Suriye Sorunu ve Kürt Sorunu olmak üzere yedi farklı başlık altında incelenmiştir.

Bu çerçevede, çalışmanın birinci bölümü, dış politika ve söylem analizinin kavramsal çerçevesine ayrılmışken İkinci Bölüm İran dış politikasının ana eksenini oluşturan özellikle Şiilik ve İran milliyetçiliğinin tarihsel arka planı, İran-Türkiye ilişkilerinin kısa bir tarihini kapsamaktadır. Üçüncü Bölüm ise belirlenen yedi konu başlığı dairesinde söylem analizine ayrılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ POLİTİKA VE SÖYLEM ANALİZİ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Dış Politika

Bugünkü tabiriyle, diplomasi ve uluslararası ilişkiler insanlık medeniyeti kadar uzun bir geçmişe sahiptir. Bir ülkenin dış politikası ya da dış ilişkileri, ülkenin kendi çıkarları ve onları elde edip korumak adına kullandığı stratejiler için kullanılan bir tabirdir. Bu bağlamda, stratejilerin belirlenme temeli, uluslararası sistem, devletlerarası ilişkilerinin mahiyeti, ülkenin dış ilişkilerini etkileyecek dâhili meseleleri, dış politika analizi kapsamında yer almaktadır. Uluslararası ilişkilerin bir multidisipliner, ancak bağımsız ilkelere sahip olan bir bilim olarak ortaya çıkmasından beri, dış politika analizi farklı yöntemler ve yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirilmiştir.

George Modelski (1962, s.244) dış politikayı “Diğer devletlerin davranış biçimini değiştirmek, ayrıca kendi faaliyetlerini uluslararası sisteme uyarlamak için topluluklar tarafından geliştirilen faaliyet zinciri” olarak tanımlamıştır. Söz konusu tanıma göre dış politika bir davranış biçiminin değişimi ya da devamı konusuna odaklanmıştır. Öte yandan, Feliks Gross (1977, s.32, 54) liberal bir yaklaşım benimseyerek bir devletin diğer devletlerle ilişki kurmak ve kurmamakta kararlı olmasını dış politika olarak değerlendirmiştir. Padelford ve Lincoln (1954, s.126) dış politikayı bir devletin algıladığı hedefler ve çıkarlarının kendi menfaatlerini edinmek yolunda pratiğe döktüğü süreç olarak tanımlamıştır. Bu kavramsal çerçeveye göre, dış politikanın ilk işlevi hedeflerin belirtilmesi ve ikinci işlevi ise hedef konulan çıkarların elde edilmesi için icraat olmuştur.

Bu kapsamda dış politika, sadece ilkelerin belirlenmesi değil fiiliyata geçirilmesi için uygulanması gereken araçları belirlemiş olur. F. S. Northedge (1953, s.264) dış politikayı, bir ülkenin diğer ülkelere baskı uygulayarak onları yönettiği siyasetleri kabullendirmesi olarak tanımlar ve bu süreç, bir siyasi iktidarın kendi sınırları içinde başlayıp sınır ötesinde devam eder. Buna bağlı olarak, uluslararası sistemde bağımsız bir otorite tarafından gerçekleştirilen eylemler ve kurallar dizisi dış politika tanımını belirler (Morin Paquin, 2018, s.18-22).

Geleneksel tanımıyla, dış politika bir devletin dış aktörlere yani diğer devletlere karşı uyguladığı bir politika olarak nitelendirilmektedir. Ancak Neo-realizmin aksine, sadece uluslararası sistemi bir bağımsız varlık olarak görmekte ve karar verme mekanizmasını öne çıkararak içten dışa bir yaklaşım sergilemektedir (Diez, Bode, Costa, 2011, s.29). Bu kapsamda, dış politika, bir ülkenin iç ve dış meseleleri arasında bir arayüz ve aktivitedir. Söz konusu iki ortam birbirinden tamamen ayrı olmazken, arasındaki sınır küreselleşmeden dolayı daha gözenekli bir şekil bulmuştur; siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik faaliyetleri bir araya getiren çok boyutlu ve çelişkili bir süreç haline gelmiştir (Alden ve Aran, 2017, s.107).

George B. De Huszar (1950, ss.373-75) bir ülkenin dış politikasını karmaşık ve dinamik bir politik süreç olarak tanımlamaktadır. Bir ülkenin dış politikası, uyguladığı politikalarının ötesinde bir kavramdır; zira değişken süreçler esnasında ortaya koymuş olduğu taahhütler, belirlemiş olduğu millî menfaatler, hedefler ve ilkeler değişebilmektedir ve bunlarla birlikte dış politikanın yönleri de değişime maruz kalmak zorundadır. Bu süreçte, bir ülkenin egemenliği, diğer ülkelerle karşılıklı bağımlılığı, yurt içi ve uluslararası konjonktür dış politikanın şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır.

1.1.1.Dış Politika Analizi ve Yaklaşımları

Sosyal bilimlerin çoğunda olduğu gibi, dış politika analizi disiplinlerarası araştırmalar gerektirmektedir ve farklı seviyelerle, farklı yaklaşımlarla ele alınabilir. Aynı şekilde, dış politika analizinde merkezi bir konuma sahip olan felsefi sorular, söz konusu alanın karmaşıklığını artırmıştır. Uluslararası siyaset, uluslararası sistemin nasıl çalıştığı sorusuna bir cevap arayışında iken, dış politika “uluslararası sistemde önemli aktörler kimdir” sorusunun yanıtını aramaktadır (McGown, 1973, s.80). Mikro-ekonominin bireylerin davranış tarzını ele aldığı gibi, dış politika da uluslararası sistemde iktidar sahibi olan aktörlerin nasıl davrandığını açıklamaya çalışır. İç ve dış politikanın birbirinden farklı ya da birbirleriyle aynı olup olmadığı sorusu her zaman uluslararası siyaset ve dış politika yorumcularının ilgi odağı olmuştur. White’a göre (1989, s.322) dış politika, iç politika gibi devlet otoritesi içerisinde şekillenir, ancak iç politikanın aksine uluslararası ve daha değişken bir sistemde uygulanır.

Devletler, dış politikanın belirleyicisi ve uygulayıcısı olarak tanımlandıkları için, uluslararası ilişkiler kavramları ve teorileri dış politika analizinde önemli role sahiptir. Bu yüzden, uluslararası ilişkiler teorilerindeki dış politika yaklaşımlarını gözden geçirmek ve İran dış politikasında söylemsel açıdan çözümlenmek oldukça faydalıdır.

1.1.1.1. Geleneksel Kavrayış

Diplomasi tarihi ve hukuk disiplinlerinin kalbinde doğan uluslararası ilişkiler teorileri kendini Dünya Savaşları arasında yeni bir disiplin olarak ispat etmeyi başarmıştır. Ancak, şu an geleneksel yaklaşım olarak belirlediğimiz kavrayış, iki farklı ve ana ekolden oluşmaktadır: *realizm ve idealizm*.

Her iki ekolün de ortak noktası, insan doğası ve uluslararası sistem olmakla birlikte, her iki ekol de dış politikanın mahiyetini uluslararası siyasi sistemde aramaktadır (Smith, 1986, s.21). İdealist düşünürlere göre, çatışmaların ve gerilimlerin sebebi insanın doğası değildir, nitekim insanın doğası barışçıl ve barışseverdir. Ancak politik ve sosyal mekanizmalarından dolayı gerilimler ortaya çıktığı için, söz konusu çatışmalar ve savaşları önlemek adına barıştan yana uluslararası örgütler ve kurumların inşa edilmesi, demokrasi ve barışı beraberinde getirebilir. Zikredilen yaklaşım, uluslararası sistemin gerçeklerini yeterince dikkate almadığı gerekçesi ile eleştirilere maruz kalmıştır. Öte yandan realistler, devletlerin ve uluslararası sistemin, insanın doğasından kaynaklanan objektif kurallar tarafından şekillenip yönetildiğini ileri sürmüşlerdir (Morgenthau, 1978, s.95). İdealist yaklaşım, demokrasi ve küresel barışa inanarak dış politikayı uluslararası örgütler ve sivil toplum kuruluşlarına doğru yöneltmeyi tavsiye ederken, realistlere göre uluslararası sistem kendi yararı peşinde olan egemen devletlerden oluştuğu için gücün maksimize edilmesini kaçınılmaz bulur. Söz konusu kavramsal çerçeveye göre, devletler de bireyler gibi rasyonel davranıp belirli hedefler doğrultusunda ve kendi çıkarlarına uygun bir şekilde hareket ederler ve gerçekleştirdikleri bütün eylemler önceden belirlenmiş niyetler üzerine kuruludur.

Realistler, dış politikanın iç politikadan farklı bir alanda oluştuğuna inanmakta ve dış politikanın kaynağını iç politikada değil, anarşik yapıdaki uluslararası sistemde aramaktadır. Söz konusu yaklaşımın dış politika ile alakalı bir diğer yaklaşımı, dış politikanın yüksek yoğunluklu siyaset (high politics) olarak algılanmasından dolayı güvenlik

ve askeri meselelerini ön planda tutması ve de ekonomiyi düşük yoğunluklu siyaset (low politics) olarak görmesidir. İdealist yaklaşımın aksine, realist yaklaşım beka meselesinden yola çıkarak uluslararası sistemde güç dengesine vurgu yapar ve bir devletin uluslararası sistemdeki yerinin niteliği ve niceliğini dış politikanın temeli olarak belirler. Realistlere göre, uluslararası sistem anarşik ve değişken olduğu için dış politika, ekonomi ve hukuk gibi iç meseleleri ilgilendiren kavramlardan bağımsız hareket etmektedir.¹

1.1.1.2. Davranışsalcılık ve Karar Verme Yaklaşımı

Davranışsalcı ekol, realist teorinin uluslararası ilişkiler ve dış politika bakışına bir tepki olarak doğmuştur. Aslında, karar verme yaklaşımı olarak belirlenen ve Snyder (1962, s.45) tarafından ileri sürülen yaklaşıma göre dış politika, birtakım kararları verme yetkisine sahip olan yetkililerin ortaya koyduğu bir karar verme sürecidir. Böylece dış politikayı kavramak için bireylerin, grupların ve onların karar sürecindeki rolün tarihi geçmişi anlamak ön plandadır. Söz konusu yaklaşım, realist akımına bir tepki olarak oluşsa da birçok kavram ve konu açısından realist yaklaşımın gölgesinde kalıp ondan esinlenmiştir; karar verme mekanizması, realist yaklaşımın devletlerin rasyonel davranma ilkesine bağlıdır. Ancak White'a göre (1989, ss.5-13) davranışsal yaklaşım dış politika kavramına önemli katkılar yapmış ve kayda değer değişiklikler meydana getirmiştir.

Adı geçen yaklaşım açısından devletler uluslararası sistemde rol oynama yetkisine sahip olsa da soyut ve tekil bir yapıya sahip değillerdir ve atılan adımlar karar yetkisine sahip olan bir grup ya da tekil bir birey tarafından önceden belirlenmiştir. Bununla birlikte, davranışsal ekol, devletin kararları ve eylemlerini karar yetkisine sahip olan insanların yapısı ve psikolojisi ile eşdeğer olarak tanımlamaktadır. Davranışsalcı yaklaşım, realist düşüncenin nesnel bakış açısına ağır eleştiriler getirerek öznel bir bakış açısı ortaya koymuştur. Böylece, karar yetkisine sahip olan insanların belirli uluslararası konjonktüre maruz kalıp, onları kavrayıp ve sonra onun doğrultusunda karar vermesinin dış politikanın arka planını oluşturduğu iddiası ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, ülkenin iç meseleleri, sivil toplum

¹ Bu kapsamda, İran'ın dış politikası birçok yazar tarafından ele alınmıştır. Bazı dış politika teorisyenlerine göre, İran evrimsel ve ideolojik mahiyetinden dolayı idealist çerçevede değerlendirilmelidir (Gaderi, 2012, ss.25-28, 35, 111). Öte yandan, diğer birçok teorisyene göre jeopolitik değerlerin değişmemesinden ve İran İslam Cumhuriyeti bir devlet seviyesinde aktör olarak rol oynamaya başladığından dolayı realist bir çerçevede değerlendirildiğinde daha verimli sonuçlar doğurabilir (Dehgani, 2010). Söz konusu bakış açıları, ikinci bölümde detaylı şekilde ele alınmıştır.

ve ekonomi gibi önemli etkenleri dış politikadan tamamen ayrı tutan realist yaklaşımın aksine davranışsal yaklaşım, sosyal etmenler ve yurtiçi konjoktürün dış politikada belirleyici olduğunu ileri sürmektedir (Holsti, 2004, ss.55-58).

Geleneksel ve davranışsal yaklaşımların bir diğer ayrışma zemini ise dış politikayı araştırırken genelleme ya da bireyselleştirme farkıdır. Realizmin başını çektiği geleneksel yaklaşım devletleri uluslararası arenada tekil ve bireysel görüp araştırmalarını bireyselleştirme üzerinden yaparken, davranışsal yaklaşım kendi bilimsel araştırmalarında genellemeden yana olmuştur. Pozitivist ve deneyselci akımlardan esinlenen davranışsal yaklaşım, uluslararası sistemde devletlerin davranışlarını inceleyip genelleme yaparak teori üretme iddiasında bulunmuştur (Singer, 1961, s.18). Devlet davranışlarını inceleyen söz konusu yaklaşım, psikoloji ve sosyolojiyi dış politika analizine dahil ederek, öznel mahiyete sahip olan dış politikaya vurgu yaparak, kriz kararı gibi önemli süreçlerin bilimsel incelenmesine katkı sağlamıştır.²

Genellemeyi ilkesel bir tutum olarak sergileyen karar verme yaklaşımının geliştirdiği bir diğer dış politika analizi yaklaşımı da *karşılaştırmalı dış politika* yöntemidir. Bilimsel araştırma yöntemlerini bünyesinde barındıran söz konusu yaklaşım, sistematik deneysel veri toplama teknikleri, kavramsallaştırma, hipotez denemesi ve teori inşası üzerine dikkat çekici araştırmalarda bulunmuştur. Araştırma teknikleri açısından doğa bilimlerinden esinlenen karşılaştırmalı yaklaşım, Snyder (1962, s.65) tarafından ileri sürülen yöntemleri de geniş bir şekilde kullanmaktadır. Ancak yeteri kadar bilimsel araştırmalar barındırmadığı için Rosenau tarafından eleştiri almıştır. Rosenau (1966, s.55) dış politika analizinin açıklayıcı değişkenlerini, kişisel özellikler, rol, ülkesel, sosyal ve sistematik değişkenler olarak nitelendirmiştir. Ayrıca, söz konusu değişkenler farklı devletlerin dış politika analizinde farklı sonuçlara yönelebileceği için, tipolojik farklılıkları ileri sürerek üç farklı seviyeden söz etmiştir:

i) Büyüklük,

² Bu kapsamda, İran'ın dış politikasını teorik çerçevelerde inceleyen yazarlar, Devrim Rehberi dış politika konusunda merkezi öneme sahip olduğu için, davranışsal yaklaşımlara önemli yer ayırmışlardır. Araştırmanın ikinci bölümünde, İran dış politikasında Devrim Rehberi'nin anayasal çerçevede belirlenen yetkileri detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

ii) Gelişme seviyesi,

iii) Siyasal sorumluluk.

Rosenau'nın amacı, doğal ve bünyesinde doğal olarak matematik barındıran bilimsel araştırma tekniklerinden esinlenerek dış politika analizinde de rakamların devreye girmesi değildir, zira ülkelerin farklı dinamiklerinden dolayı sayılar bilimsel mahiyet taşıyamaz. Ancak bilimsel açıdan kabul edilecek miktarda karşılaştırmalı incelemeler yaparak, benzerlik ve farklılıklara istinaden genel bir dış politika teorisinin inşa edilebilmesi üzerine çaba sarf etmiştir.

1.1.1.3. Orta Yol Teorileri

Rasyonel, karşılaştırmalı, davranışsal ve benzeri yaklaşımlarının gelişmesi ile birlikte, söz konusu yaklaşımlar birleştiğinde *orta ya da bileşik* yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bunlardan en önemlisi karar verme ve rasyonel davranışın birleşmesi olarak söylenebilir. Rasyonel yaklaşıma göre, devletin belirlediği politikalar ve konuma göre hareket eden devlet adamlarının davranış tarzı, tamamen söz konusu hedefler ve çıkarlar doğrultusunda yapılır ve kişilerin kişisel özellikleri söz konusu olmaz. Hâlbuki psikoloji biliminden ciddi bir şekilde faydalanan karar verme yaklaşımı, devleti temsil eden insanların ruhsal ve kişisel özelliklerini ön plana çıkarmaktadır. Yeni yaklaşım, daha kapsamlı veri ve sonuç elde etmek adına, her iki konuyu da inceler. Bu yaklaşım hem söz konusu devletin uluslararası alanda kendisi için biçimlendirilmiş rolü analiz eder hem de devleti yöneten insanların kişisel özelliklerini de bilimsel olarak ele alır. Zira Simon'a (1957, ss.124-126) göre her iki yaklaşım da ayrı ayrı ele alındığında, dış politika sonuçlarını açıklamaktan acizdir; nitekim küresel ve bölgesel krizler gibi iç meselelerden değil, ulusötesi sebeplerden kaynaklanan krizler karşısında farklı şahıslar farklı tepkiler verebilir. Sprout'a (1956, s.78) göre, karar verme mekanizmasında karar verecek kişinin psikolojik ve işlevsel ortamı arasındaki farkın fark edilmesi gerekir; işlevsel ortam nesnel bir mahiyete sahipken kişinin ortasında bulunduğu psikolojik ortam öznel bir mahiyete sahiptir. Ayrıca, bireysel ve bireyselci değil, grup ve takım hâlinde karar verme yetkisine sahip olan çevreyi düşündüğümüzde sadece psikolojik değişkenler değil, farklı algılama sistemine sahip olan insanların çokluğu yüzünden dış politika analizi daha karmaşık bir hâle gelebilir.

Orta yol ve bileşik kavramsal çerçevelerden bir diğeri *bürokratik siyaset modelidir* ve dış politika analizinde örgütsel ve devletsel çerçeveler arasındaki bağlantıyı incelemektedir. Söz konusu dış politika analizi yöntemi argümanına göre, süre açısından bürokratlar ve siyasetçilerin geçici olmaları ve aynı zamanda dış politika ile alakalı yeteri kadar bilgiye ve geçmişe sahip olmamalarından yola çıkarak dış politika konusunda deneyimli bürokratların kullanılması kaçınılmazdır. Bu yaklaşıma göre dış politika, karar verenler tarafından değil bürokratlar tarafından geliştirilir, sonra örgütsel süreçten geçerek fiiliyata dönüştürülür. Allison ve Harper (1974, ss.216-18) tarafından geliştirilen modele göre, kararlar ve seçenekler birkaç devletsel kuruluş arasında pazarlık yapılarak ortaya konur ve sürece dâhil olan gruplar, kendi görüşlerini politika geliştirme kararlarına empoze etmeye çalışır. Böylece verilen kararlar üniter yapıya sahip değildir; birtakım çatışma, rekabet, anlaşmalar ve değişim sürecinden geçer. Bu yaklaşıma göre, bürokratik takımın çapı ve uzmanlık seviyesi değişkenlik göstermekte ve dış politika geliştirme sürecinde söz konusu kavrama ait olmayan tarım, ekonomi, savunma ve benzeri örgütsel yapıların konuya müdahil olması bürokratik siyaset modelinin öneminin gitgide artıyor olmasına işaret etmektedir. İran'ın dış politikasında etkili olan kuruluşlar ve devlet dışı örgütler ele alındığında, söz konusu modelin önemine vurgu yapılmalıdır. Zira bir devrimin sonucu olarak ortaya çıkan sistemin dinî ve askerî ayakları olduğu için dış politika geliştirilmesinde ortaya koydukları ağırlık en az Dışişleri Bakanlığı kadar öneme sahiptir.

Yukarıda zikredilen yaklaşımlara göre nispeten daha yeni ve güncel bir yaklaşım olan *sistematizm* dış politika analizinde yeni ufuklar açmayı başarmıştır. Bireyselci, grup düşüncesi, bürokratik yaklaşımlar ve davranışsalcı akımları kısmen de olsa bünyesinde barındıran yeni yaklaşım, dış politika analizinde aşağıdaki esas meseleleri ele almaktadır (Pickel, 2007, s.142):

Birliktelik (Composition): Devlet kuruluşları tarafından yetkilendirilmiş olan bireyler, sosyal gruplar, toplumun bünyesindeki farklı kesimler ve onların arasındaki iletişime işaret etmektedir. Bu yaklaşım, bireylerin rolüne vurgu yapsa da diğerlerinin önemini göz ardı etmemektedir.

Ortam (Environment): Sistemin sınırları dışındaki her şeye işaret etmektedir; iç ve dıştan sistemle etkileşim halinde olabilir.

Yapı (Structure): Katılımcılar arasında gerçekleşen etkileşimlerin kurallarına işaret etmektedir.

Nedensel Mekanizma (Casual Mechanism): Sistem içerisindeki farklı değişkenler arasındaki materyal bir eylem ya da iletişime işaret etmektedir.

1.2. Söylem Analizi ve Uluslararası İlişkiler

Jens Zimmermann, *Hermeneutics: A Very Short Introduction* (2015, s.42, 72, 102) kitabında hermenötik sözcüğünü eski Yunan kökenli *hermenon* tabirine bağlamaktadır. Söz konusu sözcük Latin ve Roma dünyasına giriş yaptıktan sonra *intrepetadi*, yani yorum ve çeviri yapmak sözcüğüne dönüşmüştür. Böylece, her iki terim tarihi süreç sonucu birbiriyle eşleşip eş anlamlı hâle gelerek bir tabirin kullanılması ya da bir tabirin yorumlanması manasına gelmiştir. Günümüzde hermenötik birbirinden uzaklaşan iki farklı eylem ve yaklaşım hâline gelmiştir. Eylem olarak, çeviri ve yorum yapmak görevini sürdürmektedir ancak yaklaşım olarak felsefenin bir branşı olmuştur. Bu bağlamda bir aktivite olarak hermenötik, her tür yazılı ya da konuşulan metnin okunması ve incelenmesi ile eş anlama gelirken, bir felsefe branşı olarak daha derinlere inip kullanılan dili ve arkasındaki temelleri incelemekle görevlendirilmiştir. Bir metnin oluşması, arkasındaki mantık, geleneksel tarihi ve onunla bağlantılı bakış açıları yakından incelenir, sadece metnin kendisi değil arka planı önem bulur. Bu bağlamda, bilgi objektif halinden uzaklaşarak “ilgi odaklı ve ilgiye dayalı” hâle gelir. Ünlü yazar, Batı kavrayışına eleştirel yaklaşımla bakarak Batı insanının objektif bilimleri objektif ve ilgiden arındırılmış bir mahiyette kabul etmesini yanlış görmektedir. Hermenötikle ilgilenen bilim adamları, söz konusu düşünce tarzının yanlış olduğunu ve doğrunun bildiklerinin aksine olduğunu kanıtlamışlardır. Aslında her bilim parçası ister beşerî bilimler olsun ister doğa bilimleri, kişilerin kişisel ilgileri, taahhütleri, tutkuları ve bireysel yaratıcılığına dayalı olarak ilerlemiştir. Aynı şekilde “ufukların çakışması” yorum biliminin temel esaslarından birini oluşturmaktadır. Her öğrenme, bilinmeyenler ile kişinin bildiklerinin birleşmesi neticesinde oluşmaktadır ve kişinin geçmişi gelenekleri öğrenmesini doğrudan doğruya etkilemektedir. Her şeyin aniden değil bir bağlam çerçevesinde oluştuğunu, dilin kavramların ifade edilmesinde önemli bir araç olduğunu, geleneğin ve kişilerin bireysel geçmişinin sadece öğrenme değil aynı zamanda ifade ve yorumlarında da

önemli rol oynadığını göz önünde bulundurduğumuzda, söylem analizinin ilk adımları atılmış olur.

Söylem ve söylem analizi, klasik dil bilimi ve sosyal psikoloji bölümlerinde bir mikro statüye sahipken son zamanlarda sosyal bilimlerin farklı alanlarında da geniş bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Klasik dilbilgisi, psikoloji ve sosyolojide söylem, sadece kişiler arası ve günlük konuşmaların nitel bir analiz amacı olarak kullanılırken, modern akademik çevrede eleştirel söylem analizinin gelişmesi ile birlikte iktidar dengeleri, ilişkileri ve sırasıyla sosyal etkileşimler gibi önemli konulara odaklanması sebebiyle azami öneme sahip olmayı başarmıştır (Fairclough, 1992, s.25, 110). Anlam akışkanlığı ve karmaşık tarihçesi ile ortaya çıkan söylem, terminolojik olarak farklı teorisyenler ve farklı dallar tarafından farklı şekilde yorumlanmıştır. Ancak söylem ve söylem analizi en çok Fransız filozof Foucault ve onun tarihi felsefe açısından yorumladığı yazılar ve yaklaşımlarla anılmaktadır. Foucault'ya göre (1977, s.104) söylem sadece sosyal dengeler ve iktidardan alınmış bir varlık değildir, kendisi sosyal iktidar yaratan bir etmendir.

Dil kullanımının soyut ve genel yapılarıyla ilgilenen söylemsel yaklaşım, anlamın sadece dilde değil, dilin ötesinde ve sosyal değerlerde oluşup iletildiğini ileri sürmektedir. Söz konusu yaklaşıma göre dil, sadece dilbilgisi ve kelime yapılarından ibaret olmayıp tamamen sosyal temellere dayanan bir varlıktır. Sözcükler ve dilbilgisi vasıtasıyla bir araya gelip söylenmek isteneni iletmek için kullanılan öğeler, tek başına anlam ifade etmemekte, bir dizi kurallar ve değerler aracılığıyla şekillenmektedir; söz konusu kurallar ve değerler sistemini söylem olarak adlandırabiliriz (Larsen, 1997, s.32). Aynı şekilde, siyasal söylemler zihinler arası bir oluşumdur ve sosyo-politik aktörler tarafından üretilir, gözden geçirilir ve gerektiği anlarda yeniden üretilir. Söz konusu analizde, söylemi üreten kişilerin psikolojik yapısı ile birlikte dil ve dil kullanımı da ele alınır. Zira dilin üstlendiği en önemli görev anlamı iletmektir. Doty (1993, s.111), eleştirel söylem analizini, gerçeklerin dil aracılığıyla oluşma süreci olarak adlandırır. Söz konusu süreçte, sosyo-ekonomik ve siyasal etmenlerin yanı sıra jeopolitik ve coğrafi meseleler söylemlerin oluşmasında rol üstlenmiştir. Shapiro'ya (1988, s.41) göre, politik karar verme sürecinde etkin olan insanlar, belirli söylemsel çerçeveler içinde hareket etmektedir ve vaki olan sadece dünyaya anlam vermek değil gerçekliği de üretmektir.

Siyasal söylem analizi ya da daha genel adıyla eleştirel söylem analizi, kimlik gibi önemli etmenlerin dış politikadaki etkilerini aramaktadır. Hansen (1995, s.26) “kimlik dış politikayı etkiler mi?” sorusuyla yola çıkarak farklı yaklaşımları incelemiştir. Kimlikler dış politikanın bir ürünüdür, aynı zamanda dış politikanın oluşmasında da etkin rol oynamaktadır. Danimarkalı bilim adamı Pederson *eylem teorisini* ileri sürerek siyasetçiler ve yetkililerin uyguladığı politikaları meşru göstermek için yazılı ya da sözel olarak rasyonel kanıtlar ortaya atmak zorunda kaldıklarını ileri sürmüştür. Söz konusu meşrulaştırma sürecinin aracı, iletişimsel olarak dil kullanımınıdır (Larsen, 1997, s.13).

İşlevsel olarak söylemler, öznelere zihniyetini “biz ve ötekiler” kutuplaşmasına yönelir, öz ve öteki kavramlarından yola çıkarak, ön plana çıkarma ya da marjinalleştirme ikilemine dâhil eder. Söylemler, bir yandan kendi iktidar kaynaklarını ve güçlü yanlarını göz önüne sererek ön plana çıkartırken, diğer yandan “öteki” olarak nitelendirdiğinin zaaflarını ön plana çıkararak marjinal duruma getirir. Böylece bir söylem, var olup devam edebilmesi için düşman ya da rakip söylemlere ihtiyaç duymaktadır (Soltani, 2004, s.4).

Zizek (1989, s.63) bir bütünlüğün içerisinde, birkaç merkezî odak noktasına rastlayabileceğimiz inancındadır. Söz konusu odak merkezleri, anlamın bütünlüğünü oluşturmak için zincirin halkaları gibi birbirine kenetlenmiş durumdadır. Ancak, birkaç odak olmasına rağmen bütün söylemde faaliyet gösteren bir üst gösteren vardır ve bütün halkaları birleştirir. Buna paralel olarak Laclau ve Mouffe (1985, s.245; 1989, s.123) gösteren ve gösterilen (signifier and signified) arasında mevcut olan ilişkiyi kullanarak hegemon kavramına yaklaşırlar. Onlara göre, gösterilenler belirli bir gösteren etrafında toplanırsa söz konusu gösteren egemen hâle gelir. Ayrıca kimlikleri söylemler inşa eder ve söylemlerin oluşması kimliklerin var olmasından önce gelir. Fairclough (1995, s.109) ile Laclau ve Mouffe’un söylem analizli yaklaşımları arasındaki en büyük farkın analiz seviyesinde olduğu da söylenebilir. Fairclough, dil bilim yaklaşımı ile yola çıkarak mikro seviye yani dil ve dilbilgisi konusunu ele almakta ve sosyo-politik gibi makro çerçeveyi çözümlenmekten kaçınmaktadır, buna karşın Laclau ve Mouffe’un modeli makro seviyede sosyolojik meseleleri incelemeyi ön plana çıkarmıştır.

Fairclough (1995, s.185), eleştirel-siyasal söylem analizinin genellikle politik söylem vasıtasıyla siyasal iktidar, güç suistimali ve domine etme ile ilgilendiğini ileri

sürmektedir. Her zaman hâkim konumda olan söyleme karşı, özellikle de sosyal ve politik eşitsizlik durumunda, direniş olacağını iddia etmiştir. Ayrıca, geleneksel hâliyle eleştirel söylem analizi sadece siyasi aktörler ve siyasetçilerin konuşmalarına analiz getirirken, ırk ve sosyal katmanlar gibi meseleler modern eleştirel söylem analizinin önemli bir parçası olmuştur. Bir siyasi bağlamsal analiz yapmak için Teun A. Van Dijk (1996, s.19) sosyal alan, siyasal sistem, siyasal değerler, siyasal ideoloji, siyasal kurumlar, siyasal gruplar, siyasal aktörler, siyasal ilişkiler, siyasal süreç, siyasal eylem, siyasal algı gibi önem taşıyan bileşenlerin araştırılmasını önerir. Örneğin, parlamentoda geçen bir tartışmayı söylem analizi ile incelerken aşağıdaki modeli ileri sürmüştür

- Alan: Siyaset.
- Sistem: Demokrasi.
- Kurum: Parlamento.
- Değerler ve ideolojiler: Demokrasi, grup ve parti ideolojileri.
- Organizasyonlar: Siyasi partiler, lobiciler.
- Siyasi aktörler: Parlamento üyeleri, kabine bakanları.
- Siyasi ilişkiler: Yasama gücü.
- Siyasi süreç: Mevzuat.
- Politik eylem: Politik karar verme.
- Siyasal bilişler: Konuyla ilgili tutumlar (örneğin kürtaj, nükleer enerji vs.).

Kress (1989, s.16) siyasal söylem analizinin tarihini incelerken, söz konusu disiplinler arası alanın ortak paydalarını aşağıdaki şekilde özetlemiştir:

- Dil bir sosyal olgudur,
- Sadece bireyler değil, kurumlar ve sosyal gruplar da özel anlam ve değerlere sahiptir, değerler sistematik bir şekilde dille ifade edilir,

- Metinler, dilin iletişim hâlinde ve birbiriyle bağlantılı olarak geliştirdiği ünitelerden ibarettir,
- Okuyucular ve dinleyiciler metinler karşısında pasif katılımcı değillerdir,
- Bilim ve kurumların dili arasında benzerlikler vardır.

Dil kullanımı ve söylem analizini mikro seviye, yani dilbilgisi ve günlük kullanım değil, makro ve sosyal boyutlarda inceleyen Fairclough'a (1989, s.122) göre, dilin her bir kullanımını bir iletişimsel pratiktir. Fairclough, geliştirdiği modelde söylem analizini üç aşamalı ya da kendi tabiriyle üç boyutlu şekilde ele almıştır.

Birinci boyut 'metin' aşamasıdır, metin bir anlamı iletmek için kullanılan simgelerden oluşmaktadır ve sadece yazılı metin değil, resimler, sözel olarak anlatılan cümleler ve üçünün bileşeni de olabilir. Söz konusu boyutta, analiz 'sözcük seviyesinde' yapılır. Kelimelerin oluşumu ve kullanımının, insanların bakış açılarını şekillendirici bir unsur olduğu bilinmektedir; savaş hâlinde olan bir bireyin terörist ya da özgürlük savaşçısı olarak nitelendirilmesi metni üreten kişinin zihinsel dünyası ve içinde dolaştığı güç dengeleri ve ilişkilerine bağlıdır. Ayrıca, metni oluşturan kişi sözcükleri kullanımıyla toplum içerisinde kendi pozisyonunu da belirler. Kişinin tabirine göre, yurtdışından gelen bir insan *mülteci*, *yabancı* ya da *gariban* olarak nitelendirilebilir.

İkinci boyut 'söylemsel pratik' olarak nitelendirilmiştir; bu aşama metnin üretim aşamasıdır ve analiz seviyesi metin olarak ele alınmaktadır. Metin üretiminde, sözcükleri birbirinin yanına oturtup cümle oluşturma ve oluşturulan cümlelerin şekli insanların niyetini belirtmekte kullanılır. Metin her zaman yorumlara açıktır, zira dil değerler ve bakış açıları taşıdığı için tarafsız ve masum olamaz.³

Üçüncü ve son boyut 'sosyal pratik' olarak adlandırılmıştır; bu seviyede toplumun standartları, normları, değerler sistemi ve söz konusu etmenlerin söylemin oluşumundaki

³ G. Yule (2004) yapılan her cümle farklı boyutlarda ele alınabilir: derin yapı cümlelerin sabit ve değişmeyen boyutunu taşıırken, yüzeysel yapılar niyete göre anlam değişikliğini gerçekleştirilebilir. Örneğin bir cümle aktif ya pasif haliyle kullanılabilir ve her kullanımda kişinin amacı değişebilir.

etkileri incelenir ve analiz seviyesi toplumsal normların araştırılması ile yapılır. Dil; fikir üretir, sosyal ilişkiler ve iletişimler oluşturur, dil iktidarla ilişkilidir ve kelimelerin seçimi bulunduğumuz bağlamın mahiyetini belirler. Fairclough, toplumu bir değerler sistemi ve söz konusu değerleri belirli sistemden oluşan bir organizasyon olarak görmektedir. Fairclough'a göre, dil ve kelimelerin kullanımı değişiklikler yaratmak için üretilir ve bireylerin davranışlarının değişiminde önemli rol oynamaktadır; böylece dil bir iktidar aracına dönüşür. Fairclough, dil kullanımının sosyal ve politik ilişkilendirmeleri ile model oluşturup söylem analizi yaparken, post-yapısalcı akım ile benzerlikler paylaşmaktadır. Üç aşamalı modelin, Foucault ve onun söylem analiz yaklaşımından esinlenmiş olduğunu söyleyebiliriz. Her iki yazarın söylem analizinin ortak noktası iktidar ve toplum arasındaki dengedir.

Uluslararası ilişkilerde söylem analizinin temel görevlerinden biri, dil kullanımı ile sosyal gerçekler arasındaki ilişkiyi keşfetmek ve toplum/iktidar ilişkilerinin nasıl işlediğini görmektir.

Söylem analizi ve dış politika analizi arasındaki uyum ya da uyumsuzluk tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Waeber (2004, s.198) söylem analizinin bir metodolojik ya da teorik yaklaşım olarak görülebileceğini düşünür. Öte yandan, White (1999, s.56) dış politika analizinin pozitivist ve post-pozitivist teorilere adanmış ve tartışmaya açık olduğunu düşünmektedir. Uluslararası ilişkiler çalışmalarında, söylem analizinin teorik kavramı hakkında Milliken (1999, s.225-228) üç katmanlı araştırma programını ortaya koymuştur. İlk aşamada, söylemler bir temsil sisteminden ibarettir ve temsiliyet sistemi çerçevesinde, farklı kavramlar arasındaki ilişki incelenmelidir. İkinci aşamada, söylemler, özne (metin üretenler) ve nesnelere (muhatapları) inşa edip kabul edilir hâle getirir ve kendi kapsamında olmayanları konu dışı olarak belirler. Bu kapsamda özne konuşmak ve üretmek yetkisine sahiptir ve nesnelere ise kendileri ve üretilen metin arasında uyum ve bağlantı kurmakla mükelleftir. Son olarak söylemler, düzensiz bir eylem çerçevesi içerisinde daima hareket ve evrim hâlinindedir. Böylece her söylem, kendi üstünlüğünü korumak ya da eğer marjinal bir söylem ise yükseltmeye yönelik hareket eder.

White (2001, s.12), belirli söylem analizi yaklaşımlarının bu konuların anlaşılmasında yardımcı olacağını düşünmektedir:

1. *Aktörlerin* etkileşime girdiği ve ilişkileri tanımladığı *süreçler*.

2. Belirli bağlamda beklenen *sonuçları* elde etmek için *kalıpların* ve *imkânların* kullanımı.

Bu kapsamda Avrupa dış politikası konusunda aktörler, ulus devletler ya da AB gibi ulusötesi kurumları içermekle birlikte bakanlık seviyesindeki alt kurumlardan da oluşabilir. Süreçler konusunda, AB dış politikasının yasal temelleri ve üye ülkeleri arasındaki uyum ya da uyumsuzluk söz konusu olabilir. Gündem ve kabiliyetler konusunda, AB güvenliği gibi stratejik öneme sahip meseleler ortaya konulabilir. Beklenen sonuç konusunda, üyeler arasında bilgi alışverişi, eşgüdümlü hareket etme mekanizması ve son olarak AB'nin kendiliğinden bir aktör olması gündeme gelebilir.

Liu Yongtao'ya göre (2009, s.102), Irak savaşı konusunda Amerika'da karar veren yetkililer bir dizi savaş seferberliği söylemini kullanmak için Saddam Hüseyin'i “şer ve suçlu” göstermeye çalışmıştır. Amerika'da ve Büyük Britanya'da insanlar söz konusu savaş seferberliği söylemini kabul ederek savaş ilan edenlerin güç çabasına maruz kalmıştır. Böylece, karar vericiler medenileşmiş dünya ve şer dünyası hakkında kesin bir hat çizerek, insanların farklı düşünmesi için hiçbir gri nokta bırakmamıştır. Ayrıca karar vericiler, “teröre karşı savaş” söylemini kullanarak medenileşmiş dünya ve medenileşmemiş dünya arasındaki farkı ve mücadelenin gerekliliğini ortaya koymuştur. Söz konusu söylem oluşumunun diğer ayağı olarak “şer” (evil) kelimesi halk arasındaki seferberliği geliştirmek için etkili şekilde kullanılmıştır. Zira Amerikan halkının düşüncesine göre şer, Allah'ın en büyük düşmanı olarak yeryüzünden kaldırılmalıdır.

Van Dijk, söylem analizi yaklaşımının Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkilerde yabancı karşıtlığı ve göç, göç politikaları ve sosyal entegrasyon, aşırı milliyetçi propagandalar ve medyanın etnik meselelerle nasıl uğraştığıyla ilgili konularda kullanılabileceğini ileri sürmüştür. Van Dijk'a (1997, s.42) göre, önemli olan insanların göç etmesinin sadece sosyo-ekonomik gerçekleri değildir, asıl önemli olan husus siyasetçilerin, gazetecilerin ve kamuoyunun konu hakkında nasıl yazdığı ve oluşan söylemin siyasi eylemleri ve sonuç olarak siyasi yapıyı nasıl etkilediğidir.

Müller (2010, s.222) söylem analizi yapılan metinlerin çoğunun, özellikle de AB’de, millî kimliğin inşa süreci üzerine olduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda, Nonhoff (2006, ss.111-132) savaş sonrası Almanya’da sosyal market ekonomisinin nasıl geniş çapta başarı kazandığını incelemiştir ve özel şartlar doğrultusunda, özel şekilde üretilmiş metinlerin stratejik önemini ispat etmiştir. Ayrıca, Shapiro (1992, s.43-56) kimliklerin oluşmasında belirli ifadelerin beyan ve tartışma sürecini ele alarak, söz konusu söylemlerin başarılı olup olmamasının özgün mekân ve zaman şartlarına bağlı olduğunu ifade etmiştir.

Dış politika ve söylem analizi arasında bağlantı kurma adına yapılan diğer önemli çalışma, David Campbell’in *Writing Security* kitabıdır. Campbell (1992, s.25, 48, 68) geleneksel kavrayışın aksine, dış politikayı önceden var olan bir devletin davranış biçimi olarak değerlendirmemektedir. Campbell’e göre, devlet kimliği dış politikayla evirir. Bu kapsamda dış politika, bir devletin dış dünya ile etkileşim hâlinde olmasının yanı sıra öz ve öteki oluşturarak devletin temsiliyetinde de önemli yer almaktadır. Özet olarak dış politika söylemleri, bir devletin kimliğini, “öteki”ler” tanımlayarak oluşturur ve onların (ötekiler) öze nasıl tehdit olacağını belirleyerek evrilir.

Neumann (1995, s.45) uluslararası ilişkilerde postyapısalcı kuramlardan yola çıkarak söylemlerin oluşma sürecini tarihî temellere dayandırır. Neumann’a göre, Ruslar tarih boyunca kendilerini Avrupa bağlamında oturtmaya çalışmıştır. Böylece, söz konusu temsiliyet Avrupa’da sürekli bir tehdit olarak algılanmıştır. Ted Hopf (2002, ss.176-182) resmî belgeler, resmî yazışmalar ve gazete makalelerini inceleyerek Rus kimliği ve Rusya’nın dış politikası üzerinde çalışmıştır. Bu çalışmada, Rusya’da hâkim olan farklı söylemlerin dış politikanın oluşmasında rol oynamak için rekabet ettiği gözlemlenmiştir.

Senem Aydın-Düzgit (2019, ss.285-305) söylem analizinin uluslararası ilişkilerde yer alma sürecini üç farklı yaklaşım üzerinden değerlendirmiştir. Aydın-Düzgit’e göre, ilk yaklaşım *haber* (predicate) analizi, ikinci yaklaşım *metafor* analizi ve üçüncü yaklaşım ise *eleştirel söylem* analizi olarak gelişmiştir. İlk yaklaşımda, söylemler bir ifade olarak görülür ve anlamsal bağlantılar metin üzerinde yapılan analizlerle belirlenir. Söz konusu yaklaşıma göre dil ve dilbilimi söylemin oluşmasında ve anlaşılmasında ele alınmalıdır. Ancak ikinci yaklaşım, ilk yaklaşımına aksine dilbilgisi değil metaforlar üzerinden hareket edilmesini benimsemektedir. Doty (1996, ss.45-68) ABD, Filipinler ve Birleşik Krallık’taki ana

söylemleri inceleyerek Kuzey/Güney, modern/geleneksel, gelişmiş/az gelişmiş, birinci dünya ve üçüncü dünya gibi ikili kavramların toplum içerisinde doğallaşmasının söylem aracıyla nasıl gerçekleştiğini ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda Rumelili (2003, ss.213-248) AB bağlamında, Türkiye ve Yunanistan'ın kendi kimliklerini temsil etme yolunda nasıl hareket ettiklerini söylemsel olarak analiz etmiştir.

Uluslararası ilişkilerde artan bir şekilde kullanılan diğer yaklaşım, metaforlar üzerinden değerlendirme yaklaşımıdır. Söz konusu yaklaşımda, insan aklının ve eylemlerinin temeli metaforların oluşumuyla bağdaştırılır. Bu kapsamda metaforlar, önceden var olan iki varlık arasındaki benzerlik ve farklılıkların keşfi üzerine kurulmuştur. Ancak bu yaklaşıma göre, metaforlar bilginin oluşmasında vazgeçilmez öneme sahiptir. Zira metaforlar, özen göstermesi gereken konular üzerine yoğunlaşıp diğer konuları devre dışı bırakmakla insanların düşünce tarzını derinden etkiler. Bu bağlamda dil, gerçekliğin bir yansıması değil gerçekliğin inşası için kullanılan bir araç olarak görülür (Milliken, 1994, s.235).

Aynı şekilde, Little (2014), ss.68-93) tarihî süreci değerlendirerek merkezî bir metafor yani güç dengesi üzerinde incelemelerde bulunmuştur. Söz konusu çalışmada, iktidar dengesi metaforunun nasıl uluslararası ilişkileri ve akademik yazıları şekillendirdiği ele alınmıştır. Ayrıca, Hülsse (2006, ss.41-73) AB kimliğinin inşası üzerine araştırma yapmış ve AB'nin "genişleme siyaseti" üzerinden söylemler kullanarak AB için kimlik inşa ettiğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda, AB genişleme metaforu üzerinde hareket ederek, kültür ve dine dayalı farklılıklara daha toleranslı olduğunu göstermiştir.

Zikredilen ilk iki yaklaşımın eksiklikleri neticesinde ortaya çıkan eleştirel söylem analizi uluslararası ilişkiler çalışmalarında doğmuştur. Eleştirel söylem analizinde; söylem, kültür ve toplum arasındaki ilişkiler farklı boyutlarıyla ele alınır. Eleştirel söylem analizi, bilginin doğal ve hakikat olarak görülmemesi konusunda postyapısalcı kuramlar ve yaklaşımlarla bağdaşmaktadır. Söz konusu yaklaşıma göre kültürel ve sosyal etkileşim, tarih ve kültürün özgünlüğü önem arz etmektedir. Eskiden eleştirel söylem analizi toplumsal değişiklikler ve milliyetçilik üzerine daha çok yoğunlaşmış olsa da söz konusu kavramın uluslararası ilişkiler çalışmalarına girmesi çok da uzun bir geçmişe sahip değildir (Aydın-Düzgüt, 2019, s.292). Kryzanowaky ve Oberhber, söylem analizini Avrupa'da bir yaklaşım

olarak kullanan ilk şahıslar olarak bilinmektedir (Aydın-Düzgüt, 2019, s.293). Yazarlara göre, AB kurumları ve üyelerin üyelik süreçleri söylemsel süreç sonucu ortaya çıkmıştır. Buna benzer olarak, Larsen (2014, ss.368-385) “biz” kelimesinin kullanımını inceleyerek söz konusu zamirin postyapısalcı yaklaşımdan yola çıkarak ulus-devlet dış politikasında nasıl kullanıldığını ele almıştır.

Bu kapsamda, eleştirel söylem analizi farklı boyutlar da kazanmıştır. Söylem-tarih yaklaşımı, kimlik inşası üzerine yaptığı özel vurguyla diğerlerinden ayırt edilir. Böylece “biz ve onlar” kelimeleri kimlik inşası sürecinde kullanılan önde gelen terimler olarak bilinmektedir (Wodak, 2001, s.73). Daha genel bir ifade olarak, uluslararası ilişkilerde uygulanan ve çalışılan söylem analizi Foucault, Derrida ve Habermas’ın çalışmalarından başlayarak Lacan, Laclau ve Mouffe’un çalışmalarına doğru yönelerek daha spesifik hâle gelmiştir (Epstein, 2015, ss.427-50).

Türkiye’de Aydın-Düzgüt, Türkiye-AB ilişkilerini incelemek için eleştirel söylem analizi üzerine odaklanmıştır. Aydın-Düzgüt çalışmalarında, dış politika ve kimlik değişimi üzerinde incelemeler yaparak Türkiye’nin AB’ye üye olma sürecinin başlatılması ile birlikte kimlik meselesinin daha dikkat çekici şekilde ön planda tutulduğunu ileri sürmüştür (2018, ss.19-34). Aydın-Düzgüt’e göre bütün söylemler tarihsel geçmişe dayandırılmaktadır ve her söylemin incelenmesi için tarihi bağlamına oturtulması gerekmektedir. Bu bağlamda, 1964’te ve Türkiye’nin AB’ye giriş sürecinin başlatılması ile birlikte Londra’da ve birçok Avrupa ülkesinde atılan manşetler incelenmiştir. Londra’da yayınlanan *Times* gazetesi “Türkiye, Avrupa’nın bir parçası mıdır?” manşetini ileri sürerek, Türkiye’nin Avrupa’nın bir parçası olup olmadığını sorgulamıştır. Yazının devamında, coğrafi açıdan Türkiye’nin Avrupa’nın bir parçası olup olmadığı ve bununla birlikte Türklerin Avrupalı olup olmadığı ele alınmıştır. Söz konusu yazının söylem analizine bakıldığında, birçok ideolojik ve etnografik etmenlerin incelendiği görülür. Bu ideolojik ve etnografik terimler; “Batılılaşmış Türk liderleri, çağdaş Türkiye’de yaşayan halklar, yerli halklar, safkan Türkler, Anadolu lular, modern Türkler, Türk köy hayatı, Avrupa medeniyeti ve Batı yaşam tarzı ile karşılaştırılmıştır. Bu bağlamda Türkleri ötekileştirecek kavramların yanı sıra, Türk gençliğinin Avrupalılaşmaya daha fazla müsait olduğuna vurgu yapılmıştır. Böylece yazıya göre, Anadolu’nun Avrupa kıtasına değil Asya kıtasına ait olduğuna vurgu yapılarak

Türklerin ve Türkiye'nin Avrupa sürecine yaptığı girişin çelişkilerle dolu olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca, "Anadolu'nun köylüler kitlesi ve bulduğu her yerde camiye gidebilecek olması" ötekileştirici dil olarak kullanılmıştır. Buna karşın birçok Türk'ün özellikle de genç ve entelektüel kesimin "seküler olması ve Kafka gibi yazarlarla yakından ilgilenmesi" yakınlaştırıcı söylemler olarak belirlenmiştir (Aydın ve Rumelili, 2019, ss.299-300).

Bu çalışmada, İran'ın dış politikasının temelleri ve söylemsel havzasını çözümlmek için Foucault'a ait politik söylem analizi modeli seçilmiştir. Bölümün devamında, araştırmamızın temelini oluşturan tanımlar ve model incelenmiştir.

1.2.1. Michel Foucault ve Söylem Analizi

Michel Foucault, 20. yüzyılda yaşamış Fransız filozof ve tarihçidir (1926-1984). Kariyerinin tamamını, modern toplumsal bünyenin oluşumu ve iktidarın nasıl kullanıldığının eleştirel bir yaklaşımla incelenmesine ayırmıştır. Polis merkezleri, mahkemeler, hapishaneler, doktorlar, psikiyatri merkezleri ve benzeri kuruluşları inceleyerek iktidar dengelerinin söz konusu kurumlarda nasıl aktığını ve bu kuruluşların insanlar üzerinde nasıl etki bıraktığını araştırmıştır.

Foucault, 1961 yılında ilk şaheseri *Delilik ve Uygarlık* isimli ilk kitabını yayınlamıştır. Bu kitapta, deli ve delilik kavramı üzerinden incelemelerde bulunan Foucault, eskiden delilere daha iyi yaklaşıldığını ileri sürer. Foucault'ın ifadesi ile bugün zihinsel açıdan engelli olan insanlar, bu tür insanlar konusunda uzmanlaşmış insanlar tarafından hastanelerde tedavi altına alınıp en iyi ilaçları kullansa da, eski ve Orta Çağ Dönemi'ndeki zihinsel engelli insanlar daha iyi bir yaşama sahiplerdir. Foucault'ya göre Orta Çağ'da zihinsel engelli insanlar sadece diğer insanlardan 'farklı' olarak nitelendirilirdi; onlara delirmiş ve toplumdaki ötekileştirilmesi gereken insanlar olarak bakılmazdı, çünkü o günkü söylem böyle bir ötekileştirmeyi barındırmıyordu (1961, s.105, 126). Söz konusu insanlar belirli ve sınırlı miktarda akla sahipti, zararsız insanlar olarak çevrede istediği gibi dolaşıyordu, ancak tıbbi söylemin gelişmesi ile birlikte zihinsel olarak insanlara tıbbi bir yaklaşım uygulandı ve özgürlükleri ellerinden alındı. Bu yeni yaklaşıma göre zihinsel engelli insanlar 'tahammül edilmeye değil tedavi edilmeye' tabi tutulmalıydı. Foucault'nun bir diğer eseri, *Kliniğin Doğuşu* (1963) benzer konuları araştırıp eleştirmeye devam etmiştir. Bu

kitapta medikal yaklaşımı daha geniş bir şekilde inceleyen Foucault, medikal yaklaşımın gelişmesinin insan açısından insani sonuçlar doğurmadığını ileri sürmüştür.

Birkaç yıl sonra Foucault'nun en önemli kitabı *Disiplin ve Ceza* (1975) yayınlanır. Burada Foucault, devlet yetkilileri ve bir devletin öznelerini nasıl özneleştirdiğini (uyruklarını nasıl uyruklaştırdığını) derinden araştırır. Burada devletin cezalandırma sistemlerini incelemekte, günümüzde devletlerin halkın kendi içinde korku yaratmasını ve suçluları halka açık bir şekilde cezalandırmamasını daha insani bir yaklaşım olarak görmemektedir (Foucault, 1975, s.124).

Dış politika ve söylem analizi ile ilgili olarak bizi yakından ilgilendiren konu, çoğunlukla Foucault'nun en felsefi kitaplarından biri olan *Şeylerin Düzeni* (1966) ve sonraki dönemde konu ile ilgili yazdığı çok sayıda makaleler ve verdiği konferanslardır. Foucault'ya göre, anlam itibarıyla birbirinden ayrıştırılmayacak kadar birbirine yakın olsa da belirli bir zaman ve mekân eşliğinde belirli bir konu hakkında konuşma üreten bir dizi söylentiler, söylem kavramının temelini oluşturmaktadır. Söylem, dil vasıtasıyla bilginin üretim sürecidir ve bütün sosyal eylemler bir kavrama dayalı olduğu için, insanların yaptıklarını etkiler ve her süreç bir söylemsel boyuta istinat edilmelidir (Hall, 1997, s.36).

Foucault, bilginin zaman ve mekâna dayalı bir inşa sürecine sahip olduğuna inanmaktadır; bütün toplumsal hareketler, söylemsel inşa süresi ve süreci ile birlikte ele alınmalıdır. Nesnelere ve hatta gerçeklik söylem tarafından inşa edilir. Zira söylem, bir nesnenin idrak edilmesine ya engel olur ya da onun önünü açar. Söylem ve söylemle özdeşleşmiş iktidar; neyin, ne zaman, nerede, kim tarafından ve nasıl söylenebileceğini öngörür (Foucault, 1981, s.202).

Öznel konum (Subject Position) Foucault açısından, her söylemin en önemli parçalarından biridir. Söylemin sadece üretilmesi değil, insanların onlara verdiği tepkiler de ele alınmalıdır. Her kişi, kendi geçmişi ve çıkarları doğrultusunda maruz kaldığı bir söylem karşısında belirli rol üstlenir; böylece öznenin verdiği tepkiler ve tutunduğu tutum sayesinde söylemsel kişiliği oluşur. Ferda Keskin (2017, ss.28-35), Foucault'nun akademik hayatında yıllar boyu anlatmak istediği meselenin Avrupa insanının öznel oluşumunun sürecini olduğunu ileri sürmektedir. Belirli bir kimliğin getirdiği sınırları kabullenmek için

söz konusu kimliğin öznel hâline geçilmesi gerekmektedir ve Foucault kendini tarihî süreç boyunca Avrupalıların nasıl belirli bir öznel duruma geldiklerinin felsefi tarihini yapmakla görevli olarak görmüştür. Foucault için esas sorun devlet ve devletin kurumları ile uğraşmak değildir, devlet ve devletin kurumları ile yakın ilişki içerisinde olan belli birtakım pratiklerin bireyselliklerini reddetmektir. Söz konusu bireysellikleri reddedebilmek için yeni öznellik biçimleri geliştirilmelidir.

Ancak Foucault'nun söylem analizinin merkezinde konumlanmış olan en önemli terim kuşkusuz “iktidar ve iktidar ilişkileri”dir. Foucault'a göre bilgi, söylemsel pratikler vasıtasıyla sadece üretilmiyor, ayrıca insanların davranış biçimlerini şekillendirmekte de görev-üstleniyor. Söylem ve arkasındaki iktidar, bilgi ve hakikatin inşasında Foucault açısından o kadar etkin rol oynamaktadır ki ilerleyen yıllarda Foucault, iktidar ve bilgi kelimelerini birbirine eş anlamlı ve eş değerli olarak kullanır (Foucault, 1979, s.145, 189, 258). İktidar sadece sınırlandırmak ve kısıtlama yaratmak için kontrol, önleme, baskı altına alma, sansür yapma ve de gizleme aracı değildir, onunla birlikte gerçekliğin inşa sürecinde rol üstlenerek nesnenin yetkileri ve limitlerini biçimlendirerek hakikatin çerçevesini oluşturur. Mevcut iktidar dengelerini daha meşru gösteren söylemler tercih edilir, öyle ki hiçbir çelişkiye maruz kalmadan aklîselim olarak topluma lanse edilir (Foucault, 1981, s.20, 32).

Söylemler, kavramların eşliğinde, belirli kurumlar tarafından düşünülüp icra edilmektedir. Buna istinaden, dış politika söylem analizinde dış politikanın varoluş süreci, arkasındaki çıkar gruplarının soykütüğünün irdelenmesi azami öneme sahiptir. Foucault'ya göre, tarihi sürece baktığımızda iki farklı iktidar türü gözlemlenebilir:

1. Baskılayıcı iktidar: Bir otoritenin ya da devlet yetkilisinin hedef toplumda istediği egemenliği sağlamak için şiddet içeren cezalandırma algısıdır. Şiddet ve iktidar kullanarak ikinci bir bölgeye saldırmak, halk meydanlarında ve insanların gözü önünde yapılan idamlar gibi hırçın ve bariz bir şekilde şiddet içeren eylemler eski zamanlardaki tebaanın tebaalaşma sürecinde etkin rol oynamıştır, ancak Foucault'ya göre bu yöntem modern zamanlarda topluluklar arasında kullanım dışı bırakılmıştır.

2. Normalleştiren iktidar: Baskılayıcı güce başvurmaya ihtiyaç duymadan, hedef kitlenin davranış ve hareket sistemine el koyup istediği şekilde biçimlendirilmesi için kullanılan kavram.

Çağdaş yönetimler ve iktidarlar, şiddetin yalın ve hırçın şeklini bırakıp onlara başvurmadan kendi tebaalarını söylem yoluyla istediği davranış biçimlerine yöneltmeyi daha uygun görmüştür. Yetki sahibi kurum ve oluşturulan kavramlar sayesinde özneler özneleştirilir (Smart, 1995, s.224).

Ayrıca, Foucault'ya göre iktidar kaynaklarının bulunduğu yerde “direniş” oluşur ve oluşan direniş sayesinde alternatif söylemler var olur. Aynı tarihî sürecin ortaya koyduğu söylemler her ne kadar birbirine benzerlikler gösterse de farklı yorumların sonucu olarak farklı bilgi ve söylem çerçeveleri ortaya çıkarabilir.

Bu yaklaşımda, iktidar dolaşımı ve öznelerin (Foucault'nun gözüyle tebaalar, uyruklar) özneleşmesi süreç bakımından en hareketli kavram ve kurumların arasında dolaşan iktidar ile ilişkileridir; iktidar ve söylem sadece yazma ve konuşma seviyesinde değildir, kurumsal pratiklerle bağdaşmış bir şekilde hareket etmektedir. Söz konusu kurumlar davranış biçimleri oluşturarak sosyal hayatı etkilemektedir ve öznelerin (uyrukların) öznel konumunu şekillendirmede etkin bir şekilde iktidar tarafından kullanılmaktadır. Bu bağlamda söylem, her şeydir ve her şey söylem ışığında incelenmelidir. Zira her ürün bir iktidar kaynağı destekleyiciliği tarafından üretilmiştir. Söylem, sadece kelimelerden ibaret değildir ve anlam taşıyabilen her şey söylemin bir parçasıdır (Foucault, 1978, s.225).

Foucault'nun oluşturduğu söylem analizi modeli, dil bilimi ve psikoloji disiplinlerindeki aksine dil kullanımını mikro seviyede (dilbilgisi ve kelime) incelememektedir; söz konusu modelde dil, iktidar dengelerinin bir amacı ve aracı olarak, sosyal bağlamda ve makro seviyede ele alınır. Bu yaklaşımda incelenmesi gereken konular:

1. Dil üretiminin inşa süreci ve onu etkileyen iktidar kaynakları
2. Öznelerin iktidar tarafından ortaya koyduğu söylemlere verdiği tepki ve öznel konumları.

Daha geniş bir kavramsal çerçeve ile ele almak gerekirse, eleştirel söylem analizinde aşağıdaki konular merkezi öneme sahiptir:

- Belirli zaman ve mekânda geçerli olan bilgi neden oluşur,
- Söz konusu bilgi nasıl gelişir,
- Bilgi nasıl iletilir,
- Nesnelerin oluşumunda ve toplumun şekillenmesinde hangi işlevi üslenir
- Söz konusu bilgi, toplumun ana akım gelişiminde hangi etkilere sahiptir (1978, s.32).

Machiavelli, Hobbes ve Rousseau'ya ait devlet anlayışı ve hüküm sürme erdemini inceleyen Foucault'ya göre iki tür hükümet vardır:

Yukarıya doğru: Bu anlayışa göre hükümet kadrosunda olan insanlar ilk önce kendilerini yönetmeyi sonra da bir halkı yönetmeyi öğrenir ve kurduğu hükümet insanlara model olarak sosyal hayatı şekillendirip devam ettirir, bu anlayışta devlet insanlar içindir ve insanlar tarafından yönetilir.

Aşağıya doğru: Bu anlayışa göre kontrol mekanizmasının insanların üzerinde bulunması gerekmektedir; vergi sistemleri ve cezai işlemler yönetimin kendi tarzına uygun bir şekilde tasarlanıp halka sunulur.

1977-78 yılları arasında, *College de France*'da *Security, Territory and Population* isimli makalelerde geliştirdiği “yönetimsellik” kavramıyla Foucault iktidar ilişkilerinin temelini incelemiştir. Uzun soluklu makalelerde Foucault, bir devletin halkın üzerinde nasıl kontrol sağladığını irdeleyerek onu bir devlet sanatı (iktidar ve tebaa arasında sirkülasyon hâlinde olan iktidar ilişkisi) olarak nitelendirmiştir. *Egemenlik, disiplin ve yönetimsellik* üçlüsünü birbiriyle ilişkilendiren Foucault, egemenlik gücünü monarşi ve padişahlara ait tartışılmaz iktidar, disipliner iktidarı modern dünyada normalleştirici ve sirkülasyonu yapılabilmek için kurumlar tarafından yürütülen bir güç akımı olarak değerlendirmiştir. Disipliner güce maruz kalan insanlar devletin kendisinin olmadığı durumda bile devletin istediği gibi davranmayı kabul eder.

Foucault'ya göre devlet erdemi ve devlet kuramı anlayışının kurulmasının temelinde ekonomiyi siyasal pratiğe dökme şekli vardır. Devlet her halükârda öznelere gözetlemek ve kontrol etmek zorundadır, bu etkileşim ancak güç dengeleri vasıtasıyla yapılabilmektedir (1977, s.254).

1.2.2. Söylemler Arası İlişkiler

Postyapısalcı yaklaşımın bir devamı olarak, Foucault'a ait söylem analizi, gerçeğin elden ele gezdirilmiş ve aktarılan bir varlık olarak görülmesi gerektiğine inanmaktadır. Nesnelere birbirine zıt bir şekilde geliştirilebilir, farklı iktidarlar tarafından öznelere istenilen şekilde yansıtılabilir ve bu yüzden söylemlerin çelişmesi bir esastır (Foucault, 1977). Bu kavrayışlardan yola çıkarak, söylem analizi yapmak için her şeyden önce söylemlerin nasıl ve kim tarafından ortaya çıkarıldığını derinden incelemek lazımdır; Foucault (1981, s.14, 156, 226) analiz yaparken şu sorulara cevap aranmasına tavsiye eder:

- Söylemin kazananları ve kaybedenleri kimlerdir?
- Metindeki gizlenen güç ilişkileri nedir?
- Söylemin oluşması ve genişlemesi sürecinde rol alan kurumlar hangileridir?
- Söylem, öznelere öznel konumunu oluşturmasında hangi tepkileri uyandırmak ister?
- İdeal özne ya da muhatap kimdir?
- Metni oluşturan kişinin vermek istediği mesaj nedir?
- Sorunsallaştırmanın kendisi de sorundur.

Araştırmamızın temeli Foucault'nun soykütük (geneology) ve kazı bilimi (archeology) yaklaşımına dayalıdır. İki kavram birbirine çok yakın olmasına rağmen, belirli hatlar üzerinde yürüdüğü için farklı yönleri ile de anlaşılabilir. Foucault, iki kavramı özet hâliyle şu şekilde açıklamıştır:

İktidarın Kazı Bilimi: Tarihi süreç esnasında farklılıklar ve benzerliklerin oluşma süreci ve belirli miktarda kavramları şekillendiren bilginin üretilmesine (tarihî sürece) işaret etmektedir.

İktidarın Soykütüğü: İktidar dengeleri sayesinde doğru ve yanlış birbirinden ayırt etme mekanizması ve değerler sisteminin oluşum sürecine işaret etmektedir⁴.

Mills'e (2003, ss.203-208) göre, soykütük, arkeolojik analizin daha gelişmiş bir hâlidir, şimdinin tarihini çözümlenmeye ve betimlemeye çalışarak iktidarların işleyiş tarzıyla uğraşmaktadır; böylece soykütüğünü bir tarihsel analiz olarak nitelendirebiliriz. Soykütük geçmişte vuku bulan olayları betimler, ancak nedenselliğini açıklamaz. Bu bağlamda, bilgi ile iktidar tamamen iç içedir ve Foucault'nun tabiriyle iktidar bilgi üretir ve bilgi üretmek vasıtasıyla özneleri tebaa hâline getirir. Bu kapsamda Foucault, ahlak gibi değerlere bağlı kavramların soy kütüğünü, yeni söylemler ışığında gelişen değişiklikler çerçevesinde izah etmeye çalışır (Bayram 2018, s. 224).

Foucault'ya ait siyasal söylem inşasının soykütüğü kavramlarından yola çıkarak, bu araştırmada İran'ın dış politikasını oluşturan temellere ve tarihî sürece yönelik bir inceleme yapılmıştır. Şubat 1979'da gerçekleşen İslam Devrimi'nin ana söylemi ve üst anlatıları tarihî dayanakları ile birlikte ele alınmıştır. Sonrasında, tarih ve coğrafyanın söz konusu ülkeye verdiği ve oluşturduğu söylemler sayesinde, Türkiye'nin terörizmle mücadele ve sosyo-ekonomik gelişmeler gibi iç meseleleri ve de uluslararası alanda gerçekleştirdiği politikalar söylem analizine tabi tutulmuştur. Araştırma, AK Parti döneminden başlayarak günümüzün önde gelen ve gündem oluşturan meselelerini kapsam altına alsa da uyguladığımız model gereği ilişkilerin tarihî geçmişi ve değerler sisteminin oluşma sürecine bakılmıştır. Devrim sonrası ve belirli değerler sistemleri üzerinde oluşan bir ana söylem olmasına rağmen, her dönem Cumhurbaşkanı tarafından yürütülen dış politika esaslarına göre, "ana söylemde" ve "ana söylemden" değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler sayesinde, İran'ın bakış açısı ve sözcüklerle ifade kalıplarına dökülen tavırlar söylemsel analiz açısından irdelenmiştir.

AK Parti, söylemsel havza bakımından İran'da iki farklı döneme denk geldiği için, bu süreçlerdeki farklılıklar ve benzerlikler araştırılmıştır. Bu bağlamda, İran'ın kuruluş

⁴ Encyclopedia of Philosophy.

felsefesini oluşturan iki tarihî ve siyasal dayanak aşağıdaki kavramlar bağlamında incelenmiştir:

A) Velayeti-Fakih ve şiiliğin iktidar konumuna gelmesi

B) İrancılık ve İran'da ulus inşasının sũreci

Araştırmanın ikinci bũlũmũnde, yukarıda zikredilen iki tarihi sũreç ve dayanak ağıklandıktan sonra, İslam Devrimi bir ana sũylem olarak ele alınmıştır. Ayrıca, Devrim sonrası cumhurbaşkanlarının dış politika temelleri ve ũst anlatıları incelenmiştir. Takip eden kısımda ise, İran-Tũrkiye ilişkilerinin tarihî seyrine gũz atılmıştır. İkin-ci bũlũm, İran dış politikasının sũykũtũđũ ve tarih bağlamında oluşum sũrecine ayrılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN'IN DIŞ POLİTİKA SÖYLEMLERİNİN SOYKÜTÜĞÜ

Bu bölümde Devrim sonrası İran'ın dış politikasının temelleri, Foucault'nun yaklaşımından yola çıkarak soykütüğü analizine tabi tutulmuştur. Kurulmuş iktidarın dış politikada karar verme yetkisine sahip olan bireyleri ve kurumları tanımlanmıştır. Bununla birlikte, İslam Devrimi'nin ana söyleminin betimlenmesinin ardından Devrim sonrası dönemler ve onlara ait alt söylemler incelenmiştir.

Bütün boyutları kapsamak adına, 1979 Devrimi İran'da "Kültürel Devrim" olarak nitelendirilir. Bunun ana sebebinin ekonomiden eğitime, dış politikadan sosyal etkinliklere kadar uzanan değişiklikler olduğu söylenebilir. Kuşkusuz, değişime maruz kalan en büyük alanlardan birisi uluslararası sistemin algılama mekanizması çerçevesinde dış politikanın şekillenme sürecidir. Batı dünyası ile ilişkileri kopma noktasına getiren Devrim, her ne kadar ideolojik bir yaklaşım benimsediği için kökten değişimlere sebep olsa da İran'ın dış politikası farklı kavramsal çerçevelerde ele alınabilir. Jeopolitik yaklaşımı benimseyen düşünürlere göre, İslam Devrimi radikal farklılıklar yaratmasına rağmen, tarih ve coğrafya aynı olduğu için dış politikada büyük değişimler beklenmemelidir. Öte yandan, uluslararası örgütler ve uluslararası sisteme karşı verilen refleksleri inceleyen diğer gruba göre İslam Devrimi İran'ın dış politikasında büyük bir milat mahiyetini taşımaktadır (Dehgani, 2017, s.63, 88).

ABD'nin Dışişleri Eski Bakanı Henry Kissinger'e göre İran bir *millet* ya da bir *ideoloji* olduğuna dair karar vermelidir. Atlantik Düşünce Kuruluşu medya temsilcisine verdiği demeçte Henry Kissinger şu ifadelerle yer vermiştir:

İran dış politikası, özellikle de Orta Doğu'da sergilediği faaliyetlerde, her iki dayanağı yani millet ve ideolojiyi kullanmaktadır. Hem bir devlet olarak uluslararası sistemin hakları ve korumaları ilkelerine sahiptir, aynı zamanda Yemen, Suriye, Filistin Lübnan ve Orta Doğu'nun birçok diğer ülkelerinde cihatçı gruplara esin kaynağı olmasıyla bir devlet dışı varlık gibi boy göstermektedir.⁵

⁵ World Chaos and World Order: Conversations with Henry Kissinger, the The Atlantic.

Bununla birlikte, Ahmad Naghibzade'ye (2001, s.212; 2004, s.65) göre İran'ın mevcut siyasi durumunu anlamak için Safevi Devleti'nin kuruluş dönemi günlerine müracaat edilmesi gerekmektedir: Safevi Devleti'nin kuruluşunda iktidar dengelerine sahip olan üç grup İran'ın ilerleyen yüzyıllarda meydana gelecek tarihini belirlemişler:

1. Divaniler: Genellikle İran'ın merkezî bölümlerinden ve Fars kökenli, okumuş ve devlet geleneğine ve bürokrasi temellerine aşina olan grup

2. Kızılbaş savaşçıları ve tayfaları: Genellikle Türkmen boylarından oluşan ve eski Türk devletlerinin siyasi ve askeri genetiğini taşıyan gruplar

3. Başta Safevi kurucusunun atası Şeyh Haydar olmak üzere Şiilik mezhebine inanmış, Şiiliği bir siyasi iktidar olarak gören ruhani (ulema) tabakası

Bu bağlamda, Safevi Devleti'nin yıkılışından sonra Kızılbaş süvarileri ve Türkmen boylarının inisiyatifi ile Kaçar Devleti kurulmuştur ve yaklaşık bir buçuk asır süre boyunca diğer iki grupla denge kurmaya çalışmıştır.

20. yüzyılın başında iktidar kazanan Pehlevi anedanı, Divani gruplarının ön plana çıkması ve dış politika oluşturma girişimleri ile kurulmuştur. Uzun yıllar sonra, Şubat 1979'da gerçekleşen İslam Devrimi ruhani tabakasının (tekrardan) devletleşme temsili olarak bilinir.

Buna karşın, İran'ın siyasi tarihine özellikle de Devrim sonrası sürece baktığımızda Kızılbaş aileleri geleneği siyasi arenadan çıkmış ve İran'ın kaderini belirleyecek iki ana unsur olarak Şiilik ve İrancılık düşüncesi devam etmiştir. Foucault soykütüğü ve kazı bilimi modeli temellerine dayanarak İran'ın dış politikasını incelemek için söz konusu iki akım analiz edilmelidir. Araştırmanın bu kısmı, iki düşüncenin oluşum geçmişi ve modern İran üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada Şiilik ve İrancılık düşünceleri çerçevesinde İran-Türkiye ilişkileri de dikkate alınarak, tarihsel süreç ayrıntılı olarak incelenmiştir.

1.3. Şiilik ve Ulemanın Devletleşme Tarihi

2.1.1. Safeviler Öncesi ve Takiye Dönemi

Şiiliğin İran'da yayılmasını açıklamaya çalışılan birçok teori ortadayken, o dönem İran halkının Şiiliğe rağbet göstermesi aşağıdaki konularda özetlenebilir. Sasani Devleti'nin farklı toplumsal tabakalardan oluşması sebebiyle artan memnuniyetsizlik, ayrımcılık politikalarının yaygın olması ve buna müteakip Emevi ve Abbasi Devletlerine karşı hoşnutsuzluğun artması, dönemin İran halkının farklı arayışlara geçmesine zemin sağlamıştır (Torkmanazar, 2005, s.178). Arap kabilelerinin İran, özellikle de Horasan, bölgesine göç etmesi üçüncü Halife Hz. Osman zamanında gerçekleşmiştir. Bu kabileler her ne kadar İslam'ı fetihlerle daha geniş topraklara yaymak amacıyla gönderilmiş olsa da aralarında yer alan Şiilik mezhebine mensup insanların bölgede yerleşmesi, yerli halkın Şiilik ile ilk tanışmasına sebep olmuştur.

Zikredilen dönemlerde İran'da yerleşen Şiiler ve Şii mezhebinin yayılma dönemi takiye dönemi olarak bilinmektedir. Zira bu dönemde Şiiler devletleşme sürecinden geçmediği, Emevi ve Abbasi hükümetleri tarafından kendilerini baskı altında hissettikleri için mezhebî faaliyetlerini gizlice yapmaya devam etmekte, Basra'dan başlayarak birçok yerde gizli toplanma mekânları ayarlamışlardır (Tabari, akt Hasani, 2001, s.115). Ancak, Kerbela olayından sonra muhtar Es-Sekafi etrafında toplanan Şiilerin itiraz sesi ilk defa yükselmeye başlamış, ve böylece birçok İranlının da mevali olarak muhtar ordusuna katılması Şiiliğin İran coğrafyasında yayılmasında daha etkili olmuştur (Dinvari, 1984, s.344). Emevi Devleti'nin zayıflaması ile birlikte Abbasilerin iktidara gelmesi, kısa süreliğine Şiilere görece özgürlük getirse de Abbasi halifelerinin Şiilere karşı sert politikaları takiye kavramının tekrardan Şiiliğin yayıldığı bölgelere geri dönmesine yol açmıştır. Ayrıca, Abbasi Devleti'nin ikinci halifesi Mansur döneminde seyitlerin öldürülmesi, oldukça etkili olmuştur (Masoudi, 1980, cilt 2, s.303).

2.1.2. İran'da Devlet Kuruluşu Dönemi

Halife Memun, İran'ın kuzey doğu bölgelerinin yönetimini Tahirililere bırakmış, böylece İslam sonrası İran'ın ilk yarı bağımsız devleti kurulmuştur. Adı geçen dönem, birkaç Şii grubunun isyanına şahitlik etmiştir. Bu kapsamda Abbasi döneminde halifelerin Şiilere

karşı tutumları halk arasında takiye ve bariz ifade şeklini belirlemiştir. Abbasi halifesi Mutesem vefat ettikten sonra oğlu Vasık, Ali evladı olarak bilinen seyitlere karşı yumuşak tutum sergilemişken, bir sonraki Halife Mütevekkil, Şiilere karşı daha sert bir politika izledi (Tusi, 1969, s.539). Takip eden dönemde Samaniler Devleti'nin kurulmasında ve yönetilmesinde hilafetin önemli payı vardır. Samaniler Sünni olup Halifeye bağlı olmalarına rağmen, Maveraünnehir bölgesinde yaşayan Şiilere karşı sert tutum sergilememişlerdir (Davoudi, 1987, s.93 bk Torkmaniazar). Söz konusu devletin ardından İran'da iktidara gelen Büveyhiler ya da Büveyhoğulları döneminde, Şiiler mezhebî faaliyetlerinde kendilerini daha özgür hissetse de devletleşme yolunda hareket edememiştir (Shushtari, 1985, s.451). Bu kapsamda İran'ın merkezî bölgelerinde, özellikle de İsfahan bölgesinde, Şiileşme ve Şii gruplarının teşkilatlanması ivme kazanmıştır (Shushtari, 1985, s.453). Büveyhiler döneminde Şiilerin görece teşkilatlanmadaki hareketlilik rahatlığı Gaznelilerin gelmesi ile birlikte tekrar zaafa uğramış ve Şiiler için ikinci takiye dönemi başlamıştır (Hasani, 1989, s.187). Gazneliler, çoğunluğu Sünnilerden oluşan İran coğrafyasında hüküm sürmek ve ayrıca Abbasi halifeliği tarafından resmiyet kazanmak için, Sünnilik mezhebine destek çıkararak kendilerini din ve Allah yolunda cihat eden devlet olarak ilan ettiler (Cambridge History of Iran, 1975, cilt 4, s.182). Gazneliler, söz konusu siyasetin devamında İmamiye Şiilerini Bâtınlık yapmakla suçlayarak mallarına el koydurmuş ya da öldürmüşlerdir. Ancak, Horasan bölgesi başta olmak üzere bazı bölgelerde Şii nüfusunun artması ile birlikte Gazneli hükümdarları Şiilikle yakından ilgilenmeye başlamıştır (Khansari, 1978, s.497). Gazneliler döneminde Şiilerin yaşadığı müsamaha onları daha dikkatli olmaya ittiği için takiye tekrar temel politika haline geldi (Beyhagi, s.1983, s.1984). Takip eden dönemde, Selçuklu hükümdarları İran'ın Sünni halkı arasından vezir seçerek Şiilere karşı kısıtlama politikasını devam ettirdiler. Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey, Bağdat'ı kendi egemenliği altına aldıktan sonra sabah ezanlarında "Esselatu hayrun minen nevm" cümlesini okutarak Şiileri söz konusu cümleye tabi kalmaya zorladı. Bu dönemde Nizamülmülk, Şiilere karşı kısıtlayıcı politikaların uygulanmasını önerdi, zira İran'ın bazı yerleşim yerleri özellikle de Kum, Keşan ve Kazvin bölgelerinde Şii nüfus artmaya başlamıştı. Buna karşın Melikşah döneminde, Türkan Hatun'un Şiilikle ilgilenmesinden dolayı Şii gruplar devlet erkânına yakınlaşmayı kısmen başarmış olsa da, takip eden yıllarda, özellikle de Sultan Sencer döneminde Şiilerin siyasi açıdan teşkilatlanması tekrar başarısızlığa uğradı (Moayyed, 1979, s.283 bk shushtari).

Harezmşahlar döneminde Şii mezhebine mensup şahısların hükümet erkânına yerleşmesi ile birlikte, Şii gruplarının devletleşmesi bir adım ileriye taşındı. Muhammed Harezmşah ve Abbasi Halifesi arasında yaşanan anlaşmazlıktan sonra, Muhammed Harezmşah seyitler ile görüşerek dönemin halifesi Nasır'ı İslam dünyasını yönetmek için liyakatsiz ilan etmiştir (Joveyni, 1937, s.122).

İran'ın Şiileşme sürecine bakıldığında, Moğol istilasını önemli yer aldığı görülmüştür. Müslüman topraklarda hüküm sürmeye devam eden Moğollar, ilk defa farklı inançlara doğru yönelmiş ve Moğol hükümdarlarının bazılarının İslam'a doğru yönelmeleri kanıtlanmıştır. Bu yönelmenin, Şiilik veya Sünnilik, İslam'ın hangi koluna olduğu belirsizliğini korurken, Moğolların 1258 yılında Bağdat halifesini tahttan indirmesi Şiiler ve Şiilik için büyük avantaj olmuştur. Bununla birlikte Hülagü Han'ın baş danışmanlığını yapan Nasreddin Tusi ve Hilli gibi birçok öğrencisinin Şii ilahiyatçısı olması önem arz etmektedir (Bausani, 1968, s.540). Bu bağlamda dinî pratikler bakımından Moğol İlhanlıları zamanındaki ilk hükümdar Gazan Han, Şiilik eğilimleri göstermiş olsa da Müslüman olunca Sünniliği resmî mezhep olarak ilan etmiştir ve dört halife adına sikke bastırmıştır. Ancak, Moğol hanedanlığı hüküm sürmeye devam ettikçe dinî eğilimler de değişim göstermeye devam eder. Bir diğer Moğol hükümdarı Olcayto, Şii olduktan sonra Muhammed Huabende ismini seçip önce bastırılan sikkeler ve hutbelere ilk üç halifenin ismini kaldırır, sadece Hz. Ali'nin adını yazdırır ve ismine hutbe okutur (Patsadust, ss.94-95 akt. Kaplan, s.188).

Timur döneminde ise, İran halkının Şiiliğe yönelik yakınlığı daha belirgin hâle gelmişken Timur, Şiilere karşı yumuşak ve esnek davranmaya karar vermiştir. Timur'un bu davranış biçiminden maksadı, kendi iktidarının temellerini daha sağlam hâle getirmektir. Bu bağlamda, Mazenderan bölgesinden Maverünnehir'e göç ettirilmiş Şiilere geri dönme hakkı kazandırdı. Timur'un oğlu Şahruh döneminde aynı politika devam etse de herhangi bir itiraz ya da isyan durumunda devlet Şiileri öldürmekten çekinmemiştir (Tehrani, 1999, s.289). Aynı dönemde, Şahruh'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu Uluğ Bey, Şiilere karşı daha müsamahakâr bir tutum sergilemiştir. Onun döneminde bastırılan sikkelerin üzerine Hulefa-yi Raşidin değil, Şii imamların resmi konulmuş ve ortam, Şiileri örgütlenme yolunda daha da cesaretlendirmiştir (Torkamani, 2017, s.189).

Safevi döneminden önce, Şiiilerin örgütlenmesi adına yapılan en büyük hareketlilik Türkmenler yani Karakoyunlu ve Akkoyunlu döneminde yaşanmıştır. Onların döneminde İlhanlılar Devleti zamanında merkezî konumda olan Tebriz, Şiiliğin resmîleşmesi için daha hazır hâle gelmiştir. Karakoyunlu hükümetinin kurucusu Kara Yusuf'un, Şiilik ile yakından ilgilendiği bilinmektedir ve oğlu İskender Mirza, Irak'ta hüküm sürürken Şii mezhebine geçmiştir (Tehrani, 1977, s.89). Aynı dönemde bir diğer Türkmen boyu olan Akkoyunlular, Azerbaycan ve bugünkü İran'ın kuzey batı bölgelerinde güç kazanmaya başladı. Karakoyunlulara karşı Akkoyunlular Sünni idi, ancak onların döneminde de Şiiiler belirli imtiyazlardan faydalanabilmeyi başardı. Akkoyunlu döneminde, en önemli olay Kum kentinin basılmasıyla meydana geldi. Akkoyunlu hükümdarı Kum kentini kuşatırken, halk şehir kapılarını Şii yerel hükümdarların emri ile kapatmış ve Türkmen hükümdarı, Kum kentini ele geçirip karşı çıkanları öldürmüştür. Ancak Kum ve etraf kentlerde Şiiiler artık takiye siyaseti izlemiyi bırakmıştır (Hosseini, 1980, s.76).

Safevi hanedanının kurucularının mezhebi hakkında birçok farklı görüş vardır. Bazı yazarlar, Akkoyunlu hanedanına atfen Safevi Devleti'nin kurucusunun ceddinin Sünni olduğunu vurgulamaktadır. Buna karşın bazı yazarlar ise Şah İsmail'in cediti Şeyh Seyfettin'in bir Şii din adamının öğrencisi olduğuna (Şeyh Zahit Gilani) atfen, Safevi kurucularının Şiileşmiş olduğunu ileri sürmektedir. Ancak Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar 12 imamı temsil eden 12 Türk cübbesini takarak Şiiliği kabul etme ve kabullendirme yönünde adım atmıştır (Lahiji, 1974, s.102). Bu dönemde, İran'ın Hazar Denizi güneyindeki bölge, Gilan, ya da eski adıyla, Deylem bölgesi oldukça önemlidir. Şah İsmail daha küçük yaşta babasının vefatından sonra söz konusu bölgeye gönderilmiş ve yıllar boyunca Şii mezhebi ile ilgili eğitim almıştır. O dönem İsmail Mirza olarak bilinen Şah İsmail, Lahican kentinde kaldığı müddetçe birçok Şii din adamı ve toplumun her kesiminden insanı etrafına topladı ve sonra da Tebriz'e doğru yola çıkmıştır. Şah İsmail, devlet kurma hedefini Şii mezhebinin İran'da resmî mezhep olması olarak ilan etmiştir. Buna rağmen, Şah'ın etrafındaki birçok insan Şah'ı politikadan vazgeçirmeye teşvik etti, çünkü o dönem Tebriz halkı Çoğunlukla Sünniliği benimsemişti. Buna rağmen Şah İsmail kendi kararında ısrarcı olmuştur (Rumlu, 1980, cilt 2, s.86).

2.1.3. Safeviler ve Şiiliğin Devletleşmesi

Müteakip günlerde, Şah İsmail Tebriz'in büyük camisine giderken, Şii alimlerden olan Mevlana Ahmet Erdebili'yi yanına almış ve dönemin en önemli olayı gerçekleşmiştir. Şeyh Ahmet Erdebili, 12 İmamlı Şii mezhebini resmî mezhep olarak ilan ederken halk arasında itiraz sesleri yükselmiş, ancak Şah caminin minberine çıkarak kılıç çekmiştir. Bu arada halk, silahlı Kızılbaş fedailerini görünce, camide sessizlik hâkim olmuştur (Alamara, 1984, s.64 bk Torkmanazar). Bu önemli olayın ardından, Şah İsmail'in emriyle Şii İmamlar adına sikke basılmış ve dönemin en büyük mezhep değişikliği Tebriz'de gerçekleşmiştir. Sünni mezhebine bağlı olan Tebriz halkı söz konusu değişimden sonra Şii mezhebinin fıkıh ve hükümlerini öğrenmek zaruretini yaşarken, Nasrallah Zeytuni isimli Şii din adamı Şii mezhebindeki helal ve haram konuları üzere bir kitap sunmuştur. Böylece Şah İsmail'in girişimleri ve Safevi Devleti'nin bütün İran'a hâkim olması ile birlikte 12 İmamlı Şiilik mezhebi bütün İran'a yayıldı.

1500'lü yılların başından itibaren Safevi döneminde Şii mezhebinin devletin resmî mezhebi olarak ilan edilmesinden sonra, yakın ve uzak bölgelerden birçok Şii din adamı İran'a göç etmiştir. Bu dönemde, neredeyse dokuz asır sonra (Büveyriler döneminde kısa süre hariç) İran coğrafyasında ulema ilk defa Şii öğretilerini takiye yapmadan ifade edebilmeye başlamıştır. Rajabi Ardavanni'ye (2014, s.93) göre ulema, devletin Şii mezhebini resmî mezhep ilan etmesi karşısında üç farklı yaklaşım sergilemiştir:

i) 12. İmam (Mehdi'nin) Gaybet döneminin devam ettiği müddette her çeşit devlet, gerek Sünni gerek Şii, batıl sayılır zira hükümdarlar masum değildir ve meşru sayılmaz.

ii) Safevi Devleti meşru olmasa da Şii mezhebini yaydığı ve Şiiilerin can ve malını koruduğu için yardımı hak etmektedir.

iii) Üçüncü grup ulema, Safevi Devleti'ni meşru görmüyor olsa da teorik olarak Safevi Devleti ile iş birliği yapmayı reddetmiyordu, ancak fiilen iş birliği yapmaktan da çekiniyordu.

Her üç yaklaşımı sergileyen grup, bütün Safevi Devleti dönemi boyunca sınırlı sayıda destekleyen kitleye sahipti ama bütün Safevi Devleti dönemi boyunca hiçbir baskı altında kalmadan kendi fikirlerini ifade edebiliyordu.

2.1.4. Safeviler Sonrası Dönem

Safevi Devleti'nin yıkılmasından sonra bir süre Sünni Afganlar İran'a hâkim olmuştur. Bu kısa süreli dönemde, bir taraftan devletin yıkılması diğer taraftan yerel isyanlar ve hanlık kurma çabası Şii mezhebinin yetki ve etkisini azaltmıştır. Bu dönem tekrardan Şiiiler için fetret dönemi olarak adlandırılabilir (Rajabi, 2014, s.101). Kaçar Devleti'nin kurulması, özellikle de Fethi Ali Şah döneminin gelişmeleri, Şii ulema ve devlet arasındaki yakınlığı bir kez daha gereklilik hâline getirmiştir. Safevi dönemindeki yekpare ve iç içe etkileşimin aksine, Kaçar Devleti'nde ulema ve devlet arasındaki ilişkiler oldukça dalgalı geçiyordu. Ancak, dalgalı etkileşime rağmen Rusların güneye ve Kafkaslara doğru hareket etmesi ulema ve devlet arasındaki ilişkilerde dönüm noktası olarak görülebilir. Kaçar Devleti'nin, Rusların yayılmacı politikasından dolayı sıkıntılı günler yaşaması, ulema ile daha yakın iletişim sürdürmesine sebep oldu ve Ruslara karşı cihat ilan edilmesi oldukça önemliydi (Shushtari, 1996, s.118). Böylece, Rusları "Kâfir Ruslar, kâfir devlet, Müslümanları inciten devlet" ilan etmek dönemin en önemli üst anlatıları hâline geldi. Rusların Kafkaslara inmesi ile birlikte, Feth Ali Şah on yıldır devam eden yıpratıcı savaşı durdurmak için hem İran'daki hem Irak'taki Şii alimlerden cihat fetvası istedi ve bu istek her iki Merce-i Taklit tarafından da olumlu karşılanmıştır

Kaçar döneminde sadece Ruslara karşı değil İngiliz istilasına karşı da ulemanın rolü oldukça dikkat çekicidir. İran'ın güney kıyılarında bulunan Buşehr şehri ve bölgesinin İngilizler tarafından işgal edilmesi Kaçar döneminin bütün ulemasının fetva konusunda tekrar bir araya gelmesine sebep olmuştur. Fetva emrinden doğan halk seferberliği, on binlerce insanı güneye doğru hareket ettirmiş, ancak devlet askerî açıdan yeterli olduğunu ve halk seferberliğine ihtiyaç duymadığını ilan etti. Sonuç olarak, Kaçar Devleti İngilizlerin karşısında mağlubiyete uğradıktan sonra bugünkü Afganistan'ın büyük bir kısmı Kaçar Devleti'nden ayrılmıştır (Rajabi, 2001, s.108).

Ancak ulema ve devlet yetkilileri arasındaki ilişki her zaman olumlu yönde seyretmiyordu. Özellikle de Kaçar Devleti'nin Avrupalı güçlerle yaptığı birçok anlaşma, ulema tarafından sert bir şekilde kınanıp eleştirilmiştir. Bu bağlamda, Nasıreddin Şah döneminde imzalanan demiryolları inşası hakkı (Reuter Anlaşması) Molla Ali Keni tarafından eleştirilmiştir. O dönem Tahran'ın en önemli müçtehid olarak bilinen Keni, söz konusu anlaşmayı bir ihanet olarak yorumladı ve Kaçar Şahı Nasıreddin Şah'a yazdığı mektupta anlaşmayı sert dille eleştirerek caiz görmediğini ilan etti. Kısa süre sonra, Şii âliminin muhalefeti ve halkın itirazı sonucu Nasıreddin Şah zikredilen anlaşmayı feshetmişti (Karbalaı, 2003, s.88). Bu bağlamda Mirza-ı Şirazi'nin yabancıların devlet erkânında etkinleşmesine karşı itirazı oldukça önemlidir. Tütün ambargosu olarak bilinen eylem (20 Mart 1890), Kaçar Devleti ve İngilizler arasında imzalanan anlaşmaya yönelik itiraz olarak bilinmektedir. Kaçar Şahı İngilizlerle anlaşmayı devam ettirme konusunda ısrarcı olunca, Mirza-ı Şirazi tütün ve bütün tütün ürünlerinin kullanımını haram ilan etti ve bir kez daha ulema İran'da kendi ağırlığı ve varlığını hissettirmiştir.

Meşrutiyet İnkılabı⁶ döneminde ulema tabakası, entelektüeller ile birlikte ülkedeki gelişmelerin şekillenmesinde ve yorumlanmasında önemli rol oynamıştır. Birçok yazara göre, dinî ulemanın rolü entelektüel kesimden daha fazlaydı (Akbarzade, 2001, s.32; Ajoudani, 2004, ss.44-46). Bu bağlamda, Haeri (1981, s.231) ulemayı Meşrutiyet İnkılabı'nın arkasında ve temelinde bulunan en önemli güç olarak betimler ve ulemanın teyidi olmadan herhangi bir hareketliliğin sonuç vereceğine inanmamaktadır. Ayrıca, inkılaba giden süreçte ulemanın, toplumun ekonomik ve ticari nabzını elinde tutan tüccar ve esnaf ile ilişkisi dikkat çekicidir. Rusların, Japonlarla girdiği savaş sonucu İran'a gerçekleştirdikleri şeker ihracatına büyük kısıtlama getirilince, Tahran'da ve birçok büyük şehirde kargaşalar yaşandı. Devam eden kargaşalar esnasında, ulemanın tüccarın yanında yer alıp itiraz için oturma eylemi gerçekleştirmesi Meşrutiyet İnkılabı'nın başlangıcı olarak bilinmektedir (Kermani, 1995, s.334 bk Akbarzade). İtiraz eylemlerinin devamında, Bihbehani ve Tebatebayi önderliğinde yürütülen harekete binlerce talebe ve halk katıldı ve adalethanenin tesisi başta olmak üzere birçok talep dile getirildi. İtirazların sonucu olarak

⁶ İran Meşrutiyet Devrimi ya da İnkılab-ı Meşrutiyet, 1905-1907 yılları arasında İran'da meşrutiyet talebiyle gerçekleşen devrimdir. Devrimin sonucunda meşrutiyet ilan edilmiş, yeni bir anayasa hazırlanmış ve meclis açılmıştır

Muzafferettin Şah; şehzadeler, ulemalar, Kaçar sülalesi, eşraf, tüccar ve esnaflardan oluşacak millî meclisin kurulmasına dair karar imzaladı (Haeri, s.123).

Zahiri (2000, s.91) Meşrutiyet İnkılabı döneminde camilerin ve vaaz veren Mollaların ön planda olduğuna inanmaktadır. Zira o dönemde toplumun içerisine en geniş şekilde nüfuz edip aşağı yukarı tek ağızdan dinî ve toplumsal meseleleri dile getiren müessese cami ve hitap minberleriydi. Takip eden süreçte, Muhammed Ali Şah'ın tahta geçmesi ile birlikte Meşrutiyet İnkılabı zayıflamaya başladı ve birçok devrimci lider ya idam edildi ya da sürgüne gönderildi. Dönemin gelişmelerine önderlik yapan liberaller ve sosyalistler ile ulema arasında ciddi ideolojik anlaşmazlıklar vardı. Anayasa çerçevesinde hareket etme, devlet yetkililerinin yetkisinin sınırlandırılması, yeni bilim ve özgürlük kavramları üzerinde ortak noktalar bulunsa da gitgide derinleşen anlaşmazlıklar Meşrutiyet'i hezimete uğrattı. Aynı şekilde, birçok grubun (genellikle okumuş kesimin) ulemaya yönelik ciddi itirazları vardı. Bu gruplara göre Batı, dinî kavramları siyasetten ayırarak ilerlemişti ve aynı modelin İran için yapılması gerekli görülüyordu (Ansari, 1990, s.198). Bununla birlikte Ruhani (ulema) tabakası ise kendi aralarında ihtilaf yaşıyordu ve bazı kanaat önderleri meşrutiyet konusuna vurgu yaparken diğer grup meşrutiyet ilkesi üzerinde duruyordu. Zikredilen anlaşmazlık esasen Meclis, anayasa ve yasama sürecinde şeriatın rolü üzerine yaşanmıştı. Meşrutiyet kolundan devam eden kanaat önderleri bütün yasaların İslam şeriatına uygun ve bağımlı olarak yapılmasını talep ederken, diğer grup daha seküler hareket etmeyi tercih ediyordu (Zahedi, 2005, s.156).

Kaçar Şahı Nasrettin Şah'ın katledilmesinin ardından başlayıp Rıza Şah'ın iktidara gelmesine kadar devam eden dönem, ulema için acılı bir süreçti. Meşrutiyet İnkılabı'ndan doğan anayasanın İslami şeriatla uyumlu olması için ulemeden beş kişilik bir heyet atandı. Ancak bu önemli esas hiçbir zaman gerçekleşmedi ve Meşrutiyet İnkılabı'nın başarısız kalması ulema arasında da gerginliği artırdı. Ayrıca, Abdullah Bihbehani'nin suikastla öldürülmesi ve Şeyh Fezlullah Nuri'nin idam edilmesi büyük güvensizliği bir adım ileriye taşıdı. Takip eden süreçte ulemanın birçoğu siyasi faaliyetlerden geri durmayı tercih edip inzivaya çekildiler (Elgar, 2002, s.112).

Rıza Şah, Cumhuriyet sistemine geçmek istediğinde, gayri mezhebî bir devletin Türkiye'de kurulmasından endişe eden ulema, bu fikre sert tepki verdi ve Tahran'da grev

başlatacağını ilan etti. Rıza Şah, ulemanın itirazını yatıştırmak ve kendi meşruiyetini artırmak için söz konusu kararından vazgeçti ve Kum kentine giderek önde gelen ulemalar ile görüşme yaptı. Bu görüşmenin ardından Rıza Şah, Cumhuriyet ilanından vazgeçmekle birlikte ulemanın da teveccühünü kazanmayı başardı. Bu bağlamda, ulema telgraf yayınlayıp Rıza Şah'ın kararını destekleyerek söz konusu kararın iptali için halktan Rıza Şah'a teşekkür etmesini istedi (Haeri, 1985, akt. Hosseinbar, 2016, s.51).

Cumhuriyet kararından vazgeçildikten sonra birçok dinî kanaat önderi ve Ayetullah Rıza Şah'a destek oldu. Rıza Şah kuracağı yeni devlette anayasaya nezaret edecek beş kişilik ulema heyetinin tekrar geri getirileceğine söz verdi ve Rıza Şah tahta geçerken Ayetullah Naini başta olmak üzere birçok ulemadan tebrik telgrafı geldi. Seyit Hasan Müderris ve sayılı kişiler hariç ulemanın kahir ekseriyeti Rıza Şah'ın tahta geçmesi ve tahtının meşrulaştırılması konusunda hemfikirdi (Haeri, 1985, akt. Hosseinbar, 2016, ss.51-52).

Yenileme ve teceddüt adına atılan adımların bir sonucu olarak toplumun sekülerleşmesi, Rıza Şah tarafından ön plana çıkarıldı. Böylece ulema ve Şah arasında bir boşluk açılarak gitgide büyüdü. Ulemanın hoşuna gitmeyen birçok eylem yapıldı, onlardan bazılarını şu şekilde sıralanabilir: ulemayı askerlik görevine çağırma, talebe yetiştirmek için devlet tarafından yapılan sınav gerekliliği, şeriata dayalı mahkemelerin kısıtlanması ve devlet çatısı altına alınması, ulemanın devlet yetkisi kazanma hakkını sınırlamak. Ancak en önemli anlaşmazlık eğitim konusunda yaşandı ve devlete bağlı okulların genişlemesi ile birlikte ulemaya bağlı okullar gitgide eski ikbalini yitirdi (Saeed, 2002, s.82). Bununla birlikte, toprak ve mülkiyet konusunda ciddi ihtilaflar ortaya çıktı ve söz konusu dönemde ulemaya ait birçok ekonomik kaynak ulemanın elinden alındı. Bu kapsamda, ulema tabakası Pehlevi hanedanına karşı gücünü daha yekpare bir topluluk olarak kullanmaya başladı. Ruhani tabakasının en önemli kozu, dinî temellere dayalı ambargoları uygulamaktı. 1925 yılında Keşf-i Hicap (başörtüsü yasağı) meselesi ve bununla birlikte Avrupa tarzı şapka değişimi, Horasan başta olmak üzere birçok dinî âlim ve vaiz tarafından protesto edildi ve İmam Rıza türbesinin vaizi Rıza Şah'a "dinsiz Şah olarak hitap etti (Abrahamian, s.189). Birçok yazara göre (Katouzian, 2001, s.367; Abrahamian, s.148; Fardoust, 1990, s.77) Rıza Şah'ın kendi kişilik tarzı ve askerlik geçmişi, ulema ve devlet arasındaki anlaşmazlıkta önemli rol oynamaktaydı. Rıza Şah'ın bakışında, devletin temeli ve iktidar kaynağı ordudan

gelmekteydi ve Rıza Şah etrafındaki askerler ve generallere, diğer gruplara -özellikle de ulemaya- nazaran daha yakın ilgi ve teveccüh gösteriyordu. Böylece ulema ve devlet arasındaki anlaşmazlıklar, takip eden süreçte, Pehlevi'nin yıkılışı ve 1979 Devrimi sürecinin başlatılmasına zemin hazırladı.

2.2. İran-Türkiye İlişkilerinin Tarihi

2.2.1. Safevi Döneminden İslam Devrimine Kadar

Modern Türkiye ve İran ilişkileri, Rıza Şah döneminde resmî şekilde temellendirilmiş olsa da ikili ilişkiler uzun bir geçmişe sahiptir. Şiilik inancına dayalı kurulan ve İran topraklarında iki asırdan fazla hüküm süren Safeviler ve Osmanlıların arasında birçok savaş ve onlara müteakip anlaşma yapılmıştır. Bu açıdan ilişkilerin en önemli noktası 1511-1515 yılları arasında yaşandı. Gelişmelerin doruk noktası olarak 1514 yılında vuku bulan Çaldıran Savaşı, Osmanlıların kazanması ve İran'ın batı bölümünün birçok kısmının Osmanlı topraklarına katılması ile sonuçlandı. Takip eden yıllarda Şah Abbas döneminde Safevi Devleti, Osmanlı Devleti ile ikinci savaşı başlatarak Bağdat'a kadar ilerlemeyi başardı ve denge Safeviler lehine döndü (Azghandi, 2008, ss.29-30). Bu esnada iki devlet arasında irili ufaklı çatışmalar devam ederken, 1639 yılında Şah Sefî ve Dördüncü Sultan Murat arasında günümüz İran'ın Zehap ovasında Kasr-ı Şirin sınır anlaşması gerçekleşti. Söz konusu anlaşma takip eden dönemlerde, yani Avşar ve Zend döneminde de geçerliliğini korudu. Bu anlaşma, kendine özgün öneme sahiptir, zira İran ve Osmanlı arasında bir tampon bölgesi oluşturma mahiyetine sahiptir ve hâlâ İran'ın batı sınırını oluşturmaktadır (Mahdavi, 1996, s.198). Safevi Devleti'nin son günlerinde ve başkent İsfahan'ın Afganlar tarafından işgal edildiği dönemde, Rus İmparatorluğu ve Osmanlı'nın anlaşması (1735) İran'ın batı ve kuzeybatı bölgelerini kendi aralarında bölme anlamına geliyordu ve zikredilen anlaşmanın ihlali sayılırdı. Ancak, Avşar Devleti'nin kurucusu Nadir Şah'ın döneminde, parçalanan toprakların birçok kısmı geri alınmıştır (Mokhtari, 2012, s.172).

Bu bağlamda, Safevi'nin Şii merkezli olması ve Osmanlı'nın Sünni hilafetinin merkezi olması, bölge politikalarında belirleyici rol oynuyordu. Osmanlı Devleti, Anadolu ve Kafkaslara öncelik verirken Safevi Devleti Şiiliğin kadim merkezi Irak topraklarına

yönelik politika üretiyordu. 1821-1823 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı-Kaçar savaşı, 1823 ve 1848 Erzurum Antlaşması ile sonuçlandı. Bu savaş, Kaçar Devleti'nin veliatı Abbas Mirza döneminde gerçekleşti ve Kaçar Devleti'nin kısmi kazancını beraberinde getirdi. İmzalanan antlaşma gereği her iki devlet eski sınırlarına döndü. İkinci Abdülhamit döneminde, Osmanlı topraklarında cereyan eden Ermeni hareketleri ve Ermeni isyancıların İran'ın rızasıyla İran topraklarında yaşayan Ermenilerden destek alması, ikili ilişkileri tekrardan gerilme noktasına getirdi (Montazeri, 2012, s.176).

Kaçar-Osmanlı ilişkilerinde önemli etmenlerden biri ticari ilişkilerdi. Kaçar Devleti'nin yurtdışı ticaretini gerçekleştiren iş adamları ve tacirlerinin kahir ekseriyeti İstanbul'da yaşıyordu ve Osmanlı toprakları, Kaçar Devleti için Avrupa kapısı sayılıyordu. Bu ticari bağlantı günümüz İran ve Türkiye arasındaki ilişkilerde de önemli rol oynamaktadır ve söylem analizinde yumuşatıcı rol almaktadır. Dönemin ikili ilişkilerine bakıldığında gümrük gibi uluslararası ticarete bağlı birçok antlaşma imzalanmıştır.

I. Dünya Savaşı sonrası Rıza Şah'ın darbe ile iktidara gelmesi ve Pehlevi iktidarının kurulması ikili ilişkilerde yeni sayfaların açılmasına sebep oldu. Rıza Şah ve Atatürk arasında devam eden dostluk ilişkileri ve savaş sonrası uluslararası konjonktür, iki ülkenin husumetten uzak durup dostluğa dayalı ilişki geliştirmesini sağladı. Mustafa Kemal Atatürk 1923'te Cumhuriyeti ilan ettiğinde, Rıza Şah daha henüz Kaçar Devleti'nin ordu komutanı iken, Atatürk'e bir cilt Kur'an ve bir kılıç göndererek Cumhuriyet'in kuruluşunu tebrik etti (Soltani, 2011 s.183). Rıza Şah ve Atatürk arasındaki ilişkileri iki boyuttan değerlendirir: "askeri kimlik, seküler devlet anlayışı, bölgede artan komünizm endişesi" gibi birleştiren unsurlar ilişkilerin yakınlaşmasına sebep olurken, Atatürk'ün Türk milliyetçisi kimliği Rıza Şah'ı endişelendiriyordu. Sadece Rıza Şah değil, oğlu Muhammed Rıza Şah da Türkiye'nin İran'ın kuzeybatısındaki Azerileri (Azerbaycan Türkleri) kışkırtabilme ihtimalinden her zaman kaygılıydı.

Cumhuriyet-Pehlevi döneminin ilişkilerine bakıldığında Kürt ve Ermeni meselesi en önemli konu olarak yer almaktadır. 1925 yılında Güneydoğu Anadolu'da başlayan Kürt hareketliliği ikili ilişkileri tekrardan gerilme noktasına taşıdı. Türkiye Cumhuriyeti topraklarında yaşayan isyancı gruplar, İran sınırını kullanarak İran'da yaşayan Kürtlerden yardım alıyordu. Buna ilaveten, Türkiye'de 1930 yılında çiftçi ayaklanması başlayınca Türk

basını İran'ı isyancılara destek vermekle suçladı ve İran'dan isyancılara yönelik verilen bütün maddi-manevi desteklerin durdurulmasını istedi. Söz konusu sürece müteakip 1932 yılında bir sınır antlaşması imzalandı (Bayat, 1995, ss.110-111 bk. Dehgani 2008). Türkiye-Pehlevi döneminde ilişkiler adına gerçekleşen dönüm noktası, 1934 yılında Rıza Şah'ın Türkiye ziyareti ile yaşandı. Söz konusu görüşmede sınır anlaşması, ticaret ve denizcilik ve gümrük anlaşmaları başta olmak üzere birçok konuda mutabakata varıldı (Almoti, 1982, ss.174-75).

Muhammed Rıza Şah döneminde, uluslararası alanda Soğuk Savaş konjonktüründen dolayı, her iki ülke de Batı eksenli politika izleyerek ister istemez aynı yönde hareket etmiştir. II. Dünya Savaşı'nda İran'ın bölünme endişesi Türkiye'ye hâkim oldu. Zira bu dönemde İran Azerbaycan'ı ve Kürdistan'ının Rusların inisiyatifi ile ayrılması, Türkiye'nin Ruslar tarafından tamamen çevrilmesi anlamına gelebilirdi (Montazeri, s.190). Ahmadi (2010, s.102) ikili ilişkilerin dayanışma yönünde hareket etmesini “siyaset arenasında ideolojiyi bir kenara bırakma, iki kutuplu dünya konjonktürü ve Batı ekseninde beraber hareket etme” ilkelerine bağlar.

2.2.2. İslam Devrimi Sonrası

İslam Devrimi gerçekleştikten sonra İran ve Türkiye ilişkilerinde büyük gerginlik öngörüsü birçok kişi tarafından ileri sürülürken, eski döneme ait iş birliği ve rekabet ruhu devam etti. İran-Türkiye ilişkilerindeki en önemli konular “din meselesine farklı bakış, Kürt meselesi, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti, Türkiye'de yaşayan İranlıların faaliyeti ve Türkiye'nin İran'ın muhaliflerine destek olması, Türk milliyetçiliği ve İsrail meselesi” olarak özetlenebilir. Bu bağlamda bir taraftan Türkiye'nin siyasi düşüncüleri İran'da gerçekleşen İslam Devrimi'ne ihtiyatla yaklaşırken, İran'ın siyasi entelektüelleri ve yetkilileri Türkiye'yi seküler yapısından dolayı “İslam çizgisinden çıkmış” olarak görüyordu. Onlara göre Türkiye'nin Batı bloğu ile müttefik olması ABD'nin çıkarları yönünde hareket etmek anlamına geliyordu (rahbari, 2015, s.193).

İran-İrak Savaşı döneminde, Türkiye tarafsızlığını korurken iki ülke arasında arabulucu rolü oynamaya çalıştı. Jeopolitik gerçeklerden dolayı ekonomik açıdan bu savaşın kazananı Türkiye oldu, zira hem İran hem Irak ticaret konusunda Türkiye'ye yöneldi. Buna

bağlı olarak Türkiye; su, petrol ve Kürt meselesi üzerinde Irak Devleti ile birçok anlaşmaya mutabık kalmıştı. Özellikle de su konusunda çelişkiler devam ederken, savaş başladıktan sonra Türkiye Irak'ın Enerji Bakanı'nı kabul ederek birçok anlaşmayı tekrardan gündeme getirdi ve birkaç konu hariç Türkiye-Irak ilişkileri altın çağını yaşadı (Dastjerdi, 2001, s.234). İslam Devrimi sonrası dönemde, Türkiye'nin İran'a karşı ambargolarda katkıda bulunmaması ve ECO çerçevesinde yeni ekonomik fasıllar açması Devrim'le birlikte oluşan gerginliği azalttı. İmzalanan iş birliği anlaşmaları sonucu, Türkiye-İran arasında 1981 yılının ticaret hacmi 1979'a göre 10 kat arttı (Vaez, 2010, s.62).

Takip eden yıllarda, İran'ın savaş sonrası döneminde en önemli meselesi yani nükleer dosyası konusunda Türkiye'nin tutumu tekrardan gündeme geldi. 2010 yılında Türkiye'nin dönem Başbakanı Erdoğan ve Brezilya Cumhurbaşkanı Da Silva girişimi ile imzalanan üçlü anlaşma ikili ilişkilerde yeni bir sayfa açtı. İran'ın en önemli gündemi, nükleer dosyası konusunda Türkiye'nin sadece arabulucu değil aynı zamanda İran'a destek çıkması İran yetkilileri tarafından olumlu karşılandı (Ahmadi, 2016, s.123). Bu konu araştırmanın üçüncü bölümünde daha detaylı şekilde ele alınmıştır. Söylem analizi olarak, 2010 yılı ikili ilişkiler açısından en yakın ve yumuşak söylemleri barındıran yıl olarak seçilmiştir. Onay verici ve yakın söylemlerin beraberinde getirdiği ortam sayesinde, ticaret hacmi de olumlu etkilenecek en üst rakamlara ulaşmıştır ve 30 milyar dolar ticaret hacmi hedefi sık sık dile getirilmiştir.

Olumlu ve iş birliği ortamının ardından Arap Baharı'nın gelmesi ile birlikte ikili ilişkiler en gergin döneme girmiştir. Amerika'nın Irak'ı işgal ettikten sonra 2006 yılında kurulan ilk devletin mahiyeti ve niteliği üzerinde İran ve Türkiye bölgesel rekabet ortamını yenilese de çok boyutlu rekabet ve gerginlik atmosferi Arap Baharı'nın patlak vermesi ile birlikte yaşanmıştır. Arap Baharı'nın ilk dönemlerinde İran ve Türkiye aşağı yukarı hemfikir iken ve arada sadece model tartışması yaşanırken, Suriye olaylarının birleşmesi ile birlikte İran-Türkiye ilişkileri dostluk-rekabet mahiyetinden ayrılıp rekabet-düşmanlık kisvesine bürünmüştür (Kolayı, 2015, s.156). Bu bağlamda, Türkiye'nin dış politikasını yeni Osmanlılık olarak değerlendiren İran yetkilileri ve entelektüelleri, Orta Doğu ve Kuzeybatı Asya bölgesinde yeni Osmanlılık politikalarına karşı Şii Hilal'ini bir antitez olarak değerlendiriyordu (Abdi, 2015, s.130). Suriye buhranı üzerinde yaşanan İran-Türkiye

ilişkilerindeki gerginlik, söylemsel olarak en gergin döneme tesadüf etmektedir. Bu kapsamda, Türkiye'nin Suriye'de yürüttüğü bütün politikalar İran tarafından eleştirel yaklaşımla karşılanmıştır. Üçüncü bölümde, Suriye meselesi ve Türkiye'nin Suriye politikası İran medyası gözüyle değerlendirilerek söylem analizine tabi tutulmuştur.

Uluslararası ambargolardan kaynaklı ikili ticari ilişkilerin gerilemesinin yanı sıra, siyasi etkileşim bakımından ikili ilişkiler dostluk-yarış-husumet denkleminde ayrılarak yarış-husumet denklemine doğru hareket etmiştir. Gerilim bakımından söz konusu ilişkiler 2015 yılında “en hırçın hâline” gelmişken gelecek yıllarda da diplomatik çabalara rağmen gergin şekilde devam etmiştir. Bir sonraki bölümde; ikili ilişkiler, bölgesel güvenlik, Irak'ta ve Suriye'de Kürt meselesi, 15 Temmuz darbe girişimi ve de Türkiye'de gerçekleştirilen seçimler ve siyasi arayışlar ele alınmıştır. 20'den fazla siyasi demeç ve 100'ün üzeri akademik makale incelenerek söylem analizine tabi tutulduktan sonra ikili ilişkilerin rotası “konu ve zamana” dayalı olarak çizilmiştir.

2.3. İslam Devrimi: Bir İktidar Söylemi Olarak

Meşrutiyet İnkılabı'nda ulemanın önemi ve rolü oldukça önemli iken, İnkılab'ın sonucunda ulemanın rolü gitgide azalmaya başladı ve Pehlevi Dönemi, özellikle de Rıza Şah Dönemi'nde, çalkantılı bir süreç yaşanmıştır. Pehlevi iktidarı kurulurken ulemanın desteğine ihtiyaç duymaları sebebiyle ılımlı ve işbirlikçi bir yaklaşım sergilenirken ilerleyen süreçte ulema ve onlara bağlı söylem marjinal hâle gelmiştir. Şubat 1979'da gerçekleşen İslam Devrimi, Meşrutiyet İnkılabı'nın aksine belirli plan, rehberlik, tutarlılık, hedef ve en önemlisi belirli ideolojiye sahipti. Aynı şekilde İslami Devrim, Meşrutiyet İnkılabı'nın aksine daha radikal yöntemlere başvurarak hiçbir zaman hâkim ve hegemon yapılara karşı müsamaha göstermemiştir ve kendine özgü hazırladığı plan doğrultusunda hareket etmiştir (Dehshiri, 2001, s.91). İslam Devrimi'ni bölgede ve dünyada yaşanan diğer devrimlerden ayıran birçok husus bulunmaktadır ve bunlar içerisinde en önemlisi, İslam Devrimi'nin İran'a ait özgün tarih ve coğrafyaya ait olmasıdır. Bu bağlamda, İslam Devrimi'ni daha iyi anlamak için İran'ı 1960'lardan itibaren incelemek gerekmektedir. Belirli bir ideoloji ve ütopya düşüncesine sahip olan İslam Devrimi, İran'ın o dönem sahip olduğu tarih ve coğrafya bileşenleri ile ortaya çıkmıştır. Mojtahedi'ye göre (2005, s.45) İran halkı, Batı düşüncesini Batı dünyasına ait ve özgün olarak kabul ediyor ve herhangi bir Batı yaklaşımını

bir nevi istila olarak görüyordu. Bu bağlamda Meşrutiyet İnkılabı'nın aksine İslami Devrim, Batı modernitesini bir rol model olarak görmüyordu. Batı kavramına karşı, İslami Devrim'in verdiği refleks etkileşim değil bir tepkiydi. Aynı şekilde, İslam Devrimi düşüncesine göre İran'ın ilerlemesi Batı'dan bağımsız ve farklı bir şekilde gerçekleşmeliydi, zira Batılı ülkeler başta olmak üzere gelişmiş ülkelerin modeli sadece maddi açıdan ilerlemeye sebep oluyordu, hâlbuki İslami Devrim'in hedeflediği gelişme iç iradeden doğan *manevi* gelişmeydi. Bununla birlikte hem İran'ın içerisinde hem de küresel alanda devam eden olumsuzluklar İslam Devrimi'ni bir ütopya kurmaya itmiştir (Katouzian, 1995, s.133).

Meşrutiyet İnkılabı'nın aksine, İslam Devrimi'ne doğru cereyan eden dönemde birçok entelektüel grup Batı'ya karşı Doğu'nun özgün bir kimliğe sahip olduğunu savunuyordu. Bu kapsamda İran'ın Doğulu İslam'ı ve İrani olması ön planda tutuluyordu ve Celal Al-i Ahmed, Ali Şeriatî, Mehdi Bezirgân, Yedullah Sahabi gibi İslami bakışa sahip olan kişilerin yanı sıra, Halil Meliki gibi önde gelen önemli Marksist düşünceye sahip kişiler de bu konuda hemfikirdi. Ayrıca millî görüşlere sahip olan Sadık Hidayet, Ahmet Kesrevî, Hüseyin Kazımzade gibi şahıslar da yukarıda bahsedilen gruplar ile birlikte Batı'dan bağımsız bir şekilde “öze dönüş” teorisini savunuyordu. Ancak, geniş ve farklı kitlelerin arasında sadece İslamcı entelektüel kesim devrimci düşünce barındırıyordu (vahedi, 2005, s.398).

2.4. Velayet-i Fakih Kavramı ve Oluşum Tarihi

Şiiliğin özellikle de İran topraklarındaki tarihi sürecine bakıldığında, Velayet-i Fakih, kavramsal açıdan yeni olsa da, İran halkının ekseriyetinin 12 İmamlı Şiilik koluna mensup olduğu için, önemli yer aldığı söylenebilir. Siyasi gelişim ve iktidara giden yol ele alındığında, Şiilik inancına göre kayıp imamın geri dönüp hükümet kurması sadece Şubat 1979 devrimi değil, ülke tarihinin diğer dönemlerinde de iktidar temeli teşkil eden etmen olarak görülmektedir. 16. Asrın aşından beri özellikle de Safevi Devleti'nin İran topraklarında kurulmasından sonra, Şiilik ve iktidar arasında bağlantılar kurulup güçlendirilmiştir. Safevi döneminin ardından, Avşar, Zend ve Kaçar iktidarları zamanında söz konusu bağlantı belirli seviyede çalkantı yaşamıştır. Ancak, yukarıda zikredildiği gibi ulama liderliği altında iktidar dengesi ve söylem tartışması devam etmiştir. Bu kapsamda,

Pehlevi hanedanı döneminde Şiilik, bir devlet ve kuramsal çerçeve olarak söylemsel rekabetini devam ettirerek 1979 devrimine liderlik etmeyi başarmıştır.

Velayet-i Fakihe göre, Şiilik mezhebinin 12. İmamı Hz. Mehdi'nin kendisi şahsen toplum arasında yaşayıp devlet yönetimini elinde bulundurmadığı dönemde, devlet yönetiminin yetkileri, şartları karşılayan Fakih'e aittir. Bu kuram ilk defa Hicri 13. yüzyılda Molla Ahmet Neraki tarafından bir fıkıh meselesi olarak ileri sürülüp savunulmuştur. Onun ardından, Cafer Kaşifolghata ve bir grup öğrencisi, bir padişah ya da sultanın Fakih'ten izin almadığı müddetçe kurduğu hükümetin meşru olmadığını ileri sürerek Velayet-i Fakih'in siyasi boyutta ele alınmasına yol açmıştır (Kadivar 2008, s 54)Velayet-i Fakih'in meşruiyeti konusunda iki ana tez vardır:

A. Vilayet-i Fakih'in atanmış olması: Bu düşünceye göre, İslami toplumun yönetilme yetkisi İmamlar tarafından Fakih'e tevfiz edilmiştir (devredilmiştir). Bu bağlamda halkın iradesi ve de oyunun Velayet-i Fakih'in meşruiyeti açısından önemi yoktur ve Fakih, Peygamberlerin ve İmamların bütün yetkisine sahiptir. Aynı şekilde, bütün beşerî kurallar ve yasalar ancak ve ancak Vilayet-i Fakih'in onayıyla meşru sayılır ve beşerî kurallar Velayet-i Fakih'i ve onun yetkilerini sınırlayamaz. Bu tezi savunanların önde gelen isimleri arasında İran Devrimi'nin lideri İmam Humeyni ve kurucu heyetin başındaki insanlar sayılabilir (Kadivar, 2008, s.112).

B. Velayet-i Fakih'in seçilmiş olması: Bu düşünceye göre, İslami hükümetin yetkilerine sahip olan insanın, adil olması ve diğer nitelikleri karşılamaşının yanı sıra yönettiği halkın hepsi ya da en azından çoğunluğu tarafından makbul görülmesi şarttır. Bu bakış açısı, Velayet-i Fakih'in mutlak yetkiye sahip olma ilkesine gölge düşürmektedir. Bu tezi savunanların arasında İslam Devrimi'nin fikir önderlerinden olan Şehit Beheşti ve Murtaza Mutahhari gibi şahıslar öne çıkmaktadır (Feyrahi, 2008, s.255).

Devrimden sonra ve Geçici Hükümet döneminde temelleri atılan İslam Devrimi Anayasası, Velayet-i Fakihi hükümetin başındaki yetki olarak tanımlamıştır. Ancak, ilerleyen yıllarda iki farklı görüşün arasındaki anlaşmazlık “sessiz” bir şekilde devam ederken, 1989 yılında yapılan Anayasa Reformu'nda Velayet-i Fakih yetkisi **mutlak** Velayet-i Fakih ilkesiyle değiştirilmiş ve Devrim Rehberi'nin sınırsız yetkilere sahip

olduğuna vurgu yapılmıştır. Anayasa maddelerine bakıldığında 5. madde gereğince, “12. İmam Hz. Mehdi’nin huzuru olmadığı dönemde İnan İslam Cumhuriyeti’nde Velayet ve İmamet yetkisi adil ve takva sahibi, cesur, tedbirli ve müdür Fakihe aittir.⁷ Bu ilkenin, ülkenin anayasasının ilk maddelerinde yer alması Velayet-i Fakih’in önemini ve elinde bulundurduğu yetki çerçevesini anlamak için göz ardı edilmeyecek bir husus olarak belirtilmektedir. Ayrıca, anayasanın 56. maddesinde insan ve kâinata mutlak hâkimiyetin Allah’a mahsus olduğuna ve insanın kendi kaderini belirlemek için Allah tarafından yetkilendirilmiş olduğuna ve hiç kimsenin bu hakkı insandan alamayacağını vurgu yapılmışken, millî hâkimiyet ile ilahi hâkimiyet arasında hiçbir tezat olmadığı ileri sürülmüştür.

Bu ilkenin yanı sıra, Devrim Rehberi’nin halk tarafından seğıilmiş olan uzmanlar tarafından belirlenip onaylanması ile Devrim Rehberi’nin halk meşruiyetine sahip olduğuna değinilmiştir. Anayasanın bu maddesine istinaden, Velayet-i Fakih’in yetkilerinin sınırlı ya da sınırsız olduğu konusu tartışmaya ağık kalmıştır, zira anayasanın ilerleyen maddelerinde (107. ve 110. maddeleri) Devrim Rehberi’nin görevleri ve yetki alanı belirlenmiştir. Söz konusu maddeler, yukarıda bahsedilen iki farklı görüşün devam etmesine sebep olmuştur; bu yaklaşıma göre Devrim Rehberi’nin görevleri belirlendiği için yetki alanı da sınırlandırılmıştır. Buna karşın 57. maddede geçen “mutlak emir Velayet-i” hususuna yapılan vurguda Fakih’in anayasa ötesi ve sınırsız yetkilere sahip olduğuna istinat edilmektedir. Ancak yukarıda bahsedildiği gibi Humeyni’nin vefatı ve savaş bittikten sonra gerçekteşen anayasa değişiklik paketinde “mutlak” kelimesine vurgu yapılıncaya ikinci görüş üstünlük kazanmaktadır. Alansal olarak ise Mısır Arap Cumhuriyeti ile ilişkilerin kesilmesi (Camp David Anlaşması’na tepki olarak) ve diğer dış ve i politikayı belirleyen emirleri göz önünde bulundurduğumuzda Devrim Rehberi’nin ülkenin bütün alanlarında yetkiye sahip olduğunu gözlemleyebiliriz (Marandi, 2008, s.63).

İnan İslam Cumhuriyeti Anayasası’nın 107. maddesinde ifade edildiği üzere, hükümetin makro politikalarının belirlenmesi ve düzgün şekilde icra edilmesinin belirtilmesi Devrim liderinin yetki alanındadır. Bu bağlamda, dış politika ilkelerinin sadece çizilip

⁷ 1989 gözden geçirilmiş Anayasa 5. maddesi.

belirlenmesi değil, aynı zamanda belirlenen politikaların icrası ve denetimi de Devrim Rehberi'nin yetkisine aittir.

Aynı şekilde, anayasanın 110. maddesinin 5. bendine göre, savaş ve barışın ilanı ve bu doğrultuda seferberlik ilan etme yetkisi Velayet-i Fakih'e aittir. Bu madde Devrim Rehberi'nin dış politikadaki en önemli yetkilerinden birini sunmaktadır. Nitekim, birçok uluslararası ilişkiler uzmanına göre uluslararası siyaset, savaş ve barıştan ibarettir ve söz konusu yetkiye sahip olan insan dış politikanın kurucusu sayılır (Dehgani, 2003, s.24).

Öte yandan, anayasanın 110. maddesinin 4. ve 6. bentlerine göre Devrim Rehberi başkomutandır ve buna dayalı olarak jandarma güçlerini, devrim muhafızlarını ve bütün askerî makamları atama ve görevden alma gücüne sahiptir.⁸

Birçok ülkede olduğu gibi, İran'ın dış politikasının oluşumunda, Millî Güvenlik Konseyi en önemli kurumlardan biri sayılır. Zira bu kurumun başlıca görevlerinden birisi savunma ve güvenlik çerçevelerini tayin etmektir, fakat bu konseyde geçen tasarı ve planlar Rehber tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girebilir. İran'ın dış politikasının kuramsal ve kurumsal olarak oluşturulan etmenleri ve müesseselerini parça parça ve birbirinden ayrı düşünmek yerine, Millî Güvenlik Konseyini ele almak daha mantıklıdır. Zira bu konseyin üyelerini İran'ın dış politikasında rol oynayan bütün kurumların özeti olarak görebiliriz.

İran'da anayasa gereği, Silahlı Kuvvetlerin yönetimi asker olmayan şahıslar tarafından yürütülmektedir, ancak bu konu askerî müesseselerin, özellikle de Devrim Muhafızlarının dış politikada rol oynamayacağı anlamına gelmemektedir. İslam Devrimi'nin devrimsel mahiyetinden dolayı millî güvenliğin kurulması ve korunması, İslam Devrimi'nin amaçlarına varılması ve hükümetin ideolojik mahiyetinden dolayı güvenliğe dayalı dış politikanın yürütülmesi görev olarak Devrim Muhafızlarına emanet edilmiştir.⁹ Yine de bütün askerî yetkililerin Devrim Rehberi tarafından atandığından Velayet-i Fakih'in bu konu üzerinde de azami etkiye ve yetkiye sahip olduğu söylenebilir (Ezzati, 2016, s.115).

⁸ 8 yıllık savaşın ilk günlerinde Ordu Komutanlığının yetkisi Cumhurbaşkanına aitti, ancak, Beni Sadr döneminde yaşanan "yetersizlik ve ihanetten" dolayı güçlerin daha birleşik şekilde hareket etmesini sağlamak için yetkiler Velayet-i Fakih etrafında toplanmıştır.

⁹ Devrimin ilk haftasında bölücülüğe dair hareketler ülkenin birkaç bölgesinde filizlendiği için askerî gücün kullanılması zorunlu hâle gelmiştir ve Devrim Muhafızlarının kuruluş felsefesi ise bununla doğrudan bağlantılıdır.

2.5. İran Milliyetçiliği

İran'ın Meşrutiyet İnkılabı'ndan sonra ve 1926 yılında iktidar konumuna gelen Pehlevi Hanedanı'nın üzerinde durduğu ve bir söylem olarak gündeme getirmeye çalıştığı konulardan birisi İslam öncesi İran medeniyetine vurgu yapıp yüceltmektir. Birinci Dünya Savaşı'nda İran'ın acizliği ve dinî söylemlerin hükümete meşruiyet getirmede ve iktidar birikimi oluşturmada yetersiz kaldığını savunan Pehlevi iktidarı, ulus-devlet kavramının inşası üzerine çabalarını artırmıştır. Bu bağlamda, modernleşme süreci başlarken, dinî gelenekler ve yeni dönemin beraberinde getirdiği teceddüt (yenilikçilik) kavramı arasındaki ilişki sıcak tartışma hâline geldi. Rıza Şah, ulus inşası ve modernleşme sürecini düzenli ordu kurarak hayata geçirmeyi düşünmüştür. Böylece, modern bir ordu kurulması ile birlikte subaylar tabakasının oluşması toplumun geleceği için elzem görülmüştür (Zahiri, 2002, ss.19-20). Bu esnada Rıza Şah, 1934 yılında Atatürk ile görüşmek için Türkiye'ye yaptığı seyahatten derinden etkilenmiş ve Türkiye'deki modernleşme sürecinin İran'ın gelişmesi için rol model olacağını açık bir şekilde ifade etmiştir. Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimlerden etkilenen Rıza Şah, İran'ın Türkiye Büyükelçisine “çok geri kaldık, acilen toplumun gelişmesi için özellikle de kadınlar konusunda harekete geçmemiz gerekir” demiştir (Hedayat, 1996, ss.13-14 bk Dehgani 2008).

Ülkenin gelişmesini düşünen Rıza Şah; ulus, devlet ve toplum inşası projesini hayata geçirmeye karar verdi. Ancak ideolojik bakış açısı olarak, İran'ın İslam öncesi devletlerinin durumları ve güçlü olmaları esas alınmıştır (Azghandi, 2015, s.140). Söz konusu hareketin felsefi dayanağı olarak milletlerin asil özlerinden uzaklaşmaları sonucunda, siyasi ve toplumsal açıdan mağduriyet yaşayacaklarına vurgu yapılmıştır. Böylece, güçlü bir İran inşa etmek için Arapların gelmesinden önceki ve İranlı olarak nitelendirilen halkların kurduğu devletlere müracaat edilmesine dikkat çekilmiştir (Makki, 2005, ss.63,64). İran milliyetçiliğini bir siyasal ideoloji ve aynı zamanda bir modernleşme söylemi olarak ön plana süren Rıza Şah, bu süreçte İran'da yaşayan etnik gruplar ve aşiretleri birleştirme adına asimilasyona tabi tutmaya çalışmıştır. Bu bağlamda İran'da yaşayan kavimler kanlı bir isyanın çıkmasına ve hatta dışarıdan gelen müdahalelere rıza göstermeye başlamıştır. Böylece, Millî Meclis gibi demokrasiyi oluşturabilecek kurumları hafife alan ve

millî iktidar adına diktatörlük yapan Rıza Şah bu projeyi gerçekleştirmede başarısız olmuştur (Abrahamian, 1998, s.163).

İran'ın ulus inşası sürecinin bir ayağı Şahçılık, yani Pehlevi'nin tacı ve tahtına saygı göstermek, diğer ayağı ise Farsça dilinin önem ve hâkimiyet kazanmasıdır. Bu vizyonları gerçekleştirmek için Pehlevi iktidarı hemen kuruluşundan sonra şu adımları atmıştır (Adib, 2009, ss.51-53 bk Ramazani):

- Farsça edebiyatının kurucusu ve babası olarak bilinen Ferdevsi'nin mezarının yenilenmesi (1924).
- Şah'ın tahta oturma tören için 100000 Tümen paranın harcanması (1926).
- Ülkenin 1. şahsı olarak Pehlevi Şahı'na aşağılayıcı ifadelerin kullanılmasının cezalandırılması yasası (1921).
- Hicri takvimi devre dışı bırakıp Güneş takviminin kullanılması (1927).
- İran kelimesinin resmî olarak kullanılması (1930).
- Ayların ismini değiştirip Farsça isimlerin kullanılması (1926).
- Şahenshahlık saygı-selam töreni ve millî marşın yenilenmesi (1936).
- Bölgeler ve şehirlerin isimlerinin Farsçaya dönüştürülmesi (1936).
- Farsça Dili ve Edebiyatı Kurumunun kurulması (1935).
- Farsça dil ve kültürünün kurumsallaşması (1935)

Kuşkusuz yukarıda bahsedilen esasların temeli Pers milliyetçiliği ve İran kavramını Fars kelimesi ile eşleştirmeye ve aynı göstermeye dayalıdır (Ashena, 2004, s.33) ve bu süreç İslam Devrimi'nden sonra da devam etmektedir.¹⁰ Adı geçen kurumların yanı sıra en dikkat çekici müesseselerden birisi “Kanune İrane Bastan” isimli bir kurum ve ona bağlı olan bir topluluktur. 1931 yılında, Abdurrahman Seyf Azad inisiyatifi ve birkaç

¹⁰ Söz konusu düşünce, Reformcular döneminde yeniden gündeme getirilip kavramsallaşmıştır.

“Zerdüşt” yatırımcının sermayesi ile kurulan teşkilat, yayınladığı magazin ve dergilerde Zerdüşt Peygamberinin “iyi düşünce, iyi amel, iyi söylem” şeklinde sloganlaşmış üçlü motifini kullanarak Sasani ve Ahameniş devirlerini yüceltmeye çaba göstermiştir (Nobakht, 1966, ss.25-27, 56-57 bk Ashena).

1. Dünya Savaşı’nın sonucu olarak büyük imparatorlukların yıkılması ve birçok Avrupa ülkesinde ulus-devletin inşasına giden yol, İran’da yeni kurulan Pehlevi hükümetinde beklenen etkiyi bırakmıştır ve dönemin aydınları Avrupa’daki gelişmelerin İran’da da yansıtılmasına çaba göstermişler. Bu esnada:

“Eski İran, Kadim İran, Sasani Devleti’ni anlatan, “Sasani dönemindeki İran” isimli kitapların ciddi bir şekilde yayına girmesi ve bununla beraber Ferdevsi’nin *Şahname* kitabının milliyetçiliği tetikleyen bir kaynak olarak geniş bir şekilde halka sunulması vatanseverlik (İrancılık) duygularının devlet tarafından himaye altına alındığının en önemli göstergeleridir (Tabari, 1978, s.95).

Pehlevi hükümetindeki milliyetçi düşünceler, ilk önce kendini yabancı karşıtlığıyla göstermeye başlamış, sonra Avrupa kültürü bir istisna olarak bu söylemden silinerek İslam dünyası ve Arapça dili ve Arap etnisitesi hedef tahtasına konulmuştur. Bu bağlamda Rıza Şah, kendisinin ve hükümetinin temellerini pekiştirmek için İslam’ı bir “öteki” ve İran’daki Müslümanları “dâhilî ötekiler” ve Arapları “dış ötekiler” olarak nitelendirip devletini Batı söylemi içerisinde konumlandırmaya çaba göstermiştir (Safayi, 1978, s.105). Bu politikanın pratik ayağı olarak, Fars Kültürü ve Edebiyatı Derneği kurularak Farsçayı diğer dillerden özellikle de Arapça sözcüklerden arındırma çabası ivme kazanmıştır.

İrancılığın bir diğer ayağı olarak mezhebe sıcak bakmama politikası, Rıza Şah döneminde yeni boyutlar kazanmıştır. Rıza Şah’ın bu politikada iki amacın peşinde olduğunu söyleyebiliriz:

İlk olarak Rıza Şah, dini (özellikle de Araplar tarafından getirilmiş olan İslam’ı) İran halkının geri kalmasının sebebi olarak gösteriyordu. Böylece dinî müesseselerin kaldırılmasını ülkenin gelişme sürecinin bir parçası olarak görüyordu. Aynı zamanda Rıza Şah, dinî müesseseleri ve din mevcudiyetini kendi hükümetinin karşısında bağımsız ve halk arasında seferberlik yaratabilecek güce sahip bir varlık olarak görüyordu ve buna istinaden,

dinî temellerin ve hatta fiziksel varlıklarının zaman içerisinde ortadan kaldırılmasını planlamıştır (Barzin, 1995, s.192). Böylece, dindar kesim dönemin en büyük değişimini yaşamıştır. Zira eskiden Kaçar Devleti, Batı'ya karşı bir tutum olarak mezhepçilik politikalarından yana olduğunu herkese açık bir şekilde anlatırken, yeni dönemde İran milliyetçiliği ve Batı değerlerini yücelten yeni bir devlet anlayışı ile karşı karşıya kalmıştır (Barzin, 1995, s.196).

Pehlevi iktidarının kurulmasından hemen iki yıl sonra, dindar kesim ve onlara liderlik eden Ruhani tabaka ile ilgili politika geliştirme süreci başlamıştır ve “Müttehdülmal” planı adı altında bütün eyaletlerdeki ulemanın maddi ve siyasi gücünü ölçme politikası yürürlüğe girmiştir. Bu plan gereğince, bütün eyaletlerde yetki ve nüfuz sahibi olan tacirler, kanaat önderleri ve onların siyasi bakış açıları ile ilgili kapsamlı raporun hazırlanması istenmiştir. Ashena Hesamettin'e göre (1994, s.78) bu planın ana amacı, ulema tabakasının sosyal ve siyasal gücünü yok edip politik sahnede tamamen marjinal hâle getirmektir. Böylece, adı geçen plan sayesinde amaç, ulemanın bir kısmını yargı, eğitim ve dinî görevlere çekerek devlet çatısı altına almak ve bu çatının dışında kalanlara baskı uygulayarak sayılarını azaltmaktır. Bu politikaların sonucu olarak, Kaçar dönemindeki toplumun sacayağını oluşturan bürokratlar, ulema ve toprak ağaları büyük bir değişime maruz kalmış ve dindar kesimin liderlerinin devre dışı bırakılmasıyla birlikte, toprak ağaları ve askerî kanat toplumsal açıdan üstünlük kazanmıştır (Sodagar, 1990, s.71).

Devrim sonrası Devrim Rehberi tabakasının en önemli kanaat önderlerinden birisi olan Mortaza Motahhari, eski İran medeniyetine vurgu yapmayı bir “kimlik bunalımı” olarak nitelendirerek, söz konusu çıkmazdan kurtulmak için birtakım önerilerde bulunmuştur. Motahhari'ye göre söz konusu bunalımın kaynağı Kaçar Devleti döneminde ve İran'da yaşayan halkların kendilerini Batı medeniyeti ile kıyaslayarak “dünyanın neresinde duruyoruz?” diye soru sorması ile başlamıştır (Vaez, 2006, s.21). Bu bağlamda, dönemin elitleri Batı'nın ilerleyip İran ve bölge halklarının geri kalmasına ilişkin ürettikleri üç farklı tezden bahsetmiştir:

İlk grup, İran ve bölgenin kendi kültüründen sıyrılıp her şeyi Batı dünyasından taklit etmeyi tercih ederek, içerik üretmeyi değil tamamen çeviriye odaklı bir yaklaşım

sergilemiştir. Böylece İran kültüründen uzaklaşıp Batı medeniyetinden birebir taklit ederek bütün cehalet, geri kalmışlık ve mahrumiyetten kurtulacaklarını ileri sürmüşlerdir.

İkinci grup, İran'ın geri kalmasının sebebinin İslam ve İslam'ın kurallarına uymaya dayandırmış, mevcut durumun atlatılması için gereken çıkış yolu olarak İslam'dan önceki İran'a geri dönüş yapmayı tavsiye etmişlerdir. Motahhari'ye göre "romantik İrancılık" buradan başlamıştır ve Arya ırkına dayalı propaganda, dönemin entelektüelleri tarafından en üst düzeyde lanse edilmiştir. Dönemin kanaat önderlerinden biri, Ağahan-i Kermani, her dinin milletlere uyumlu olması gerektiği tezini savunarak, İslam'ın cehalet dönemindeki Arapların dini olduğunu ileri sürmüş ve söz konusu dinin latif ruha sahip olan İranlılar için uygun olmadığı kanaatini savunmuştur (Ademiyet, 1970, s.14, 75, 123). Ayrıca, bu teze göre İslam dini, İranlıların geri kalmasının sadece sorumlusu olarak değil, aynı zamanda Batı medeniyetine ayak uydurmasında da büyük bir engel olarak tanımlanmıştır.

Üçüncü grup, geri kalma ve aynı zamanda kimlik bunalımına son vermek için İslam'ın ilk günlerine dönüş yapıp yüzyıllar boyunca dine bulaşan batıl inançların arındırılmasını tavsiye eder. Motahhari'ye göre bu grup, hayalperestlik peşinde olmayı bırakarak daha gerçekçi olup kendi kimliği ile barışarak gelecek için dinden ilham alabilir.

Ancak, Pehlevi döneminin dinî yaklaşımlara sıcak bakmadığını düşündüğümüzde iki grubun, yani aşırı Pers milliyetçiliğine meyilli olan grupların hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Bu grubun üst anlatılarını; "eski İran ve mitolojik milliyetçilik, İran'ın İslami kimliğine doğrudan doğruya karşı çıkmak, Arap karşıtlığı, mutlak ve merkezî bir devlete bağlı olmak, İran'da yaşayan diğer kavimlerin dillerine ve kültürlerine özen göstermeden söz konusu özgün olmayan kavimlerin kültürlerini yok etme yolunda sistematik çaba sarf etmek olarak özetleyebiliriz (Haghpanah, 1997, s.51).

Eski İran medeniyetinin uyanışına yol açan nedenleri farklı açılardan ele alabiliriz:

Ahmadi (2009, ss.85-87) bu duyguyu eski İran medeniyetinin ihtişamına bir özlem olarak görmektedir, nitekim İran'ı bir öz olarak görüp, her açıdan gelişmiş Batı medeniyetinin karşısında yetersiz ve aciz görerek bu duygular filizlenmiştir. Katouziyan (2010, s.41) bu duyguların ortaya çıkmasını Batılı yazarların Doğu Medeniyetleri ve eski İran Medeniyetleri hakkında yazdıkları metinlere bağlamaktadır ve buna paralel olarak

İran’da yaşayan elitlerin Avrupa’da uyanmış milliyetçi düşünceleri inceleyerek taklit ettiğini düşünmektedir. Aynı yazara göre, Pehlevilerin iktidara gelmesiyle birlikte Pan-İranist düşünürlerin hareketleri ivme kazanmıştır, zira artık bir devlet seviyesinde destekleyici kazanmışlardır (Katouziyan, 2010, s.432).

Pehlevi iktidara gelmeden önce eski Pers medeniyetine var olan özlem, sadece kişilerarası bir kavram olarak ve bireysel düzeyde kalmıştı, ancak Pehlevilerin iktidara gelmesi ile birlikte, bu ideoloji devlet desteği sayesinde resmî bir görüş hâline gelmiştir. “İranşehri” (İran vatani) kavramı bir üst anlatı olarak Pehlevi döneminin ideolojik felsefi ayağını oluşturup monarşi sistemini vatanın koruyucusu olarak yüceltmıştır. Zikredilen grup, daha ileriye giderek İran ve İran’ı tek ırk olarak lanse etmeye kalkışmıştır

Muhammed Rıza Şah Pehlevi döneminde eski İran özlemi daha güçlenerek farklı boyutlar kazanmıştır, ancak yeni düşünce kalıbında öz (İran) ve öteki (Batı medeniyeti) arasında ortak zemin arayışına geçilmiştir. Muhammed Rıza Şah Pehlevi (1974, ss.8-9) *Vatan İçin Görev* isimli kitabında şu cümleleri ifade etmiştir:

Çin medeniyeti dışında, bizim medeniyetimiz tarih boyu kesintisiz devam eden tek medeniyettir. Şüphesiz, bizim medeniyetimiz Çin ve Batı medeniyeti arasında ikinci grup yani Batı medeniyetine daha yakındır. İran Arya ırkının yaşadığı en kadim yerlerden birisidir ve bu ırk Avrupa ve Amerika başta olmak üzere dünyanın birçok yerinde yaşamaktadır. Bizler ırk açısından Sami ırkından gelen Araplardan “tamamen” farklıyız ve bunu anadilimiz Farsça ile ispat edebiliriz. Bizim dilimiz Hint Avrupalı dilleri grubundan gelmektedir ve köken olarak İngilizler, Fransızlar ve Almanlarla aynı kökene sahiptir.

Böylece, İranlılar ırk bakımından Avrupa medeniyetine yakın bir ırk olarak tanımlanıp komşu ülkelerden farklı bir statü kazanır, ayrıca İran’ın geri kalmasının sebebi belirlenir (Araplar ve beraberinde getirdiği din, yani İslam). Bununla birlikte, söz konusu geri kalmaktan kurtulmak için bir reçete verilir (Namdar, 2002, 37). Aynı yazarın düşüncesine göre, romantik İran milliyetçiliği geçici olarak başarılı görülse de uzun dönemde ülkede “kimlik krizine” yol açmıştır ve birçok etnik kimlik hassasiyetinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur, zira ilk defa İran tarihinde Farsça konuşmayan kavimler kendilerini kimlik ayrımcılığına maruz bırakılmış olarak nitelendirip tepki vermeye başlamışlardır.

Zibakalam'a¹¹ göre, Kaçar Devleti döneminde devlet ve halk arasındaki ilişki bağları oldukça zayıftı ve halk ile devlet arasındaki birleştirici kavram mezhepti. Ancak, küresel olaylar karşısında yetersiz kalıp sosyo-ekonomik açıdan çöküş yaşayan söz konusu devlet, din ile alakalı bazı olumsuz işaretler oluşturmuştur ve Pehlevi iktidarının milliyetçiliğe başvurması bahsedilen dinsel yetersizlikten kaynaklı olabilir (Zibakalam, 2018, s.65). Söz konusu yetersizlik algısı Meşrutiyet Dönemi'nde milliyetçi akımların ortaya çıkmasına sebep olmuştur ve aşırı milliyetçiliğin kaynağı Pehlevi iktidarının politikalarında aranmalıdır. Söylemsel olarak "kültürel asimilasyon ve İran kelimesini İslam'dan önceki döneme ait olan yapı ve coğrafyaya ile bağdaştırmak "İrancılık" kavramının temelini oluşturmaktadır ve gitgide bir devlet politikası hâline gelmiştir. Türkmençay ve Gülistan Antlaşmalarını tarihî bir hezimet olarak gören ideolojik yapı, bir dönem dünyanın en önemli devlet erkânını oluşturan yapının şu an diğer imparatorluklar tarafından bölünüp yönetilmesine bir tepki olarak sesini yükseltmiştir.

Zibakalama'a (2018, ss.63-78) göre, İran milliyetçiliğinin temelinde iki ana fikir akımı görülmektedir:

1. Liberal milliyetçiler: Söz konusu akım, Meşrutiyet Dönemi'nin başlangıç günlerinde ortaya çıkmıştır. Bu akım milliyetçiliği kabul etmesinin yanı sıra merkezî devletin otoritesi ve tekelliği durumuna karşı koyarak eyalet sisteminin uygulanmasına rıza göstermiştir. Adı geçen entelektüel düşünce yapısı hayatına devam etmeyi başarabildiği takdirde, daha nitelikli ve vasıflı kavramsal çerçevelere zemin hazırlayabilirdi. Ancak, birçok entelektüel akımda olduğu gibi fikirsel altyapıya yeterince kadar sahip olmadığı için marjinal bir grup hâline gelip çabuk bir şekilde yerini ikinci gruba yani aşırı milliyetçiliğe bırakmıştır.

2. Aşırı milliyetçiler: Bu akımın ana fikrine göre, İran'ın geri kalmasının en büyük sebebi "etnik açıdan tekdüze olmamak ve İslam'ın gerici bir anlayış olması"dır. Ümmet kavramını bırakıp millet kavramını seçen ideolojik düşünce, her şeyden önce Arap kültürünü uzaklaştırmayı ve asimilasyon süreci vasıtasıyla İran'da yaşayan bütün kavimleri asimile

¹¹ Reformcu kanadın önde gelen akademisyenlerden biridir. İran Şehri yani eski İran özlemini geliştiren modern entelektüel şahıslardan biri olmasına rağmen son zamanlarda aynı düşünceyi *ırkçılık* olarak nitelendirip İran'da kimlik krizine yol açtığını ileri sürmüştür.

etmeyi en önemli hedef olarak göstermiştir. Aşırı milliyetçilere göre, ülkenin kalkınması millî uyanış ve millî şuurun millet kavramı çerçevesinde anlaşılmasından geçer ve söz konusu uyanışı hayata geçirmek için Nazi Almanya'nın "uyan Almanya" sloganı rol model olarak alınmıştır (s.12).

Bahsedilen söylemsel çerçeve içerisinde "*Kiros rahat uyu, evlatların uyanıktır*"¹² sloganı aynı söylemden alınmıştır. Böylece, sadece İslam ve ulema tabakası değil, farklı dil ve kültüre sahip olan kavimler "öteki" olarak biçimlendirilmiştir. Türkler ve Araplara atfen üretilen "saldırgan kavimler" İran'ın geri kalmasının diğer nedeni olarak sayılmıştır. Arap istilasından önceki dönemi "Altın Çağ" olarak nitelendiren düşünce, İran'ın sefalet içine girmesinin sebebini Araplar ve ona müteakip İslam'ın İran coğrafyasına girmesiyle bağdaştırmıştır.

İran'ın ulus inşası sürecinde etkili rol oynayan iki ana akım yani ulema ve milliyetçilik kavramları ele alındıktan sonra, İslam Devrimi ve Devrim sonrası oluşan söylemler incelenmelidir. Bahsedildiği gibi, İslam Devrimi ulema liderliğinde ve Velayet-i Fakih kavramı çerçevesinde gerçekleşen bir siyasal kimlik olarak 1979 yılından beri İran'da siyasal hâkimiyetine devam etmektedir. Ulemanın Safevi döneminde devletleşme yolunda attığı adımlar ve müteakip süreçte dalgalı söylem rekabeti, kendi tarihi seyrinde tekrardan Şubat 1979 İslam Devrimi'ni gerçekleştirmiştir. Onu müteakip, Mutlak Velayet-i Fakih ilkesini perçinleştirerek, ulema İslam Devrimi'ni bir ana söylem olarak uluslararası siyaset literatürüne soktu. Bölümün takip eden kısmında, Devrim sonrası söylem değişiklikleri ve özellikle de "muhafazakârlar" ve "reformcular" kanadının ortaya çıkma süreci ele alınmıştır.

2.6. Devrim Sonrası Dış Politika Söylemleri

Analitik çerçevede 1979 Devrimi'nden sonraki söylemler farklı kategorilerde ele alınabilir.

A. Söylemden Değişim:

¹² Zikredilen slogan dönemin Devlet Başkanı Muhammed Rıza Şah tarafından Kiroş'un mezarını ziyaret ettiği esnada dile getirilmiştir ve Pers milliyetçileri tarafından sık sık kullanılmaktadır.

Dış politika uzmanlarının bazılarına göre (Ramazani, 2008, s.64) Devrim sonrası söylemler iki hegemonya ya da üst söylem altında yorumlanabilir:

- Geçici Hükümet'in dış politikası ve İran milleti ve devletini merkeze alan realizm söylemi (Milliyetçi Liberal kesim dönemi). Bu dönem Geçici Hükümet'in kurulmasından sonra ve ilk Cumhurbaşkanı Beni Sadr'in görevden alınmasına kadar devam etmiştir.
- İslam ümmeti ve İslam dünyasının çıkarlarını ön planda tutan ideolojik İslami söylem (Geçici Hükümet'in görevden alınmasından (1981) bugüne dek) (Ramazani, s.65). Bu yaklaşıma göre, Batı yanlısı politikalar aşırı müsamahakâr olup İslam Devrimi'nin ideolojik mahiyetini yeterince dikkate almadığından Geçici Hükümet, ana ve İslam Devrimi'nin söylemine mesafelidir ve Geçici Hükümet'in dağılmasından sonra¹³ İslami ideolojik söylem hegemonya statüsünü kazanmıştır. Bu yorum çerçevesi, söylemlerin kendi içindeki farklılıkları ve dinamizmleri gerektiği kadar dikkate almadığı için, ayrıca aşırı derecede genelleyici ve indirgemeye yatkın olduğu için eleştirilere maruz kalmıştır.

B. Söylemde Değişim:

İlk kategoriye bir alternatif ve daha kapsamlı bir yorum olarak sunulan “söylemde değişim” yaklaşımı, İslam Devrimi'nden sonraki dış politika söylemlerini beş farklı ve birbirinden ayırt edilebilir söylem olarak değerlendirir (Sadri, 2009, s.126). Bu yaklaşıma göre, “Realizm, İdealizm, Ekonomik Pragmatizm, Siyasal ve Kültürel Pragmatizm, İlkeselcilik” söylemleri Devrim sonrası dönemin dış politikadaki duruşunu temsil etmektedir. Bu kategoriye göre, Geçici Hükümet ve Beni Sadr döneminde realizm, 8 yıllık İran-İrak Savaşı döneminde idealizm, Rafsancani döneminde ekonomik pragmatizm, reformculuk (Muhammed Hatemi ve Hasan Ruhani) döneminde siyasal ve kültürel pragmatizm ve son olarak Mahmut Ahmedinejad döneminde ilkeselcilik söylemleri belirgin ana hatları ile hâkim söylem statüsünü kazanmıştır. Bu biçimlendirme, her ne kadar detaylar açısından daha ince bir yaklaşım sergilese de son dört söylemi birbirinden farklı gördüğü

¹³ Rehine krizinin ortaya çıkışından dolayı.

için eleştirilmiştir. Hâlbuki son dört söylem ana ve hegemon İslami ideoloji söylemi altında birleşebilir ve bunları birbirinden ayrı ve dikkat çekici değişimlerin ortaya çıkardığı bir kategori olarak görmek pek doğru olmayabilir (Dehgani, s.191).

C. Orta Yol ve Bileşik Yaklaşım:

Bu yaklaşıma göre, İran'ın dış politikası her iki değişim türünü de yaşamıştır (söylemden ve söylemde yaklaşımları), böylece millî menfaatleri İslam ümmetinin menfaatlerine üstün tutan Geçici Hükümet'in dış politikasını realizmin bir temsili olarak değerlendirir. Ayrıca, İslamcı yaklaşımı benimseyen idealizmi iki farklı boyuta ayırır; *Ümmetçi İdealizm, Merkeziyetçi İdealizm* (Dehgani, s.193).

Bu iki yaklaşım ideolojik İslami söylemin bir parçası olsa da İslam dünyası ve İran'ın merkezî devlet menfaatleri arasında çatışma yaşandığı sürede, ilk yaklaşım üstünlüğü İslam dünyasına ve ikinci yaklaşım önceliği İran'ın kendi millî menfaatine vermiştir. 8 yıl süren İran-İrak Savaşı'nın neredeyse yarısında ilk yaklaşım ve savaşın ortasından barış paktının imzalanmasına kadar merkeziyetçi idealizm hâkim statüde olmuştur (Bazergan,1984, ss.22-23).

Çalışmanın devamında, Devrim sonrası dönemdeki Cumhurbaşkanlığı makamını üstlenen Cumhurbaşkanlarının dış politikaları sırasıyla ele alınmıştır.

2.7. Geçici Hükümet Dönemi

İslam Devrimi'nin ilk dış politika dönemi Geçici Hükümet'le başlamış ve Saddam Hüseyin liderliğinde 8 yıllık savaşın başlamasına kadar sürmüştür. Devrim'in gerçekleşmesine bir hafta kala, yani Humeyni'nin ülkeye dönmesinden hemen üç gün sonra, Mehdi Bezirgân Geçici Hükümet'in Başbakanı olarak atanır ve hükümet biçiminin değiştirilmesi için referandum yapılması, kurucular meclisinin kurulması ve de milletvekillerinin seçimlerine zemin sağlanması için görevlendirilir. Bu dönemin dış politika açısından en önemli hususu kuşkusuz bağımsızlık yolunda adım atma ve bağlantısızlık (Non Alignment) ilkesine doğru yürüme (Jafari, 2008, s.122). Bu bağlamda, Geçici Hükümet'in Başbakanı ve Dışişleri Bakanı bağlantısızlığı olumsuz denge olarak

biçimlendirir ve eskiden Muhammed Musaddık tarafından benimsenen dış politikaya atfen bu politikayı küresel ve dış güçlerden bağımlılığı koparmak olarak nitelendirir. Bu kapsamda, Mart 1979 tarihinde geçici hükümet İran'ın CENTO Antlaşması'ndan çıktığını ilan eder ve hemen ardından Bağlantısızlar grubuna üyelik süreci başlatılır. Bu dönemin en tartışmaya açık ve en önemli konularından birisi, söz konusu stratejinin muhafazakâr bir temele dayanmasıdır. Zira Geçici Hükümet'in dış politika anlayışına göre bağlantısızlık sadece küresel güçlere bağımlı olmamak anlamındadır ve mevcut statüyü değiştirmekle yükümlü değildir, hâlbuki Devrim kendiliğinden bir kökten değişimci mahiyete sahiptir. Liberal milliyetçiler olarak bilinen hükümet yetkilileri İslam Devrimi'ni bir *milli ve millete dayalı* hareket olarak görmektedir ve onların bakış açısına göre İslam Cumhuriyeti bir ülkenin millî sınırlarında biçimlendirilmiş ve boyut kazanmış bir vakıadır. Bu anlayış doğrultusunda Geçici Hükümet'in dış politika ilkeleri ve boyutları iki ana temel altında ele alınır.

A. Batıcı Yaklaşım:

Milliyetçi liberal kesimin olumsuz denge anlayışına göre İran ve Amerika arasında siyasal ve ekonomik bağlantıların bulunmasına hiç engel yoktur. Bu anlayış, Batı dünyası ve Amerika ile ilişkilerin sağlam bir zeminde hareket etmesi ve onların güvenini kazanmak anlamına gelmektedir. Böylece 1953 yılında yapılan darbe gibi olumsuz vakaların tekrarlanma ihtimali daha düşer. Ayrıca bu siyasal bakış açısının diğer dayanağı, Sovyetler Birliği ile var olan ilişkiler arasında da bir denge kurmak olarak gözlenmiştir, çünkü Amerika karşıtı görüşe dayandırılan bu Devrim sonucu, başta Tudeh Partisi olmak üzere diğer Sovyetler Birliği yanlısı hareketler ivme kazanabilirdi. Bu bakış açısının diğer temelini oluşturan mantık, İran'nın yeni bir kurulmuş devlet olarak Batı teknolojisine ihtiyacının devam etmesidir. Geçici Hükümet'in Başbakanının konuşmasına göre İran, Amerika ile dostane bir ilişki sürdürebilir ve Amerika'nın silahlarını almak İran'ın hakkıdır. Bu bağlamda kapitülasyon antlaşması ve savunma paktının feshedilmesine rağmen Geçici Hükümet'in Batıcı dış politikası sayesinde İran'ın ABD başta olmak üzere diğer Batılı ülkelerle ilişkileri normalleşme seyrine girmiş ve İran-Amerika arasındaki diplomatik ilişkiler büyükelçi atanması seviyesine kadar ilerlemiştir.

B. Diğer Ülkelerin İç İşlerine Karışmama İlkesi:

Bu strateji, ilkesel olarak İran'ın temel dış politika esaslarından birini oluştursa da *Devrim ihracı* konusunda devrimci kitlelerin tepkisine yol açmıştır ve İslam dünyası ve mazlumların yanında olmak bağlamında bir ihmal olarak nitelendirilmiştir. Geçici Hükümet'in Dışişleri Bakanı İbrahim Yazdi bu konuyla alakalı verdiği röportajda Geçici Hükümet'in Devrim ihracı politikasını izlemeyeceğini açık bir şekilde ifade etmiştir. Ayrıca, dünyadaki özgürleştirici örgütlere verilen destek sadece Filistin halkının mücadelesi ile sınırlandırılmıştır (Dehgani, 2002, ss.199-201).

Dönemin dış politikasını oluşturan diğer esaslar, İsrail ve Güney Afrika Apartheid rejimi dışında dünyanın bütün ülkeleri ile çıkarlara dayalı ilişki kurmaktır. Bu hususta dikkat çeken en önemli konulardan birisi olarak Körfez bölgesindeki muhafazakâr Arap ülkeleri ile ilişkilerin genişlemesi yönündeki çabalara işaret edebiliriz; söz konusu ülkeler geleneksel ve muhafazakâr mahiyetlerinden dolayı Devrim'in oluşmasından ve devrim ihracı ihtimalinden dolayı tedirgin olduklarını dile getirmişlerdir. Bu yüzden Geçici Hükümet güven ortamı oluşturma ve gerilimi düşürerek komşu ülkelerin endişelerini gidermeye çalışmıştır. Öte yandan, Devrim'in ilkesi olarak Doğu komünizmini bir tehdit görmelerine rağmen ilişkileri büyükelçi seviyesine getirmeyi bir stratejik başarı olarak nitelendirmişlerdir (Niki&Gazirovski, 2000, ss.21-22 ak Dehgani 2008).

Söylem bakımından Geçici Hükümet, İran'da gerçekleşen İslam Devrimi'ni bir millî Devrim olarak nitelendiriyordu ve hedeflerinin İran toplumu ve millî hudutlarıyla sınırlandırılmış olması gerektiğini düşünüyordu. Açıktır ki bu politikaların ana sebebi yeni kurulan cumhuriyetin tanınması, uluslararası topluluklar arasında meşruiyet ve itibar kazanması, millî hakimiyet ve istiklalin kurulması ve toprak bütünlüğünü sağlamasıydı. Ancak barışçıl olma ve aşırı müsamahakâr tavırlarından dolayı Geçici Hükümet her zaman eleştirilere maruz kalmıştır. Devlet yetkilileri ekonomiyi yeniden canlandırıp dünyaya entegre etmek için istikrar ve barışın sağlandığına vurgu yapsa da Saddam Hükümeti'nin ara sıra yaptığı sınır ihlali ve ülke genelindeki bölücü hareketlere karşı yeteri kadar sert davranmamasından dolayı devlet ve kanaat önderlerinin tepki odağı olmuştur (Masoudnia, 1998, s.139).

Bu dönemin en önemli dönüm noktası olan ve hatta sadece Geçici Hükümet değil bütün bölgenin ve Devrim'in kaderini değiştirecek olan hadise Ekim 1980'de gerçekleşti.

İkinci Devrim olarak nitelendirilen olayda, kendilerini “İmam Humeyni’nin izinden yürüyenler” olarak isimlendiren bir grup öğrenci, Amerikan büyükelçiliğini kuşatarak büyükelçilikte çalışan personel ve yetkilileri rehin aldılar. 444 gün sürecek olan rehine krizi, Geçici Hükümet’in sonunun başlangıcını beraberinde getirdi ve birçok dış politika yazarına göre rehine krizinin etkisi günümüze kadar devam etmektedir.

Nedensellik açısından, bazı görüşlere göre bu kader değiştirici eylemin ana amacı, devrimsel ve mektebî kesimin, hükümeti liberal ve ılımlı milliyetçilerden arındırmak istemesi şeklinde ifade edilirken, bir diğer bakış açısına göre bu eylemin ana hedefi, solcu kesimleri hükümet bünyesinden uzaklaştırarak daha marjinal bir hâle getirmektir (Atai, 2004, s.195). Diğer taraftan, Dehgani’ye (2000, s.16, 26) göre bu eylemin ana sebepleri 1953 darbesinden kaynaklı Amerika’ya karşı artan güvensizlik ve Amerika’nın Devrim’e müdahale etme endişesi ve bununla beraber devrimsel kesimlerin, özellikle de ulemanın önde gelen isimlerinin, Geçici Hükümet’in Batı yanlısı politikalarına sıcak bakmamasıydı.

Söylem olarak Amerikan büyükelçiliğine “casusluk yuvası” ifadesinin kullanılması oldukça dikkat çekicidir. Komünizmin İran’da, özellikle de sadece kırsal kesimlerde değil okumuş toplumsal katmanların arasında da nüfuz sahibi olacağından endişe duyup bu tehlikeyi uzaklaştırmak için Batı dünyasına yüz çeviren Geçici Hükümet, rehine krizinin hemen bir gün ardından istifa ederek tarihe karışmıştır.

2.8. 8 Yıl Savaş Dönemi

Bir dizi sınır çatışması sonrası Eylül 1980’in son günlerinde Irak Baas Rejimi Saddam Hüseyin’in liderliği altında İran’ın birkaç sınır bölgesindeki şehrin havalimanlarını bombalayarak 8 yıl sürecek savaşı başlattı. Rehine krizi tamamen çözümlenmeden ve Amerika ile ilişkiler en gergin hâli ile devam ettiği süreçte dış politikanın savaş yönetimine geçme süreci yeni bir kriz boyutuna kapı aralamıştır. Saddam Hüseyin’in tacizinin başlatılmasının arkasında Devrim’in yayılmasının engellenmesi gibi siyasi nedenler, uzun süre tartışma konusu olan Şattülarap Nehri’nin hâkimiyeti ve kontrolünü sağlamak gibi toprak ve etnik meselelere dayalı siyasi nedenler yer almaktadır (Dehghani, s.333). İran-

Irak sınırındaki sınır anlaşmazlıkları Osmanlı dönemine dayandırılabilir ve bu çatışmaya yakın durum Irak Devleti'nin kuruluşundan sonra da devam etmiştir.

İki ülke, 13 Haziran 1975 yılında Cezayir Antlaşması kapsamında iyi komşuluk ve ortak sınır anlaşmasına vararak iki ülkenin sınırını oluşturan nehrin *talveg* kuralı çerçevesinde ortak sınır olarak belirlenmesine rağmen, savaştan üç gün önce Saddam Hüseyin bu anlaşmayı feshederek Şattülarap Nehri'nin hâkimiyetinin tamamen 1975 Cezayir Antlaşması'nın önceki dönemine mutabık ve Arap Irak Devleti'ne ait olduğunu öne sürmüştür (Valdani, 1998, s.16). Ayrıca, devrim ihracını İran'ın yeni hükümetinin bir politikası olarak düşünen ve öngören Saddam Hükümeti, bu Devrim'in Irak topraklarına yayılıp Irak halkı arasında Devrim Rüzgârı estirmeden önce engellenmesine karar vermiştir. Bu esnada, Bağlantısızlar grubunda konuşan Irak heyeti temsilcisi şu çarpıcı ifadelere yer vermiştir:

İslam hâkimiyetinin sağlanması doğrultusunda İran'ın faaliyetlerine karşı koyma adına, Irak bu savaşa girmek zorunda kalmıştır. İran İslam şeriatını Velayet-i Fakih kriterleri ile uygulamayı düşünüyor, diğer grupları da aynısını yapmaya davet ediyor ve bu da diğer ülkelerin iç işlerine karışmasının bariz bir örneğidir (*Ettealaat* günlük gazetesi 1361/1/22).

Öte yandan, Şattülarap Nehri'nin hâkimiyetine el koymasının yanı sıra Irak Devleti, İran'ın çoğunlukla Arap nüfusundan oluşan Huzistan bölgesi ve Birleşik Arap Emirlikleri ile İran arasında uzun süre tartışma konusu olan üç adayı da kendi topraklarına katmayı düşünüyordu. Dış politika açısından savaşın ilk dokuz ayı Beni Sadr dönemine denk geldiği için “olumsuz denge” politikası izlenmiştir. Bu kapsamda dış politikayı yöneten takım (Sadık Kutupzade başta olmak üzere) dönemin iki süper gücü Amerika ve Sovyetler Birliği'ni karşısına almaktan çekinmiştir (Dehgani, 2008, s.339).

Savaşın ilk yıllarında ve İran topraklarının bir kısmının Irak işgali altında olduğu sürede, ilkesel ve ilan seviyesinde olan tarafsızlık öne sürülse de savaşın seyri İran'ın lehine değişmeye başlayınca, ABD Irak hükümetini desteklemeye daha bariz bir şekilde devam etmiştir ve birçok lojistik hava aracının satışına karar vermiştir. Bununla birlikte çatışmanın diğer tarafı olan Irak, dengeyi sağlamak adına da olsa Sovyetler Birliği'ne yakınlaşma

politikası izlemiştir ve iki ülkenin Afganistan işgali sonrası gergin ilişkileri şiddetini kaybetmiştir.

Bu siyasetin arka planı, İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasının başlıca temellerinden biri olan “ne Doğu ne Batı” ilkesine dayandırılabilir. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği'nin Irak'ın silah tedarikçisi hâline gelmesinden sonra, komünizm ve Sovyetler Birliği yanlısı tutumları ve politikaları ile bilinen Tudeh hareketinin üyeleri İran'da gözaltına alınmış ve ona müteakip Sovyetler Birliği'nin 18 diplomatı sınır dışı edilmiştir (Yodfat, 1984, s.170). Bu dengeler ve konjonktürün beraberinde getirdiği sonuçlar ve savaşın da uzaması İran'ın dış politikasının daha pragmatik yöne doğru eğilmesine ve söylemsel olarak daha merkezîyetçi olmasına katkı sağlamıştır. Bundan dolayı İran, 1985 yılında dış politikasını revize etmeyi ve diğer ülkelerle işlerin geliştirilmesini ilkesel olarak kabullenmiştir. Basra Körfezi bölgesinin muhafazakâr Arap ülkeleriyle yakınlaşma politikası önerilen ilk teklifler arasındadır; ancak Suudi Arabistan'ın Dışişleri Bakanı'yla bir dizi müzakere ve temas istenen sonuca ulaşmamış (Mohammadi, s.164) ve bölgenin Arap ülkeleri Saddam Hüseyin'e destek vermeye devam etmiştir. Aynı zamanda İran, dolaylı yoldan Amerika ile temasa geçmek teklifine olumlu yaklaşmıştır (Velayati, 1997, ss.41-42).¹⁴

Terminolojik olarak bu savaş İran'da “kutsal savunma”, “dayatılmış savaş” ibareleri ile tanıtılmaktadır. Sadece dâhili meselelerde değil, İran'ın konumu uluslararası alanlarda da ciddi şekilde değişime uğramıştır. Devrimci idealist sloganlar ve düşünce yapıları Devrim'in ilk günlerinde önemli ölçüde İran'ın söylemsel metnini oluştursa da ümmetçi grupların yönetimi ele geçirmesi ile birlikte söz konusu söylem İran'ın gelecek sekiz yılının zihinsel çerçevesini oluşturmaya devam etmiştir. Ancak, savaşın devam etmesi ve sadece ülkenin iç dinamizminde değil uluslararası değişkenlerde de daha realist yaklaşımların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Devrimci idealist söylem, Geçici Hükümet'in devre dışı bırakılması ve ona müteakip idealist ve devrimsel kesimlerin ön plana çıkması ile birlikte daha radikal bir hâle gelmiştir. Kültürel devrim, İslami özgüven ve dönemin iki kutuplu hegemonya yapısına

¹⁴ Müzakerelerin amacı ve dayanağı İran'ın Lübnan'daki nüfuzunu kullanarak bölgedeki rehine durumunda olan Amerikan askerlerinin bırakılması karşılığında İran'a silah satışına yeşil ışık yakmaktır.

meydan okumak söz konusu dönemin dış politika açısından ekol hâline gelme sürecinin ana başlıkları olarak bilinmektedir (Dehshiri, 2001, s.25). “Ne Batı ne Doğu” dış politika felsefesi, devletin görevlerine ahlaki yaklaşımı, uluslararası sistemin daha adil bir hâle gelmesi ve son olarak uluslararası sisteme dinî bir söylemin hâkim olması İran’ın dış politikasının temellerini aşağıdaki esaslara doğru yöneltmiştir (Dehshiri, 2001, s.374):

- İran’ı İslam dünyasının merkezi olarak görüp bekasını her ne vesileyle olursa olsun temin etmek
- Devrimin beraberinde getirdiği ilkeleri devrim ihracı başlığı altında sınırların ötesine taşımak

1980- 1990 yılları arasındaki hâkim olan dış politika söylemini; “İslam ve İslam dünyasının çıkarlarının millî çıkarlara üstün görülmesi, dış politikada esnek davranmama, uluslararası sisteme meydan okuma, bütün alanlarda bağımsızlık ve öz yeteri ilkesini sağlama” olarak özetleyebiliriz (Ranjbar, 2000, s.251). Bu dönemde ileri sürülen en önemli ilkelerden birisi Birleşmiş Milletler’in yapısını reddedip meydan okumak ve veto hakkının adil olmamasını dile getirmektir. Ancak Azghandi’ye (2000, s.21) göre, savaşın beraberinde getirdiği zorluklar ve değişiklikler savaşın ikinci yarısının yaşandığı yıllarda, ana söylemi devrim ihracı ve İslam Dünyası merkezli politikadan millî ve Şii merkezli politikalara doğru sevk etmiştir. Bu dönemde, iç politika ve dış politika denklemleri açısından, Devrim lideri Ayetullah Humeyni’nin karizmatik kimliği ve savaşın alansal şartları oldukça önemlidir, zira zikredilen iki konu diğer söylemlerin devre dışı bırakılıp marjinalleşmesi ve mezhepsel söylemi benimseyen grupların ön plana çıkmasına sebep olmuştur (Soltani, 2011, s.147). Aynı yazara göre, tasvir edilen manzara ve gerçek manzara arasında uçurum niteliğinde fark olduğu için gerçekler ve teoriler değil mitolojik kavramlar ön plana çıkmıştır. İslami söylemin ana söylem olduğu dönemde, Saddam Hüseyin’in liderliğinde bir Müslüman ülke ile savaşmak öz ve diğer nesnelere ilişkin oluşturulması açısından bir çelişki hâline gelse de, Saddam Hüseyin’i “kâfir” ilan edip savaş cephelerini “batıla karşı hakkın savaşı” olarak nitelendirmek söz konusu söylem eksikliğini önemli derecede kapatmayı başarmıştır.

Ancak, idealist devrimsel söylemin hâkim olması İran için “öz izole” politikası anlamına gelmiştir; iki kutuplu dünyanın başını çektiği Sovyetler Birliği ve ABD’nin yanı sıra dünyanın diğer ülkeleri ve hatta İslam dünyasının da söz konusu ülke ile ilişkileri

minimum seviyede tutmaya karar vermesine sebep olmuştur (Aghai, 2006, s.14). Bu bağlamda Sovyetler Birliği'nin Saddam Hüseyin'e silah yardımıyla bulunması, Tahran-Moskova arasındaki gaz ihracatı anlaşmalarının durdurulması ve de İsrail-Lübnan cephesinde durumların gerginleşmesi, dönemin dış politikasının daha hırçın ve sert hâle gelmesine yol açmıştır (Dehshiri, s.376).

2.9. Rafsancani Dönemi

Sekiz yıl süren savaşın ardından, İran için hem iç siyaset hem de dış politika açısından yeni bir dönem başlamıştır. Bazı dış politika uzmanlarına (Ramazani, 2002, s.125; Dehgani, 2005, s.121) göre İkinci İslam Cumhuriyeti Dönemi başlamıştır ve sonuç olarak dış politika tamamen değişime uğramıştır. Ancak diğer taraftan, Haşimi Rafsancani göreve başladıktan sonra ilke ve strateji olarak aynı dış politika hatlarında hareket etmiş ve sadece taktiksel (diplomasi hareketliliği yönü) olarak değişikliklere geçmiştir. Bu dönemin başlıca ana söylemi “Reformcu Bağlantısızlık” olarak değerlendirilmektedir. Savaş yılları boyunca İran'ın dış politikası güvenlik odaklı iken, savaş bittikten sonra ülkenin dış politikasının yeni yönleri ve hedeflere doğru hareket etmesi elzem olarak görülmüştür. Bu bağlamda, “yapılandırma”¹⁵ dönemi olarak adlandırılan sürenin belirleyici kavramsal gerekçesi ülkenin savunma ve ekonomik kalkınmasıdır.

Birleşmiş Milletler'in 598 kararına müteakip son bulan savaş sonrası dönem, anayasa değişikliğine şahitlik yaptığı için daha derinden incelenmesi gerekmektedir. Haziran 1989 yılında gerçekleşen anayasa değişikliğine göre Başbakanlık makamı tamamen kaldırılmış ve yürütme kuvvetinin¹⁶ yetkileri Cumhurbaşkanlığına devredilmiştir. Böylece yarı parlamenter ve yarı başkanlık sistemine geçilmiştir. Ayrıca Humeyni'nin vefatından sonra, Ayetullah Hamenei yeni lider olarak seçilmiştir. Öte yandan, anayasada geçen Velayet-i Fakih terimine “Mutlak” kelimesi eklenerek “Mutlak Velayet-i Fakih” ifadesi

¹⁵ Savaş esnasında meydana gelen yıkımların onarımı için üretilen bir tabir. Söz konusu ilkeye göre savaş bittikten sonra ülkede inşaat ve yeniden yapılanma süreci başlatılmalıdır.

¹⁶ Kritik ve millî beka sorunu olarak değerlendirilen konular hariç.

anayasal çerçevede yer buldu ve buna müteakip Velayet-i Fakih'i temsil eden Devrim Rehberi'nin yetkileri artırılmıştır.

Haşimi Rafsancani kişilik olarak “ılımlı ve itidalden yana” (Rahbord, 2004, s.170) bir politikacı olduğu için “ne Doğu ne Batı” ilkesini küresel veya bölgesel güçlerle bağlantının kesileceği anlamına geldiğini düşünmüş ve bu ilkelere savaş döneminde abartılı bir biçimde başvurulduğu için diplomasi potansiyellerinin yeterli bir şekilde kullanılmadığını savunmuştur (Rahbord, 2004, s.171). Bu mantık ışığında kendisini “Yapılandırma Serdari” olarak nitelendiren Cumhurbaşkanı, ekonomi odaklı dış politikaya öncelik vermiştir. Ekonomik kalkınma için “gerilimi düşürme” politikası ve dünyadaki gerilim yaşayan noktalarla angajman seviyesini düşürmek dış politika mantığı, Saddam Hüseyin'in Kuveyt saldırısı sonrası gerçekleşen İkinci Körfez Savaşı'nda kendisini tarafsızlık şeklinde göstermiştir. Savaşta tarafsız ama diplomasi açısından aktif aktör mantığı, Irak'la müzakerelerin yeniden başlatılması ve savaş esirlerinin mübadelesi, Irak ordusunun işgal edilen bölgelerden geri çekilmesi ve Cezayir Antlaşması'na tekrardan uyum sağlanması gibi başarılarla imza atmıştır (Hajiyousefi, 2004, ss.61-65).

Kuşkusuz bu dönemde küresel çapta meydana gelen en önemli olaylardan birisi Sovyetler Birliği'nin uluslararası arenadan silinmesiydi. Sovyetler Birliği ve komünizm tehdidinin (az olsa da) ortadan kalkmasına rağmen, Kafkaslar ve Orta Asya'daki Türki Cumhuriyetlerin kurulması, İran'ın Amerika'ya karşı Sovyet kartını dengeleyici bir politika olarak kullanabilmesini imkânsızlaştırarak onu yeni çelişkilerle yüz yüze bırakmıştır.

Bu dönemin diğer önemli gelişmelerinden biri, siyasal ve ekonomik ilişkileri birbirinden ayırıştırma çabaları doğrultusunda hareket etmektir. Bu bağlamda, 1995 yılında gerilimi düşürme ve aynı zamanda Batı dünyasıyla barış sürecine zemin hazırlamak için Amerikan petrol şirketi Conoco ile 1 milyar dolarlık yatırım anlaşmasına varıldı (Amiri, 1996, s.19). Ancak sekiz ay sonra Bill Clinton bu anlaşmayı feshederek ertesi gün İran'ın petrol ve gaz sektöründe yatırım yapacak şirketlere ambargo uygulama yasasını gündeme getirdi. Amerika'nın CNN kanalında röportaj yapan dönemin Cumhurbaşkanı, İran'ın nükleer silah peşinde olmadığını belirterek Amerika'ya karşı güvensizliğin devam etmesine rağmen, Amerika'nın halkı ile İran halkı arasında hiçbir sorun olmadığını dile getirdi. Bu bağlamda, iki ülkenin halkları arasında kültürel ve ekonomik ilişkilerin yeniden canlanması

için hâlâ ümidin tükenmediğini söylemiştir. Ancak, aynı yılın ekim ayında ABD'nin, İran Devleti'ni devirmek için 18 milyon dolar bütçe ayırdığını açıklamasından sonra ilişkiler tekrar gergin hattına dönmüştür.

Bu dönemin söylem havzasına baktığımızda, gerilim siyasetinden uzaklaşıp ekonomik çıkarları ve pragmatizmi ön plana çıkararak bölgesel ve küresel faktörlerle daha yapıcı ilişkiler kurulduğunu görebiliriz. Öte yandan, İslam Birliği Konferansı ve Bağlantısızlar gibi çok uluslu kuruluşlarda daha etkili rol oynamanın yanı sıra, Sovyetler Birliği sonrası Kafkaslar ve Orta Asya'da yeni oluşan konjonktüre bağlı süreçle ilgili “güven oluşturma, istikrar yaratma, barışın tesisi ve korunması, birleşmeye yönelik atılması gereken adımlar” dış politikanın ana hatlarını oluşturmuştur.

2.10. Muhammed Hatemi Dönemi (Reformcu Akımın İktidara Gelişi)

23 Mayıs 1997 Cumhurbaşkanlığı seçimini “özgürlük, Azadi” ana sloganı ile kazanan Muhammed Hatemi ıslahat ya da reform döneminin önde gelen ismi olarak bilinmektedir. 23 Mayıs ismi ile anılan bu hareket sadece iç politikada değil, aynı zamanda dış politikada da büyük yaklaşımsal değişikliklere imza atmıştır. Rafsancani döneminin son günlerinde zedelenen, gerilimi azaltma dış politika temelleri, yeni cumhurbaşkanlığı döneminde daha hareketli ve ivedi bir şekilde devam etmiştir. Bu döneme damga vuran iki ana kriz, kuşkusuz bu siyasetin oluşması ve devam ettirilmesi konusunda oldukça önemlidir; 11 Eylül 2001 olayları ve ardından Afganistan ve Irak savaşlarının patlak vermesinin sonucu olarak İran'ın hem Doğu'da hem de Batı'da en büyük sınır komşusu olduğu ülkelerin Amerika'nın askerî işgali altında kalması ve 2002 yılında İran'ın nükleer dosyasının ifşa edilmesidir.

Bu dönem, söylem niteliği açısından “reformcu bağlantısızlık “olarak adlandırılmıştır ve tek kutuplu dünyanın reddedilmesi üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda, Birleşmiş Milletlerin yapısal değişikliklerinin gerekli olduğu, dünyada güç dengesinin daha eşit bir şekilde dağılması ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Müslümanları temsil eden bir heyetin bulunması yeni Cumhurbaşkanınının dış politika ile ilgili ilk ortaya koyduğu ilkeler arasında sayılabilir (Shafii, 2016, s.57).

Yaklaşım açısından bu dönemin en dikkat çekici özelliği, siyasetin kültürel bir mahiyete sahip olduğuna yapılan vurgudur. Bu yaklaşıma göre bir ülkenin gelişmesi sadece ekonomik değildir ve kültüre dayalı olarak yorumlanması gerekmektedir. Bu yaklaşımın bir diğer ayağı millî hedefler ve çıkarların ulusötesi çıkarlara öncelikli olmasıdır. Cumhurbaşkanının siyasal düşüncesine göre siyasal gelişme ve millî güvenlik eşit anlamdadır, çünkü halkın siyasete katılması ve iktidarın bir parçası olarak arkasında durması İslam Devrimi'nin ve kurulu devletin meşruiyetini artırabilir (Hajjariyan, 2000, s.89). Bu bağlamda dış politika açısından vizyon olarak en büyük hedeflerden birisi “dine dayalı bir demokratik sistemin” sadece ülke sınırları içerisinde değil bütün dünyaya pozitif bir imaj yansıtmasıdır. Samuel Huntington'un “olası medeniyetler arası çatışma” tezine bir itiraz ve düzeltme olarak “medeniyetler arası diyalog” söylemi Muhammed Hatemi tarafından Aralık 1997 yılında resmî olarak öne sürülmüştür. Bu yaklaşım ve öneri Birleşmiş Milletler Genel Kurulu toplantısında da Cumhurbaşkanı tarafından dile getirilmiştir. AB başta olmak üzere diğer ülkelerle müzakere kapısını açık tutup İran'ı bir kültürün temsili olarak tanıtmaya çalışan Cumhurbaşkanı, İtalya parlamentosundaki konuşmasında:

“Güce dayalı iradeyi bırakıp sevgiye dayalı bir iradeye” geçişi dünyada meydana gelen büyük faciaların bir daha oluşmaması için ve gelecekte insanların daha özgür ve refahlı ortamda yaşaması için gerekli olduğunun altını çizmiştir (Hatemi BMGK konuşması). Ayrıca güç ve güçlülük ilkesine dayalı olan Roma barışını sırf çıkarlara dayalı olduğu için reddeden cumhurbaşkanı, barışın sadece diyalog ve insanın akıl ve sevgiye dayalı duygularından tecelli etmesini insanlık için daha faydalı olabileceğini öne sürmüştür (*Ettelaat*, 30 Ekim 1999).

Söylem yaklaşımı açısından reformculuk, modernizme dayalı bir düşünce mahiyeti taşıyarak, geleneksellik akımına bir antitez olarak geliştirilmiştir. Tarihî dayanak olarak Pehlevi döneminden önce ve Kaçar Devleti dönemindeki modernleşme ve gelenekselliğin mücadelesine dayandırılır. Bu akımın İslami bir geçmişi, siyasi bir dayanağı vardır ve Seyyit Cemalettin Eseedabadi'nin düşüncelerinden esinlenmiştir. Bir siyasi ana akım ve üst söylem hâline gelmesi Muhammed Hatemi döneminde gerçekleşmiştir. Reformculuk söylemi; ifade özgürlüğü, demokrasi, medeni toplum, ekonomik refah, toplumsal adalet, katılımcı toplum gibi söylemler üzerine kurulmuştur. Ancak dindar kesimin eleştirisinden uzak durmayı başaramamıştır; bu kesime göre söz konusu söylemler sadece slogan hâlinde kullanılmış ve amaç Batı ve Batıcılık ekseninde hareket etmek olmuştur. Aynı şekilde siyasal ve toplumsal

gelişmelerin aşırı bir biçimde ön planda tutulması, ekonomik gelişme ve maddi refahın yeteri kadar ele alınmaması anlamına gelmiştir (Serat, 2005, ss.125-127).

23 Mayıs 1997 tarihinde 20 milyonu aşkın oy kazanan Muhammed Hatemi resmî olarak İran'ın yeni Cumhurbaşkanı seçilmiştir ve bu tarihe atfen yeni akım "23 Mayıs akımı" olarak anılmaktadır. Sadece milletvekilliği çoğunluğu değil Tahran'ın Belediye Başkanlığı gibi önemli yetkileri de kazanan siyasi oluşum iki farklı fikir halkasından oluşmaktadır:

A. Kiyân¹⁷ halkası: Bu siyasi akımın çekirdeğini oluşturan ve sol İslamcı fikirleri barındıran grup, reformcu kanadın ilk başkanı Muhammed Hatemi ve beraberindeki diplomatların birçoğunu sahneye getirmiştir.

B. Niyavaran¹⁸ halkası: Teknokrat bir siyasal düşünceye sahip olan grup kendi bünyesinde şu an iktidarda olan Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ve kabinesinin büyük bir kısmını oluşturan yetkilileri yetiştirmiştir. Bu söylem, tarihî bir değişim sürecinin sonucu olarak ilk halkayı devre dışı bırakıp marjinal bir topluluk hâline getirmeyi başarmıştır (Molayi, 2011, s.91).

Reformcu kesimin temel ideolojisini; sivil toplum, kurallara uyan halk, dinî demokrasi, özgürlük, aklın hâkimiyeti, dogmatizmden sıyrılma ve genç nüfusun ihtiyaçlarına öncelik vermek oluşturmaktadır. Böylece, siyasal katılımın artışı vesilesiyle halkın hâkimiyeti ilkesinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Tarihi soykütüğü açısından reformcu kanat, oldukça eski bir gelenek mirası sahibi olduğunu iddiasını taşımaktadır ve mevcut durumu değiştirme adına kendisini Safevi hükümetinin önemli padişahlarından biri olan büyük Şah Abbas'a dayandırmaktadır. Bu tarihî seyrin devamında reformcu kanat Abbas Mirza, Muhammed Musaddık, Pehlevi'nin kurucusu Rıza Şah gibi birçok insanın ismini görebilmekteyiz. Söz konusu şahıslar, kendi tarihî süreçleri esnasında belirli bir söyleme karşı direniş göstererek durumu değiştirme çabasında olma ortak fikrî zeminine sahiptirler (Ramazani, 2009, s.37).

Buna karşın, Şubat 1979 tarihinde gerçekleşen İslam Devrimi'nden sonra, reformcu kanat yeni bir düşünce kalıbını benimsemiştir. Reformcu kanadın ilk kıvılcımları hemen

¹⁷ Tahran'da bir bölgenin ismi.

¹⁸ Tahran'da bir bölgenin ismi.

Devrim'den sonra kendini göstermeye başlamıştır. Mehdi Bezirgan'ın Geçici Hükümet'in başına ve birçok liberal kesime ait insanın devlet bürokrasisinin en üst kademesine geçmesini bunun bir kanıtı olarak görebiliriz. Geçici Hükümet'in hemen ardından Beni Sadr Cumhurbaşkanlığını kazanarak kökten değişimlere zaman ve çaba sarf edeceğini ortaya koymuştur. Bu çabaların en önemlileri olarak; Devrim Muhafızları'nın iktidar odaklarından uzaklaştırılması, Devrim mahkemelerinin kaldırılması, Devrim'in geçici hükümetinde kurulu olan birçok komite ve kurumların devlet bünyesindeki kurumlarla birleştirilerek tedrici bir şekilde sahneden uzaklaştırılması söylenebilir (Moidfar, 2000, s.23).

Siyasi yorumcuya göre, nüfus yapısında ve ülkedeki değişiklikler, genç kuşağın eşi benzeri görülmemiş seviyede büyümesi, kentleşmenin genişlemesi ve sonrasında refah beklentilerinin artması, eğitim kurumlarının ve üniversitelerin nicel ve nitel kültürü ve gelişimi ve ülke öğrenci nüfusunun görülmemiş büyümesi; sosyo-ekonomik sınıfta tüketici kavramının genişlemesi, toplumsal değer ve normlarda yeni değişiklikler ve yeni değerler ortaya çıkması, derin teknolojik gelişmeler, iletişim süreçleri ve tek yönlü bilgi faaliyetlerinin sonu, yeni nesil siyasi elitlerin ortaya çıkışı ve artan farkındalık, uluslararası iletişim” gibi önemli sosyo-politik etmenler Reformcuların tekrardan siyasal sahneye dönüp güçlü bir politik grup oluşturmasında önemli rol oynamıştır (Rezvandust, 2015, s.303).

Söz konusu akım araştırmamız açısından azami öneme sahiptir, zira AK Parti'nin iktidara gelmesi İran'da bu döneme denk gelmektedir. Aynı zamanda 8 yıl Ahmedinejad ve muhafazakârlar döneminden sonra, Hasan Ruhani'nin tekrar Cumhurbaşkanı seçilmesi ile birlikte aynı düşünce belirgin farklılıklarla birlikte yeniden iktidar konumuna geçmiştir. Araştırmanın üçüncü bölümünde ve araştırma sonucu elde edilen sonuçlara göre, AK Parti'nin iktidar konumuna geçmesi reformcu kanat tarafından olumlu karşılanmıştır. Laik bir ülkede İslamcı grupların meşru yollarla, yani sandık başında oy kazanarak iktidara geçmesi ve başladığı andan itibaren ekonomik ve politik reformlar sayesinde ülkede “göz alıcı ve olumlu” gelişimlere imza atması, İran'da ve dönemin reformcu yapısı içinde oldukça pozitif yaklaşımlarla karşılanmıştır. 11 Eylül Saldırısı ve Irak İşgali sonrası her iki ülke birbirine yakınlaşma politikasının ihtiyacını derinden hissetmiştir ve “kültürler arası diyalogun” önemli parçasını oluşturmuştur. AK Parti'nin iktidara gelmesinden hemen sonra ikili ilişkiler özellikle de Irak'ta güvenlik meselesi ve ikili ticaret üzerinde hızlı gelişmeler

yaşanmıştır. Söz konusu gelişmelerin niteliği ve niceliği dalgalı mahiyeti ile birlikte araştırmanın üçüncü bölümünde detaylı bir şekilde söylem analizine tabi tutularak incelenmiştir.

2.11. Ahmedinejad ve İlkelere Dönüş Dönemi¹⁹

İlkesel ve ilkeselci söylemi, 24 Haziran 2005'te yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Mahmut Ahmedinejad'ın seçimleri kazanmasıyla gündeme gelse de Devrim'in ilk günlerinin felsefesi ve mantığına dayalı olduğu için en köklü söylemlerden birisi olarak sayılabilir. Bu söylem, ana söylem olarak kavramsal çerçevesini “adalet, şefkat, maddi ve manevi gelişim ve hizmet” ilkelerine dayandırmıştır (Akhavankazemi, 2009, s.122). İlkesel ve ilkeselci yaklaşımı İslam Devrimi'nden sonraki dönemde var olan diğer söylemlerden farklılaştıran ana hatlar; “ilahi ve millî hâkimiyet arasındaki denge, İran ve İranlılık kavramının boyutları ve dış politikadaki ağırlığı, İslam Devrimi'nin ulusötesi ideallerine ulaşmanın yolları, İran'ın küresel sistemin içerisindeki statüsü” olarak bilinmektedir. Ancak söz konusu söylem İslam Devrimi'nin oluşturduğu ana söyleme uyumlu olduğu için Devrim sonrası dönem esas alındığında bu değişim bir “söylemden” değil bir “söylemde” değişim olarak görülmektedir. Zira her ne kadar reformcu kesimden dikkat çekici bir şekilde farklı yönde hareket etse de yine de ana İslami söylemin içerisinde hareket etmektedir (Dehgani, 2007, ss.325-31). Adalet kavramı, ilkesel ve ilkeselci söyleminin ana terimi olarak bilinmektedir ve diğer üst anlatılar söz konusu terimin etrafında anlam bulmaktadır. 2005 yılında gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimleri beyannamesinde Mahmut Ahmedinejad, seçildiği takdirde uygulayacağı vaatleri adaletle dayalı hareket etme ve adaleti yayma olarak sıralamıştır.

Ancak, ilkesel ve ilkeselci akımın ortaya çıkış sebebi ve kavramsal dayanağı Reformcuların yeteri kadar İslam Devrimi'nin ilkelerine uyum sağlamaması ve uzaklaşması iddiasına dayandırılır. Mahmut Ahmedinejad ilk yılının kapsamlı raporunda hem iç politika hem dış politika ile alakalı kat etmesi gereken yolu bu şekilde açıklamıştır:

¹⁹ Türk siyasi literatüründe bu dönem, muhafazakârlar dönemi olarak anımsamaktadır, ancak söz konusu sözcük kelimenin tam anlamını karşılamadığı için birebir çeviri karşılığı yani ilkesel ve ilkeselci terimleri kullanılacaktır.

İslam Devrimi'nin ve kutsal inançlarımıza dayanan ilkelerin üst düzey yetkililerin arasında gitgide azalması, İran'ın İslam dünyasındaki konumunu zedelemiştir ve söz konusu değer kaybı diğer İslami ülkeler ve topluluklar arasında da olumsuzluklar ve yese kapılmalara sebep olmuştur. İzzete dayalı ilkesel tutumumuz ve İslam Devrimi'nin lideri (imam) Humeyni'nin tekrardan Mazlum halkların emperyalizme karşı bir yol göstericisi olduğuna sebep olmuştur (Ahmedinejad, 2006, *Ettelaat*, 21 Ekim).

İç politika ve dış politikayı oluşturan en önemli etmenlerden birisi kuşkusuz millî kimlik meselesidir. İlkesel düşünce ve kavramsal çerçevesine göre “öz ve öteki” kavramlarını oluşturan ve ayırt eden faktör millet ve milliyetçilik değil İslam ve İslamiyet kavramıdır. Böylece, değerler sistemi sıralamasında İslam ve İslam Devrimi İran'da İran milliyetçiliğine üstünlük kazanıp ön plana çıkmaktadır. Yukarıda zikredilen kavramsal çerçeveden yola çıkarak, İran İslam Devrimi'nden kaynaklanan ilkesel ve ilkeselci hükümet uluslararası arenada “adil olmayan uluslararası sisteme karşı direnmek, emperyalizm ve Siyonizm'e karşı direnmek, Devrim'in koruyucusu ve halkların kurtarıcısı olmak, İslam ve Şiilik ilkelerini korumak, dünyada mazlumların yanında olmak, İslam dünyasının kalbi, İslam dünyasına ilham kaynağı olmak, model ülke, statükoya karşı direnen ve eleştirel yaklaşım, özgürlükçü ve direniş hareketlerinin hamisi” rollerini üstlenmiştir. Ancak, uluslararası adil olmayan sisteme karşı direnmek söz konusu dönemin önde gelen ilkesi olarak bilinmektedir (Mansournejhad, 2013, s.250).

İlkeselci hükümetin bakış açısına göre uluslararası düzen şariat ve İslami düzene birebir uymadığı için meşruiyet kaybına uğramıştır ve makbul değildir; söz konusu düzen İslami küresel düzene dönüştürülmelidir. Dış politika algısı açısından ilkeselci yönetim, uluslararası düzenin ilk önce yapılarını kırıp sonra da İslam'a uygun olan düzene tedrici bir şekilde yapılandırmayı planlamıştır. Nitekim meşru görülen uluslararası düzen belirli iktidar kaynakları tarafından yapılandırılmıştır ve iktidar sayesinde dünyaya doğalmış gibi tanıtılmıştır. Bu plan sayesinde ilk önce “doğal ve meşru” gösterilmiş olan ilkelerin doğal ve meşru olmadıklarını kanıtlamak, ardından meşruiyet zeminini ifşa ederek kazandırdığı meşruiyeti kaybettirmek hedef olarak gösterilmektedir. Mahmut Ahmedinejad, Birleşmiş Milletler Genel Kurul Toplantısında yaptığı konuşmasında şu ifadelere yer vermiştir (İzadi, 2006, s.21):

“Uluslararası düzenin nasıl adil olmasından bahsedebiliriz? Uluslararası örgütlerin yapıları ve hedefleri tamamen İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri tarafından

biçimlendirilmiştir ve artık uluslararası meşruiyetini kaybetmiştir. Biz İran olarak, birkaç ülkenin dünya üzerindeki hegemon baskısını meşru bulmuyoruz”.

Söylem çerçevesi açısından, bahsedilen dış politika hatları sadece uluslararası düzenin adil olmadığını kanıtlamaya çalışmakla kalmayıp, belirli ülkeleri dünyadaki mevcut durum karşısında suçlu göstermektedir. Bu kapsamda, tek kutuplu dünya ve hiyerarşik sistem emperyalizmin bir sonucudur ve yeni emperyalizm ile mücadele etmek elzemdir. Dönemin Dışişleri Bakanı Muttaki, İran’ın dış politika görevinin, Amerika’nın elinde bulundurduğu iktidar tekeline karşı koymak olduğunu ileri sürmüştür (Mottaki, 2006, s.24). Söz konusu kavramsal çerçeve doğrultusunda dış politikada “denge politikası uygulama ve çeşitlendirme” siyaseti izlenmiştir; Rusya, Hindistan ve Çin’e yaklaşılarak “Doğu’ya Bakış” dış politika prensibinin ana hattını oluşturmuştur. Şanghay Birliği, ECO, İslam İş birliği Teşkilatı ve Körfez ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi, ülkenin nükleer dosyasında sadece Amerika değil Avrupa potansiyelini de kullanabilmek öncelik kazanmıştır.

Mahmut Ahmedinejad döneminin dış politikasının en önemli eleştirilerinden birisi, millî menfaatlere yeteri kadar dikkat etmeyip uluslararası düzene meydan okuyarak istenen sonucu yurtiçinde özellikle de sosyo-ekonomik açıdan elde edememesidir. Bu eleştirel yaklaşıma göre, Yahudi soykırımı meselesini inkâr etme, açık bir şekilde İsrail’i dünya haritasından silme çabasını dile getirme, nükleer programda bir türlü esneklik göstermeme ve nihayet her tribünde uluslararası düzene ve uluslararası örgütlere meydan okumak gibi yaklaşımlar, İran’ın dış politikadaki sorumluluğunu artırmıştır ve sonuç itibarıyla millî menfaatler ile uyumamaktadır (Mohammadniya, 2015, s.39).

Bu dönemde küresel hegemonik yapıya karşı denge oluşturma adına Güney-Güney ekseninde hareket etmek dış politikanın aktif yol haritası hâline gelmiştir. Venezuela, Bolivya ve Nikaragua gibi anti-emperyalizm söylemine sahip olan ülkelerle ilişkileri en üst safhaya çıkartmak, söz konusu ülkenin bariz bir sonucu olarak görülmektedir. Ancak, geleneksel olarak ABD’nin jeopolitik havzasını oluşturan Latin Amerika’da, söz konusu ülkeye karşı bir denge oluşturma ne kadar başarılı olacağı siyasal ve ekonomik açıdan ele alındığında başarılı bir politika olacağı söylenememektedir (Sanei, 2009, s.145).

Kuşkusuz dış politika ilkelerini oluştururken uluslararası sistem ve düzen ele alınarak yola çıkılır. Mahmut Ahmedinejad'ın 8 yıllık Cumhurbaşkanlığı dönemi George Bush ve Obama dönemlerine denk gelmektedir. George Bush'un Başkanlığı döneminde, ABD'nin Afganistan ve Irak'a saldırması ve jeopolitik açıdan İran'ı kuşatmasının, İran'ın iç politikası ve dış politikasında radikal yaklaşımlara başvurmasında önemli rol oynadığını söylenilir. Mahmut Ahmedinejad, Cumhurbaşkanlığı görevini üstlendiği zaman İran, ABD tarafından “şer eksenli” olarak nitelendirilmiştir ve Irak ve Afganistan'dan sonra İran'ın nükleer tesisatına önleyici saldırı planları söz konusu olmuştur. Bahsedilen küresel ortamdan yola çıkarak Mahmut Ahmedinejad'ın ilk dönemindeki dış politikada esnekliğin olmaması doğal görülebilir (Motamedi, 2018, s.224).

Söz konusu dönemin dış politikası, Cumhurbaşkanının dış politika ve uluslararası ilişkiler danışmanı dâhil birçok uzman tarafından eleştirilmiştir. Ünlü akademisyen ve Mahmut Ahmedinejad'ın uluslararası ilişkilerden sorumlu başdanışmanı Hamid Molana'ya (2009, akt. Deghani, ss.114-18) göre:

- Uluslararası örgütlerin dikkate alınmaması,
- İsrail ile aşırı husumetin yaşanması,
- Büyük güçlerin aşırı derecede eleştiri odağına alınması,
- Nükleer silahlar konusunda var olan konvansiyonelin zedelenmesi,
- İlişkilerin Güney-Güney eksenine taşınması zikredilen dönemde “gerektiğinden fazla” vurgulandığı için dış politikada itidal sağlanmamıştır.

Sekiz yıl süren Ahmedinejad ve muhafazakâr hükümet boyunca İran ve Türkiye arasında önemli gelişmeler yaşanmıştır. İkili ticari ilişkilerin 30 milyar dolara kadar yükselmesinin gerekliliği ve söylem analizi açısından meşhur “yumuşatıcı 30 milyar dolar” üst anlatısı söz konusu dönemde gelişmiştir. 2010 yılında, AK Parti'nin dış politika girişimleri sayesinde ve İran'ın zorunlu olarak güttüğü politikalarının gereği ikili ilişkiler en üst düzeye taşınmıştır. Bu kapsamda dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ve Brezilya Cumhurbaşkanı Da Silva'nın İran'ın nükleer meselesi üzerinde ileri sürdüğü politikalar İran basınında oldukça geniş yer almıştır. 2009-2011 yılları Türkiye ve İran arasında ilişkilerin en iyi olduğu dönem olarak bilinir. Ticari ilişkilerin 20 milyar dolara yaklaşması ile birlikte, adı geçen iki ülkenin diplomatik ziyaretleri en üst seviyeye ulaşmıştır (Jafari, 2017, s.159).

Söz konusu diplomatik ziyaretler sadece sayısal rakamlarla değil, nitelik açısından da dikkat çekicidir ve söylem açısından birleştirici kavramlar bu dönemde gelişmiştir. Araştırmanın üçüncü bölümünde ikili ilişkilerin bu boyutları, söylem analizine tabi tutularak detaylı şekilde incelenmiştir.

2.12. Hasan Ruhani Dönemi (İlmli Reformculuk)

Hasan Ruhani, 3 Ağustos 2013 tarihi itibarıyla İran'ın Devrim sonrası Devleti'nin 7. Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır. Avukat, diplomat ve akademisyen kimliğe sahip olan Ruhani, reformcu akımın teknokrat grubuna aidiyeti ile bilinmektedir. Söz konusu akım, siyasi süreç boyunca birçok alt gruplara ayrılmıştır ve Ruhani "İtidal ve Gelişme Partisi"ne resmen üye olmuştur. Zikredilen Parti, söylem analizi açısından oldukça önemli bir konuma sahiptir. Zira reformcu kanadın alt birimi olarak Türkiye'de AK Parti'nin yaklaşımlarından esinlenerek kurulmuştur. Parti liderinin açıklamalarına göre, AK Parti Türkiye'de "başarılı" performansı ile birlikte laik ve seküler bir ülkede İslamcı grup olarak siyaset sürdürmenin mümkün olduğunu ve aynı zamanda demokrasi temelli, başarılı ekonomi politikalarının uygulanabileceğini kanıtlamıştır (Mazroui, 2015, s.37). Ancak kısmi olarak Irak meselesi ve sonra da daha ciddi bir şekilde patlak veren Suriye meselesi söz konusu söylem birliğini ciddi şekilde zedelemiştir. Sadece Türkiye değil bütün dünya ile dış politika konusunda ılımlı davranmakta olan siyasal akım, her alanda iş birliği ve sükûnete yönelik politika izlemiştir. Bu kapsamda üst anlatı olarak "itidal" ya da İran'daki siyasi literatürün getirdiği söyleme göre orta yol ve ılımlı hareket etme anlamına gelen üst anlatı birçok özelliği kendi bünyesinde barındırmaktadır. Dış politika açısından sadece Türkiye değil, dünyadaki bütün ülkelerle "ılımlı tavırlar" bazında hareket eden söz konusu hükümet, ilişkilerin gelişmesinden yana olduğunu dile getirmiştir (Souri, 2017, ss. 157-160).

Dış politika uzmanı Dehgani'ye (2014, ss.7-10) göre, Hasan Ruhani göreve geldiğinde, İran siyasi açıdan inzivaya girmiş ve ekonomi kapsamında birçok konuda uyarı durumundan geçip kriz noktasına gelmiştir. Uluslararası camia gözünde, adı geçen ülke uluslararası anlaşmaları çiğneyen ve uluslararası güvenlik için tehdit oluşturan bir ülke olarak bilinmekteydi. Bu dönemin bir gereksinimi olarak, cumhurbaşkanlığı seçimlerinin

planları ve kampanyaları dış politika ile iç içe bir hâle gelmiştir. Bu kapsamda Ruhani'nin "itidal" tabiri halk arasında olumlu karşılanarak cumhurbaşkanlığı seçimlerinde başarının anahtarı olmuştur.

Dış politika temelinde, söz konusu söylem geçmiş hükümette artan gerilimlere bir tepki olarak geliştirilmiştir. İran Devrim Rehberi, Ali Hamenei tarafından ileri sürülen "İzzet, Hikmet ve Maslahat" kavramsal çerçevesi üzerine inşa edilen dış politika argümanı "potansiyel tehdit" algısından ayrılmış bir "etkin ve güvenilir aktör" hâline gelmeyi hedef koymuştur (Ajili, 2015, s.49). Bu kapsamda, aranan nitelikler Batı dünyası başta olmak üzere olumlu ve yapıcı ilişkiler kurma ilkesine dayanmıştır. Bu düşünceye göre İran'ın devrimsel ve ideolojik mahiyeti, ABD ile ilişkilerin kopması ile birlikte, İran'ın inzivasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca nükleer meselesinin aşırı gündeme getirilmesi ve Ahmedinejad'ın büyük güçlerle anlaşmazlık üzerinden politika yürütmesi, İran halkı için birçok ekonomik sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Bu bağlamdan yola çıkarak 11. hükümetin kurucusu Hasan Ruhani itidal politikasına başvurmuştur.

"Tedbir ve Ümit" üst anlatıları etrafında toplanan 7. Cumhurbaşkanı'nın politikaları bütün meselelerde orta yol üzerinde hareket etme doğrultusunda çağrıda bulunmuştur. Dışişleri bakanı Cevad Zarif dış politika hatları konusunda şu ifadelerle yer vermiştir: "İç politika konusunda İran her zaman devrimin küresel bir misyon ve mahiyete sahip olduğunu unutmamalı, dış politikada acele etmekten kaçınılmalı, zira aşırıcılık ve acele korku ve zafiyetin neticesidir." Bu kapsamda "itidal"ın anlamı idealler ve gerçekler arasında denge oluşturmak olmuştur. Realist bir bakıştan yola çıkarak diyaloga dayalı dış politika yürütmesi sayesinde, çatışma değil yapıcı konuşmalar ve iletişimler doğrultusunda hareket ederek ülkenin izzetinin korunması ile birlikte beklenen gelişmeyi sağlamıştır. Zikredilen yaklaşımın en önemli dayanaklarından birisi nükleer meselesini Dışişleri Bakanlığına bırakarak güvenlik meselesi hâlinde çıkartmak olmuştur (Vaez, 2013, ss.155-156).

Hasan Ruhani ve dış politika takımına göre, yeni dış politika hedefi "İran'ın dünya nezdinde statüsünün yükseltilmesi ve İran-Şii-İslam fobisinin azaltılması" olmuştur. Bu bağlamda 2013 Davos toplantısında Hasan Ruhani dış politika yönleri ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

İran şimdi insani gelişme endeksi açısından sadece Orta Doğu değil gelişmekte olan ülkelerin arasında en iyi konuma sahiptir. Bu bağlamda dış politikamız uluslararası imkânlardan faydalanıp ekonomik gelişmemizi sağlamak yönünde tasarlanmıştır. Bizim hükümetimiz bütün komşu ülkelerle, çevre sorunlarından başlayarak ortak ekonomik faaliyetlere ve Filistin halkının haklarının istihkakı için atılan adımlara ve terörle mücadeleye kadar bütün konularda iş birliği yapmaya hazırdır.

Bölgesel konular hakkında Dışişleri Bakanı Cevat Zarif'e (2014) göre, İran'ın içerisinde bulunduğu bölge ve komşuları iki ana aşırıcılık ile uğraşmaktadır: Bir taraftan aşırı seküler yapı oluşmakta, diğer taraftan aşırı Selefi grupların filizlenmesi çatışmaların alevlenmesine sebep olmaktadır. Bu kapsamda itidal kavramı üzerinde hareket etmek, dış politikanın temelini oluşturmaktadır.

“Tebdir ve ümit hükümeti” anlayışına göre ister iç meseleler ister dış politikada uç ve aşırı yaklaşımlardan kaçınılmalı, “dil ve diyalog” vasıtasıyla orta yolu bularak çıkarlar maksimize edilmelidir. Buna istinaden, Zarif ve Ruhani ikilisinin ortaya koyduğu dış politika “şiddetten kaçınma, etik davranma, izzetten ayrılmama, tedbiri elden bırakmama, millî güvenlik önceliği, gerçekçi idealizm, aklın üstünlüğü, ekonomik gelişme ve yapıcı iletişim” olarak özetlenebilir (Ajili, 2016, s.85).

Zikredilen temellere istinaden, Hasan Ruhani döneminin dış politikası nükleer dosyası başta olmak üzere birçok konuda gerilimleri azaltmak hattı üzerinde hareket etmiş ve yürütülen nükleer anlaşma politikası “kazan-kazan” mantığı üzere uygulanmıştır. Reformcu kanadın iddiasına göre nükleer anlaşma Devrim'in Devrim Rehberi'nin onayı ve desteği ile yapılmıştır ve mevcut Nizam'ın ekonomik çelişkilerden kurtulması için bir taktik olarak uygulanmıştır (Ganji, 2017, s.142).

“İtidal ve ümit” üst anlatılarının yanı sıra bir diğer üst anlatı “gelişmeci dış politika” olmuştur. Konstrüktivizm kuramları esasında 11. hükümetin dış politikasını inceleyen Rezai&Torabi (2013, ss.15-17) gelişmeci dış politikanın gereksinimlerini “küresel imajın iyileşmesi, uluslararası siyasette itibar kazanma, gerilimi azaltma, elit kısımların birleşmesi ve barış içinde birlikte yaşama” olarak belirtmiştir. Yazarlara göre, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya ve Japonya ideolojik düşmanlık değil pragmatizme dayalı gelişme yolunda

hareket ederek dünyanın en başarılı toplulukları ve ekonomileri hâline gelmişler. Bu bağlamda “tedbir ve ümit hükümetinin” politikası zikredilen temellere dayandırılmıştır.

İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, 2012 yılında kaleme aldığı *Milli Güvenlik ve Nükleer Diplomasi* isimli kitabında dış politikaya geniş şekilde yer ayırmıştır. Cumhurbaşkanlığı unvanını kazanmadan önce yazılan kitabın 1-5. sayfalarında dış politika hatları için şu ifadeler kullanılmıştır:²⁰

Dış politikada genel stratejimiz, milli düzeyde anlaşma ve birleşme olduğu gibi dış politikada da Devrim Rehberi'nin belirttiği İzzet, Hikmet ve Maslahat ilkelerine dayanarak dünya ile etkili ve yapıcı etkileşim kurmaktır. Gelecek 20 yıl için hazırladığımız plana göre, milli güvenliğin artması, dış tehditlerin bertaraf edilmesi özellikle de İran hakkında olumsuz ve kara propagandaların boşa çıkarılması, İran'ın uluslararası camiada saygınlığının artması hedef konulmuştur. Bunun doğrultusunda, gerilimlerin azaltılması, mevcut koalisyonların güçlenmesi ve yeni birliklerinin oluşturulması çıkarlarımızın maksimize edilmesinde önemli katkıya sahip olacaktır.

“Yapıcı etkileşim”, 11. hükümetin dış politikasının esas üst anlatılarından birisi olarak sayılmaktadır. Cumhurbaşkanı söz konusu üst anlatıyı şu şekilde açıklamıştır:

Yapıcı etkileşim soyut bir düşünce tarzı değildir ve herkese farklı yorum imkânı sağlamaz. Devrim Rehberi'nin onay ile birlikte hazırladığımız 20 yıllık planda yapıcı etkileşim ikili ya da çok taraflı etkileşim anlamına gelmektedir, öyle ki bütün taraflar kazanır ve sonuç sıfır toplamı oyun haline gelmez. Ekonomik gelişme temelinde, ülkelerin nisbi meziyeti dikkate alınarak ilişkiler geliştirilir.

Bu kapsamda ilan edilen dış politika yol haritası şu şekilde açıklanmıştır:²¹

- İran'ın millî, bölgesel ve uluslararası saygınlığının artması, İran'a karşı tehditlerin çökertilmesi, yabancı sermayenin kapılarının aranması,
- Elde edilen edinimlerin korunması ve potansiyel kazanım arayışına geçmek,

²⁰ <http://tehranpress.com/fa/news-details/9613/>

²¹ <http://tehranpress.com/fa/news-details/9613/>

- İran'ın uluslararası camia ile ilişki türünün değiştirilmesi ve diplomasi kaynaklarının belirsizlikler ve güvensizlikleri azaltma yönünde hareket etmesi,
- Etkileşimsel bir dış politika izleyerek komşu ülkelerle gerilimlerin azaltılması ve bölge içi iş birliklerinin artması,
- Emperyalizme karşı hareket,
- Millî çıkarlara dayalı millî güvenliğin tasarlanması ve millî çıkarlara dayalı dış politikanın üretilmesi,
- İran-İslam idealleri ekseninde hareket etme,
- Dünyadaki mevcut güç odaklı yapıyla teorik ve diplomatik açıdan mücadele etme,
- Karşılıklı iş birliği ve etkileşime dayalı dış politika.

Belirtilen dış politika hatlarına baktığımızda “diplomatik ve teorik” gibi terimlerin kullanılması oldukça dikkat çekicidir. Zira söz konusu terimler önceki dönem Cumhurbaşkanı'na ait dış politikanın tam aksine hareket etmektedir. Mahmut Ahmedinejad dönemindeki dış politikaya göre, sadece söz ve söylem seviyesinde değil, pratik şekilde mevcut düzenin değişmesi doğrultusunda hareket edilmelidir. Buna karşın millî menfaatlerin ön plana çıkartılması, teorik ve diplomatik yollara başvurulması gerilimi azaltmak için atılan adımlardır ve değişim gerekliliği söylem ve diyalog seviyesinde tutulmuştur. Bu bağlamda ümmetçi değil merkezîyetçi dış politikanın ön planda tutulduğu açık bir şekilde ifade edilmiştir.

Aynı şekilde dış politikanın alt hatları olarak görebileceğimiz hususlarda “güvenlikleştirme değil, güvenlik meselesi hâlinde çıkartma” (Securitization vs. Desecuritization) politikası birçok konuda izlenmiştir. İtidal dış politikasına göre, “güvenlik ve tehdit” ibarelerini içeren dış politika, toplum ve halk üzerinde siyasal ve ekonomik dayatmalar bırakacaktır. Nitekim son dönemlerde ABD'nin İran'ı bir güvenlik meselesi olarak dünyaya tanıtmaya İran için aşırı maliyetlere sebep olmuştur. Böylece, oluşturulan dış

politika söz konusu gerilimleri ve söylemleri yumuşatmaya yönelik hazırlanmıştır (Mohseni, 2012, ss.143-158).

Dış politika konusunda kuşkusuz bir diğer önemli mesele ABD ile müzakere yapıp yapmama ilkesel yaklaşımıdır. Eski hükümetler döneminde ABD ile müzakere yapmak “tabu” mahiyetini taşımasına rağmen (Zibakalam, 2017, s.25) 7. Cumhurbaşkanı döneminde müzakere kapıları millî menfaatler çerçevesinde aralanmıştır. Hasan Ruhani, Ekim 2014 yılında Diplomasi İrani düşünce kuruluşu ve yayın organına verdiği demeçte, ABD ile ilişkilerin “derin ve kronik yaralara sahip olmasına rağmen” müzakerelerin yapılması imkân dışı değildir ve söz konusu müzakerelere Devrim Rehberi de sıcak bakmaktadır ifadelerini kullanmıştır. Komşularla ilişkiler konusunda Hasan Ruhani, eski hükümeti eleştiri odağına koyarak “kendi komşularımızla gerilimden uzak dış politika yürütmek yerine, Latin Amerika’da diplomasi arayışına geçilmiştir” demektedir. Latin Amerika diplomasisini “büyük yanlışlık” olarak nitelendiren Cumhurbaşkanı, yeni hükümetin dış politikasında önceliğin yakın komşulara verilmesine vurgu yapmıştır.

Bölgesel dengeler ve ikili ilişkiler açısından Arap Baharı, Suriye ve Irak meselesi bütün dış politika denklemlerini altüst etmiştir. Siyasal ilişkilerin gelişmesi sayesinde artan ekonomik ilişkilerin de gelişmesi beklenirken, uluslararası ambargolar ve Türkiye gibi önemli bölgesel aktörle Suriye üzerinden yaşanan gerilimler beklenen ve ilan edilen sonuçları doğurmamıştır. Bu kapsamda, Hasan Ruhani döneminde Türkiye-İran ilişkileri en büyük çalkantılamamız kalmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AK PARTİ HAKKINDA ÜRETİLEN METİNLERİN SÖYLEM ANALİZİ

Çalışmanın ilk bölümünde, dış politika ve söylem analizi hakkında yaklaşımlar ve kavramlar ele alınmış, ikinci bölümde İran'ın dış politika kaynakları, üst anlatıları, söylemleri ve hermenötik geleneğinin bir gereksinimi olarak tarihsel geçmişi değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Şiilik ve milliyetçilik kavramlarının diğer dış politika etmenleri ile nasıl kaynaştığı da ele alınmıştır. Çalışmanın bu bölümünde ise belirli tarih, ideoloji ve geleneğe sahip olan İran dış politikasının Türkiye hakkında benimsediği düşünce ve dil vasıtasıyla ortaya koyduğu tavırlar söylem analizi ışığında incelenmiştir. Dış politikayı algılayıp yürütme yetkisine sahip ve iktidar menşesine yakın olan metinler özenle seçilmiştir. Devrim muhafızları ve muhafazakar kanata yakın yayın organlarının yanı sıra, iktidar durumunda olmayan diğer düşünce kuruluşlarının metinleri de incelenmiştir. Araştırmanın modeli gereği, çalışma ilkesi algı sisteminin aşağıdan yukarıya değil yukarıdan aşağıya olarak uygulanmıştır. Zira makro seviyesinde yapılan söylem analizinde, belirli bir konu hakkında toplum arasında var olan algı sadece halkın kendi arasında değil, algıyı oluşturan iktidar ve söylemlerin ürettiği metinlerde aranmaktadır.

Prensip olarak, her kategori için getirilen metinler, düşünce ve algı üretip iletebilme kabiliyetine sahip olabildiği mantığı ile seçilmiştir. Buna karşın, sonuç kısmı sadece araştırmada getirilen metinler değil, çalışma boyunca incelenen bütün akademik metinler, siyasi demeçler ve gazete taramaları üzerine hazırlanmıştır.

Bu kapsamda, en önemli mesele yani AK Parti'nin iktidar konumuna gelmesi, İran'da dönemin Dışişleri Bakanlığı ve diğer etkin rol oynayan kurumlar tarafından nasıl algılandığı ve ifade kalıbına döküldüğü incelenmiştir. Bölümün ilerleyen kısımlarında, Türkiye'nin bölgesel dış politikası, Kürt meselesi, Alevilik ve diğer etnik temellere dayalı gruplara yönelik tavrı, Türkiye'nin İran'a bakışı, söz konusu Parti'nin ekonomik performansı ele alınmıştır.

3.1. AK Parti: Mahiyeti, İktidara Gelmesi ve Performansı

AK Parti'nin iktidara gelmesi, İran'da söz konusu dönemde yaşanan gelişmeler ve bölgesel olaylar göz önünde bulundurulduğunda "olumlu" karşılanmıştır. Bu bağlamda, 11 Eylül olayları ve ona müteakip, İran'ın batısında ve doğusunda Afganistan ve Irak'ın işgal edilmesi, Suriye meselesinin henüz ortaya çıkmaması, bölgesel Kürt yönetiminin bağımsızlığa doğru hareket etmesinin ortak tehdit olarak algılanması başta olmak üzere birçok etmen önemli rol oynamaktadır.

AK Parti'nin iktidara gelmesi ve sonraki dönemde gerçekleştirdiği sosyo-ekonomik reformlar İran'da geniş şekilde yankı bulmuştur. "Üretim AK Parti'nin Tecrübesi"²² (Production: The Experience of Justice and Development Party) adlı makale söz konusu Parti'nin 2002-2010 yılları arasındaki gelişmeleri incelemek için Bahman Mazroui tarafından kaleme alınmıştır. Yazara göre, Türkiye sadece AK Parti döneminde değil, birçok dönemde İran yetkilileri için "rol model" olmuştur. Yazar, AK Parti'nin iktidara gelmesini İran'da devam eden reform isteği süreci ile bağdaştırarak, söz konusu Parti'yi İran'daki reformcu kanat için "öğretecek çok şeyi var" ifadeleriyle betimlemiştir. Türkleri, Batı ve Avrupalı güçlerin karşısında direnip teslim olmamalarından dolayı övgü ile yâd eden yazar Türkiye'nin istiklalini "milletin iradesine dayalı olan Türk milliyetçiliği ve Atatürk'ün liderliğine" bağlamıştır. Bununla birlikte Atatürk'ün yaptığı devrimleri "olumlu ve geleceğe doğru bir adım" olarak nitelendiren yazar yazısını ispat etmek için birçok rakamsal değerlere yer vermiştir. Örneğin, okuma-yazma oranı 1927'de %11 iken bu rakam 1940'ta 2 kat artarak %22'ye ulaşmıştır.

İran'da reformcu kanadın en büyük sıkıntılarının biri, demokrasi ve siyasal gelişme ile birlikte ılımlı bir laik devletin işbaşına gelmesiyle muhafazakâr halk arasındaki iletişim kanalları olmuştur. Yukarıda zikredilen yazar, İslami hükümetin sosyo-ekonomik açıdan başarılı olduğu takdirde halktan kopmayacağını savunarak, aynı algı ve aynı modelin İran'da da başarılı olabileceğini ileri sürmüştür. Ancak yazılan metin ve verilmek istenilen mesaj söylem analizi açısından oldukça önemlidir. İran'da basın dilinin *Atatork* yazmasına

مزروعی، علی تولید تجربه حزب عدالت و توسعه انتشارات کیهان، ۲۰۰۸²²

karşın *Ataturk* yazım tarzının seçilmesi, Millî Mücadele'den “destansı” bir şekilde bahsedilmesi ve Atatürk'ün “Karizmatik bir General” olarak tarif edilmesi metnin en önemli kesimlerinden birini oluşturmaktadır. Ayrıca, AK Parti'den bahsederken “başarılı, umumi iradeyi cezbedebilen, en az gerilimle iktidarı kazanan, söz konusu Parti'nin Türkiye'nin iç ve çevre şartları ile uyumlu bir parti olduğu” gibi sözcüklere yer verilmesi mesajın oluşumunda oldukça etkilidir. Örneğin; “demokrasi ve istikrarın ilerlemesi, gücün parlamentoya dönmesi, AB ile ilişkilerin devamının yanı sıra İslam'ın ilkelerine dönme” söz konusu Parti'nin başarısının temelleri olarak okuyucular ile paylaşılmıştır. Bu iddiayı ispat etmek adına AK Parti'nin ekonomik başarısını rakamlarla yansıtan yazar “seküler bir yapının içinde siyasal ve ekonomik açıdan başarılı bir performans sergilemek ile söz konusu Parti'nin İslami mahiyete sahip olmasına rağmen başarılı olduğu”nu vurgulamıştır.

Yazarın tavsiyesine göre, Türkiye'de AK Parti'nin iktidara gelmesi ve “halkın oyuyla meşru zeminlerde hareket etmesi ve bunu da tek partili bir sistemde değil çok partili ve yarışçı bir sistemde başarması” İran için bir model olabilir.

Söylem analizi olarak, Atatürk için “karizmatik General”, AK Parti için” sosyo-ekonomik açıdan başarılı, halktan kopmayan, meşru zeminde hareket eden, umumi iradeyi cezbeden, gerilimden uzak bir şekilde iktidarı kazanan, demokrasi ve istikrarın ilerlemesini sağlayan” ifadelerinin kullanılması oldukça dikkat çekicidir.

Reformcu kanadın işbaşına gelmesi ile birlikte, en önemli tartışmalardan birisi reform olup aynı zamanda İslami dayanaklar üzerinde hareket edebilmektir. Söz konusu dönemde reformcular, her zaman İslam Devrimi'nin ana söyleminden uzaklaşma ile suçlanırken, reformcu kanaat önderleri ve yazarları, milliyetçi rekabete rağmen, AK Parti'yi bir model olarak göstermeye çalışmışlardır. Ekonomik başarının yanı sıra, “toplum arasında iktidar ve istikrarı bozmadan seküler ve laik yapı içerisinde bile başarılı bir İslamcı hareketi olabilmek” vurgusu her zaman yapılmıştır.

Bu bağlamda, AK Parti'nin “demokratik bakış açısı, gerilimden uzak durma çabaları ve şeriat hükümeti kurmaya çaba sarf etmemesi” makaleler ve yazıların giriş ve sonuç kısmında geniş bir şekilde yer almıştır. Aynı şekilde, AK Parti'nin iktidara gelmesi ile birlikte, Kemalist akımın ve bir teşkilat olarak, ordunun “daha marjinal” hâle gelmesi hız

kazanmıştır ve bunun bir göstergesi olarak askerlerin Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı olmasını engellemekte “başarısız” kalması ileri sürülmüştür. Bu bağlamda, “Türkler artık ordu karşısında teslim olmuyor” ifadesine yer verilmiştir. Bu kapsamda, AK Parti “İslamiyet ve modernleşmenin bir arada yaşamasını hedef koymuştur” ifadesinin kullanılması verilen mesaj ve oluşturmak istenen algı açısından oldukça önemlidir.

Söylem analizi olarak, seküler askerlerin iktidarda olmasına İran'ın siyasi literatüründe iki açıdan olumsuz bakılmaktadır (Mazroui, 2015, ss.25-26):

A. Laik ve seküler yapı, İslami Devrimi ihraç etmeyi düşünen bir siyasal oluşum olduğu için her zaman bir rakip ve uzak düşman olarak gösterilmektedir.

B. Laik ve seküler ordu, milliyetçiliğe dayalı olduğu için her zaman İran için bir potansiyel tehdit olarak görülmektedir.

İki konuyu göz önünde bulundurduğumuzda, AK Parti'nin iktidara gelmesinin İran'da “pozitif karşılanması” anlaşılır bir durumdur. Şeriat yani, İran'daki kavramsal çerçeveye göre, “Sünni geleneklere dayalı Hilafet kurmama niyeti ve İslam'a pragmatist yaklaşan bir parti olarak” nitelendirilmesi, İran'ın millî menfaatleri doğrultusunda hareket etmek anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, milliyetçiliğe dayalı olmayan bir parti anlayışı, İran'ın siyasi ortamı için oldukça rahatlatıcı bir husustur. Hatta düşünce yapısı itibarıyla İran milliyetçiliğine bağlı olan kesimler de AK Parti'nin iktidara gelmesi ve gelişmesini olumlu karşılamışlardır. Bu bağlamda, Türkiye son dönem politikalarında “bölgesel güç olmak”tan “merkezî ve model güç” olmaya doğru bir gündem takip etmiştir, “AK Parti döneminde mucizevi şekilde ekonomik ve demokratik gelişmeler yaşanmıştır”, gibi ifadelerin kullanılması yazılan siyasi metinlerde sıkça rastlanmaktadır (Mazroui, 2007, s.24; Edalat, 2011; Mashergh, Kolayi, 2014, s.55).

“Model yarışı” kavramlarına ciddi şekilde yer veren yazarlara göre, Soğuk Savaş dönemi sonrası ve özellikle de Arap Baharı dönemi sonrasında, Türkiye ve İran bölgeyi yönetmek için iki rol model olarak bölgede kendi reklamlarını yapmaya başlamışlardır. İran'ın modeli ve kendisi için biçimlendirmiş olduğu model “İslam'ı İslam Devrimi'ne dayalı olarak ihraç etmektir” ve bu kapsamda “Ommolgara” meselesi yani “İslam dünyasının

annesi” kavramı esas alınmıştır. Ancak birçok yazara göre Türkiye modeli, bölgede daha iyi karşılık bulmuştur.

“Türkiye kendini İslam dünyasının lideri bilmektedir ve faaliyetleri İslami ülkelerde o kadar yayılmıştır ki bazıları (Arap dünyasında) Recep Tayyip Erdoğan’ı yeni Cemal Abdunnasır olarak görmektedir” ifadesinin kullanılması hiç beklenilmeyen bir söylem olarak nitelendirilebilir. İki ülkenin Hamas üzerinde rekabet hâlinde olduğunu ileri süren yazar, Türkiye’yi söz konusu siyasal hareketi kendine doğru çekmekte “başarılı” bulmuştur. Bu bağlamda Hamas lideri Halid Meşal’in “Ey Erdoğan sen sadece Türkiye lideri değil, İslam dünyası liderisin” cümlelerinin aynen aktarılması oldukça önemlidir. Bu kapsamda, rol modeli yarışı göz önünde bulundurulduğunda, Arap Baharı için AK Parti’nin bir model olarak makbul görülmesinin itiraf edilmesi oldukça dikkat çekicidir.

Aynı şekilde “İran ve Türkiye İlişkilerinde Güvenlik Birlikteliği ve Krizden Kaçış”²³ isimli makale Ferdousi Mashhad Üniversitesi öğretim üyeleri tarafından yazılıp, 2017’de *Uluslararası Siyaset Dergisi* tarafından yayınlanmıştır. Dönemin şartlarını göz önünde bulundurduğumuzda, makalenin argümanı oldukça dikkat çekicidir; bu makaleyi diğerlerinden farklı kılan, yazarların ve üniversitenin kişiliğidir. Söz konusu dönemi, Suriye meselesi nedeniyle İran ve Türkiye arasındaki ilişkilerin en bozulmuş dönemi olarak adlandırabiliriz. Bu dönemde söylem açısından İran medyası Türkiye’ye yönelik en “eleştirel” yaklaşımı sergilemiştir. Ancak zikredilen iki önemli faktöre (İran milliyetçisi olarak bilinen üniversite tarafından yazılması ve İran’ın Deaş meselesinde Türkiye’yi eleştiri tahtasına koyması) ve bütün sıkıntılara rağmen Türkiye-İran ilişkileri “sürdürülebilir” olarak ifade edilerek ana argümana göre “sürdürülebilir ilişkiler sayesinde krizleri atlatma” iki ülkenin ilişkilerinin ana temeli olmuştur. Makaleye göre, “Türkiye’nin NATO üyesi olması, Türkiye-İsrail ilişkileri ve iki ülkenin arasındaki güvenlik antlaşması, Orta Asya’da var olan rekabet, Azerbaycan-Ermenistan ve Karabağ meselesi, NATO’nun füze kalkanı, Irak’ın iç meseleleri ve son dönemlerde Arap Baharı, özellikle de Yemen ve Suriye meselesi” iki ülkenin ilişkilerinde “olumsuz” etki bırakmıştır. Bu bağlamda, Yemen meselesinde Recep Tayyip Erdoğan’ın İran konusunda kullandığı “İran Orta Doğu’yu domine etmeye çalışıyor,

بـرات، لـیلا، پیوستگی امنیتی و بحران گریزی در روابط ایران و ترکیه پژوهشنامه ایرانی سیاست بین الملل، سال ۵ شماره ۲ تابستان ۱۳۹۶

bu dominasyon düşüncesi Ankara, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerine bıkmaya noktasına getirmiştir, Türkiye buna tahammül edemez” ifadeleri geniş yer almıştır. Ancak, söz konusu eleştirilerin ardından iki hafta sonra Recep Tayyip Erdoğan İran’ı ziyaret edip bir dizi anlaşmalara imza atarak ticari ilişkilerin “30 milyar dolara “çıkartılmasını istemiştir. İran-Türkiye ilişkilerinde, “30 milyar dolar” ibaresi artık sabit ve önemli bir statü kazanmıştır, iki ülke hiçbir zaman bu rakamı yakalamış olmasa da söylem açısından her zaman “yumuşatma” rolü oynamıştır. Bu makalede, Türkiye-İran ilişkileri farklı yaklaşımlardan ele alınmıştır:

İlk gruba göre, “jeopolitik yarış, ideolojik anlaşmazlık, hegemonik heves ve yumuşak güç kazanımı” iki ülke arasında önemli kavram çatışmasına sebep olmuştur ve iş birliği bu dönemde “geçici ve pragmatik” mahiyete sahiptir.

İkinci gruba göre, fikir ayrılığına rağmen “ekonomik çıkarlar ve jeopolitik gereksinimler” sayesinde ilişkiler sürdürülebilir şekilde devam etmiştir. Ancak makalenin argümanı ikinci yaklaşımdan yana olmuştur. Bu bağlamda, iç içe olan “güvenlikleştirme ve güvensizleştirme” iki ülke arasındaki anlaşmazlıkların birleşmesini engellemiş ve sıkıntılara rağmen iki ülke, ilişkileri geliştirmekte “ناگزیر” yani “başka yolu yok” durumunda kalmışlardır. Güvenlik kavramı ve Bari Bozan’a ait beş boyutlu güvenlik meselesine değinen makale, Türkiye-İran ilişkilerini “coğrafi açıdan birbirine yakın, ideolojik açıdan aynı yönde hareket eden, Kürt meselesinde hemfikir, ulusötesi terörizm meselesinde hemfikir, istikrarı sağlayan iki denge sütunu, karşılıklı bağımlılık ilkelerinde yürüyen, ekonomik açıdan birbirini tamamlayan” olarak nitelendirmiştir.

Söylem analizi açısından; “Türkiye’nin dünyanın 6. askerî gücü olduğuna vurgu yapmak, Türkiye’nin İran için birçok konuda özellikle de ekonomi bürokrasisi konusunda model olduğunu ileri sürmek, iki ülke arasında vizenin söz konusu olmaması, her iki ülkenin de İslami değerleri ön planda tutması” ifadeleri oldukça önemlidir ve Türkiye hakkında “olumlu algı” oluşturmaya çalışan yazarlardan biridir.

Kürt meselesi, makaleye göre, zaman zaman iki ülke arasında güvenlik açısından “ortam bozucu” olsa da iki ülkenin güvenlik hesaplarında “مخرج مشترك” yani ortak payda olarak görülmüştür. AK Parti döneminde “yeni dindar ve İslamiyet’e önem veren neslin

yetiştirilmesi” övgü ile anılmıştır. Sonuç olarak, milliyetçi bir kesim tarafından yazılmış olmasına rağmen “ekonomik pragmatizm, jeopolitik birliktelik ve İslamiyet” kavramlarına dayanarak hazırlanan makale İran-Türkiye ilişkilerini AK Parti döneminde başarılı ve “krizleri atlatabilecek mahiyete sahip” olarak nitelendirmiştir. Karşılaştırmalı bir dil kullansa da övücü ifadelerin, “zıt anlamlı bağlaçların” ikinci tarafta kullanılması ve yazarlar tarafından savunulması olumlu algı oluşturması açısından önemlidir.

“Türkiye’de İslamcı Grupların Seferberlik Süreci”²⁴ isimli makale 2011 yılında İsfahan Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyeleri tarafından yazılmış, *Afageh Amniyat* dergisi tarafından yayınlanmıştır. Makale, analitik ve yoruma dayalı mahiyetinden dolayı belirli bir argüman ortaya koymamakla birlikte Türkiye’de İslamcı grupların “rakip” grup, yani Kemalizm’e karşı nasıl “zafer” kazandığını anlatmıştır. Makaleye göre ülkedeki “Batı sömürgesi olma, iç istibdat, Osmanlı hilafetinin kaldırılması, aşırı aceleci sekülerleşme süreci, Müslümanların askerî açıdan yabancılardan yenilgi alması, meşruiyet krizi, adil olmayan gelir dağılımı, yolsuzluk ve baskı” İslamcı grupların ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Ancak, Türkiye’deki İslami akımlar mahiyet itibarıyla diğerlerinden farklıdır. Söz konusu akımlar “İslamiyet ve modernliğin bir arada yaşamasını” hedef koymuştur. Bu bağlamda AK Parti “demokratik ve oldukça barışçıl yollarla, rakip söylem yani Kemalizm’i zayıflatarak kendini ispat etmiştir.”

Söylem analizi kapsamında; makalenin yazarları, İslami akımların ister Türkiye’de ister İslam dünyasının diğer bölgelerinde ortaya çıkmasını betimlerken oldukça “yakın ve sempatik” ifadeler kullansa da söylem analizi açısından önemli bir konuya işaret etmiştir. İslam-Arap dünyasını “kriz meydanı” olarak nitelendiren makale, söz konusu 200 yıllık buhranın sebebini “Genç Türkler gibi Pantürkist” grupların ortaya çıkışı olarak göstermiştir; Türkleştirme politikaları her zaman İslami akımların önünde bir “tehdit olarak” boy göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu’ndan bahsederken Osmanlı Sultanı’nı halife ile birleştirerek Sultan/Halife ifadesini birleşik olarak kullanmıştır. Bu bağlamda “Sultan hem imparatorluğun hâkimi hem de Hilafet kurumunun başkanıydı, böylece Sultan halkın temsilcisi değil Allah’ın yeryüzündeki temsilcisi olarak sayılırdı, her Müslümanın itaat etmesi farz sayılırdı, böylece siyasal düzen aynı anda ilahi düzen olarak da tanımlanmıştır”

آقا حسینی، علیرضا، فرابند بسیج سیاسی جنبش های اسلام گرایان در ترکیه فصلنامه آفاق امنیت سال چهارم شماره ۱۳، زمستان ۱۳۹۰ ۲۴

ifadesinin kullanılması oldukça önemlidir. İran'ın siyasal literatürünü düşündüğümüzde, Hilafet ve özellikle de Osmanlı Dönemi'ne ait olan dönem, eleştirel yaklaşımlarla ifade edilmese de “takdir edici” ibarelerden her zaman kaçınılmıştır. Ancak söz konusu makale, verdiği mesaj açısından diğerlerinden ayrı hareket etmeyi başarmıştır. Bernard Lewis'ten alıntı olarak Osmanlı Dönemi'nde “Türk toplumu” ifadesinin reddedilmesi okuyucularla paylaşılmış ve sebep olarak etnisite üzerine vurgu yapmanın “zararlı” olduğu düşünülmüştür. Yazara göre, Osmanlı Dönemi'nin son günlerinde, İmparatorluğu korumak için üç ana fikir geliştirilmiştir: *Osmanlıcılık, İslamcı hareket, Türk milliyetçiliği*.

Yazarlara göre, Osmanlıcılık hareketi Müslüman ve gayrimüslim arasında birliği sağlamak için çaba sarf etse de Hristiyan topluluklar arasında dinî ve etnik milliyetçiliğin artması ile birlikte başarısızlığa uğramıştır. Bu bağlamda İslamcı hareket “millet ve mezhep kavramını birleştirerek” İslam sayesinde herkesi birleştirmeyi düşünmüştür. Ancak, Arap milliyetçiliğinin artması ile birlikte söz konusu düşünce başarısız kalmış ve adı geçen iki düşüncenin itibar kaybına uğramasından dolayı Türk milliyetçiliği ön plana çıkmıştır.

Türkiye'de “Kemalist Devrim” adı altındaki bölümde “Atatürk, Türk milletine yeni kavram kattı, cebire dayalı Pantürkist kanaati bir kenara bırakarak, vatani yabancılara karşı savunmayı milliyetçilik olarak ileri sürdü” ifadesi yer almıştır. Söylem analizi olarak, genelde İslamcı akımın literatürünü göz önünde bulundurduğumuzda, Atatürk'ün yapmış olduğu devrimleri Türk milletçiliği üzerinden anlatmaya çalışıp bunu eleştirmeyen nadir yazılardan biri olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda “Atatürk milliyetçiliği altında, Türkler geçmişine güvenip tarih ve edebiyat üzerinde hareket edip ırkçılığa dayalı milliyetçiliği reddettiler” cümlesi dikkat çekicidir. Aynı şekilde “Cumhuriyet Halk Partisi lideri İsmet İnönü'nün aksine Atatürk, Türk halkı gözünde millî bir kahramandı, köylüleri vatanın gerçek sahipleri olarak bilirdi ve ülkenin gelişmesi için elit kısımla okumamış köylülerin arasındaki boşluğun doldurulmasının gerekli olduğunu düşünürdü” cümleleri söylem analizi açısından dikkat çekicidir. Atatürk Dönemi sonrası Cumhuriyet Halk Partisi'nin “köylü halk arasında meşruiyetini kaybetmesinden dolayı” çok partili sisteme geçince Demokrat Parti'ye yenik düştüğü okuyucularla paylaşmıştır.

Yazarlara göre, 60'lı yıllarda İslam dünyasında İslamcılık dalgalarının yayılması İslamcı Türk düşüncelerini de etkilemiştir. Hasan El Benna, Seyyit Kutup ve Abulali

Mevdodi gibi şahısların yazıları söz konusu Türk akımlarının oluşumunda önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda “öyle görülüyor ki, Şii mahiyetine rağmen, İran’ın Devrimi İslamcı grupların arasında takdirle karşılanmıştır” cümlesinin iki farklı söylemi birbirine yakınlaştırmak için kullanıldığı aşikârdır.

AK Parti’nin iktidara gelme sürecini anlatırken “Türkiye’nin büyük bir bölümü İslami gelenekleri reddetmeyen bir modernleşme anlayışının peşindedir, öyle bir modernleşme ki yerel itikatlara saygı duyar, insanların manevi hayatını değerli bulur ve gelişmenin yolunu sırf Amerikan modeline uygun olmak zorunda görmez” cümleleri yer almıştır. Yazarlara göre AK Parti’nin iktidara gelmesi, Türk toplumunun söz konusu isteklerine bir cevap olarak görülmelidir. Aynı şekilde yazarlara göre “Erdoğan kimliğe dayalı politikaları önemsemez, zira Erdoğan’a göre söz konusu politikalar toplumu kutuplaştırır; bu yüzden politikalarını kimliğe dayalı değil “hizmete dayalı” olarak geliştirir. Onlar (AK Parti) İslam’ı bir ideoloji değil bir toplumsal özellik olarak görmektedirler. Aynı şekilde ve ilginç olarak yazarlar, AK Parti’nin Amerika’nın Büyük Orta Doğu politikasına verdiği desteği “demokrasi ihracı ve serbest piyasa ekonomisinin gelişimine sebep olduğu için rıza göstermiştir” ifadeleriyle açıklamıştır.

Söylem analizi açısından, Türk ve Müslüman topluluklarda “etnik ve ırka dayalı” milliyetçiliği reddeden yazarlar sadece AK Parti döneminin politikaları değil, İslamcı akımın Türkiye’nin her döneminde kendini ispat etmesini takdir edici kelimelerle makalenin satırlarına yansıtmıştır.

3.2. Erdoğanizm

Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, AK Parti’nin kurucusu ve lideri olarak söz konusu Parti’nin kimliğinin ve performansının önemli bir bölümüdür. İran’ın siyasal literatüründe, Recep Tayyip Erdoğan’a ait kişilik ve düşünce “Erdoğanizm” olarak bilinmektedir. Söz konusu tabir, 2011 yılı sonrası ve Arap Baharı üzerinden anlaşmazlıkların ortaya çıkması ile birlikte İran medyasında filizlenmeye başlamıştır (Mazroui, 2016, s.83). Araştırmamıza göre, her ne kadar AK Parti’nin iktidara gelmesi, özellikle de 2010 yılından önceki dönemi gerek ekonomik performans gerek İslam dünyasına kattığı katkılardan dolayı takdir toplasa da, Recep Tayyip Erdoğan her zaman eleştiri odağı olmuştur.

Bu kapsamda, Dışişleri Bakanlığı Uluslararası İlişkiler Enstitüsü ve Tarbiat Modarres Üniversitesi Profesörleri tarafından hazırlanan ve Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından yayınlanan “Erdoğanizm ve Türkiye’nin Orta Doğu Siyasal Algısı”²⁵ adlı makale, Türkiye’nin Orta Doğu politikasını liderlerin psikolojik durumu ve karar verme yaklaşımıyla incelemiştir.

Farklı referansları temel alarak, makalenin giriş kısmında Türkiye’nin dış politikasını “yapısal sınırlandırmaları olan ve deneyim açısından yetersiz kalan liderler” vasfı ile nitelendirmiştir. Söz konusu makaleye göre Türkiye, dış politikasının tarihi etki alanını genişletmesi açısından başarısız kalması dolayısıyla, “otoriter bir rejim ve saldırgan politikalar benimseyen” bir ülke hâline gelmiştir. Makalenin ana argümanına göre Türkiye’nin dış politikası Recep Tayyip Erdoğan’ın düşünceleri ile birebir örtüşmektedir; ileri sürülen iddiaya göre Türkiye’nin siyasi tarihinde liderler etkili olduğu için, Türkiye’nin dış politikası “indirgemeci” bir yaklaşım sergilemektedir.

Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın rolünü geniş bir şekilde açıklayan ve Atatürk’ten sonra “en tanınmış Türk” olarak nitelendiren makale, Türkiye’nin Başbakanı’nı “saldırgan” ve kendisi gibi düşünmeyen insanlarla mücadele hâlinde olan şahıs” olarak tanıtmıştır. Farklı referanslardan yola çıkarak Erdoğan’ın kişiliğini dört farklı boyutta ele almıştır: bazı bakış açılarına göre hem içeride hem dışarıda Müslümanlar tarafından takdir edilen bir şahsiyet olarak görülmüştür, ancak bazı bakış açılarına göre söz konusu şahıs Batılı devletlerin “kuklası ve politikalarının yöneticisi” olarak aksettirilmiştir. Türkiye’de, AK Parti’nin rakip Parti mensuplarına ait yazılara bol bol yer veren makale Türkiye’nin dış politikasını anlamak için Erdoğan’ın zihin dünyasını tanımak lazım iddiasını ileri sürmüştür. Erdoğancılık kavramını, sekülerizm ve Kemalizme karşı bir yaklaşım ve ideoloji olarak nitelendiren makale, Erdoğan’ın Osmanlı sultanları ile aynı hatta hareket etmek düşüncesinde olduğunu okuyuculara iletmiştir. Bununla birlikte, Erdoğancı akımı aşağıdaki şekilde özetlemiştir: “politikada kökten değişimlere meyilli olan, Osmanlı Dönemi’nin kahramanları ve efsanevi şahsiyetlerini yücelten, seküler yapılar ve sembelleri

گل محمدی، ولی اردوغانیسم و فهم سیاست خاورمیانه ای ترکیه، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال نوزدهم شماره سوم پاییز ۱۳۹۵ 25

zayıflatmak isteyen, bütün sosyal ve toplumun her kısmına ait güçleri kendi ideal çerçevesi doğrultusunda yönetmek isteyen.”

Makalenin devamında, söz konusu akımı söylemsel olarak dört farklı başlık altında inceleyen makale, İbrahim Karagül’ün makalesine atıfta bulunarak, Türkiye’nin kaderinin Recep Tayyip Erdoğan’ın kaderinden ayrılmaz olduğu cümlesine yer vermiştir. Söz konusu tabir “millet adamı” üst anlatısı altında irdelenmiştir, ancak iki satır sonra, 8000 gazetecinin sırf Erdoğan’ı eleştirdiği için hapse atıldığı iddiasını ileri sürerek, söz konusu tabire meydan okumuştur. Recep Tayyip Erdoğan’ın “üst akıl” felsefesine vurgu yapmasını inceleyen yazarlar, dünyanın Batı ve Siyonizm tarafından yönetildiğini ileri sürerek Erdoğan’ın söz konusu göstergeyi ülke içerisindeki akımları yönetmek ve Orta Doğu politikalarını meşrulaştırmak için kullandığı bir araç olarak nitelendirmiştir.

Adı geçen makale, söylemsel açıdan “hain ve ihanet” göstergesini Erdoğancılığın bir diğer ayağı olarak tanıtmıştır. Bu gösterge çatısı altında iki kesim Erdoğancı grup tarafından hain olarak bilinmektedir:

(i) İlk grup, AK Parti’nin dışında faaliyet gösteren liberal, solcu ve Kürt grupları.

(ii) İkinci grup AK Parti’nin içinde “gerçek yüzlerini göstermeyen ve fiiliyatta Erdoğan’ı dinlemeyen” kesim.

Abdullah Gül’ün, Recep Tayyip Erdoğan’ın gözünde bir hain olarak görüldüğünü ileri süren makale ilginç bir terminolojiye yer vermiştir: Erdoğan’a yakınlığı ile bilinen *Daily Millet* gazetesinden alınan terim “Gülizabeth” Abdullah Gül’ü İngiltere kraliçesine bağlı olan bir saltanat kuklası olarak okuyuculara tanıtılmıştır. Erdoğancı akımın bir diğer üst anlatısı, bu makaleye göre, “paralel devlet” olgusudur. 15 Temmuz darbe girişimini nispi hâliyle tarafsız şekilde tanıtmaya çalışan yazarlar, darbe girişimi sonrası FETÖ’ye ait kesimin siyasal ve ekonomik alandan tasfiye edilmesini 1930’lu yıllarda Joseph Stalin’in Trotsky’ye karşı uyguladığı politika ile benzeştirmiştir.

Erdoğancı algı yapısında “biz ve onlar” terimleri İslam dünyası ve emperyalist Batı dünyası olarak nitelendirilmiş olsa da şeriat kavramının anayasaya girmesinde tereddüt gösteren AK Parti, makalenin yazarları tarafından eleştirilmiştir. Alkol gibi İslamiyet’e

uygun olmayan maddelerin tüketilmesinde azalış göstermeyi takdire şayan gören makale, AK Parti liderlerinin seküler ve İslamcı dengenin bozulmasından endişe duyduklarını ileri sürmüştür.

Söylem analizi olarak; İran Dışişleri Bakanlığı gözetimi altında oluşturulan ve yayınlanan makale, akademik açıdan oldukça önemli bir yere sahiptir. Söz konusu makale, ana argüman olarak Türkiye'nin dışişleri yetkilerinin dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'a bağlı olduğunu ileri sürmüştür ve Erdoğanizm terimini altı farklı boyuttan inceleyerek ele almıştır. Bir taraftan her paragrafın başında ya da ortasında zıt anlamlı bağlaçların kullanılması yazara oldukça eleştirel bir yaklaşım kazandırmıştır. Diğer taraftan "saldırgan, popülist, deneyimsiz, göstermelik davranan" ve bir sürü benzeri negatif anlamlar taşıyan makale okuyucunun zihin dünyasında söz konusu üst anlatılar ile ilgili olumsuz ve çeldirici algı oluşturmuştur. "Popülist ve otoriter" terimlerinin sık sık kullanılması ve benzerlik bağlaçlarının Hugo Chavez, Vladimir Putin ve diğer birkaç otoriter lidere atfedilmesi oldukça dikkat çekicidir.

Bu kapsamda, "Erdoğan ve AK Parti Otoriterliği ve Sonuçları"²⁶ isimli makale 2016 yılında İnsani Bilimler ve Kültür Araştırmaları tarafından yayınlanmıştır. Uzun soluklu makale (35 sayfalık) Tahran Üniversitesi profesörü ve doktora öğrencisinin iş birliği ile yazılmıştır. Makalenin ana argümanına göre "AK Parti 2002 yılında iktidara geldiğinde her türlü kimlik ya da düşünce ayrılığına yer vermeyecek şekilde hareket etmiştir; ancak, 2010 yılının sonundan itibaren "otoriter" yapılanmaya maruz kalmıştır. Robert Michels'in "oligarşinin tunç yasası"na dayalı olarak geliştirilen makale, söz konusu otoriter yapıya doğru hareket etmeyi kaçınılmaz bir süreç olarak değerlendirilmiştir.

Makalede, Osmanlı Dönemi'nde doğan ve gelişen "Batıcılık, Şariatçılık ve Milliyetçilik kavramları" Cumhuriyet Dönemi'nde devam ederek genişletilmiştir. Ancak, Ümmetçi-Batıcı ve Türk milliyetçiliği-Kürt milliyetçiliği ve son olarak Sünni-Alevi ikilileri Türkiye'de mezhebî, kavimsel ve sosyal ayrılıklara neden olmuştur. AK Parti, söz konusu ayrımların ortasında doğarak "ideolojik olmayan ve herkesi kapsayan" bir parti yapısına sahip olduğu için Türkiye'de bütün düşünce tarzlarını bir araya toplayarak oylarını

خلج منفرد، ابوالحسن اقتدارگرایی اردوغان و حزب عدالت و توسعه و پیامدهای آن در ترکیه جستارهای سیاسی معاصر، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال هفتم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۵

maksimize etmeyi başarmıştır. Ancak, 2010 yılından itibaren yurtiçindeki muhalifleri, iktidar odaklarından uzaklaştırarak otoriter bir yapıya doğru hareket etmiştir. Yazara göre, Arap Baharı'nın beraberinde getirdiği dış politika gereksinimleri otoriter yapıyı iç politikadan dış politikaya da sürüklemiştir. 2000'li yılların başında AK Parti'nin kurucu üyelerinin “kişiye dayalı karizma oyları kısıtlayabilir” düşüncesine sahip olduğunu ileri süren yazar, yıllar içinde her şeyi Recep Tayyip Erdoğan'a bağlayarak söz konusu düşüncenin çürüdüğünü savunmuştur.

Otoriter yapıya geçmeyi Türkiye için büyük bir dönüm noktası olarak değerlendiren yazarlar; “Diyadin İşleri Bakanlığının artan bir şekilde etki kazanması ve bütçesini 2,5 milyar dolara çıkartarak Türkiye'nin en önemli kurumlarından biri olması, yargı sistemi ve MİT müsteşarlığını AK Parti'ye bağlama çabaları, medya kuruluşlarına baskı uygulanması, Recep Tayyip Erdoğan'ın istediği şekilde başkanlık sistemine geçiş planları”nı söz konusu otoriter yapı iddialarının kanıtları olarak öne sürmüştür.

Makalenin ikinci yarısında, otoriter yapı doğrultusunda hareket etmenin Türkiye için “sonuç/bedel”i beraberinde getirdiğine şahidiz iddialarına yer verilmiştir. “Gezi Parkı olayları, Gülen Cemaati ile çatışma durumuna gelinmesi, Kürt ve Alevi meselelerinin tekrardan ortaya çıkması ve sonuç olarak 13 yıl sonra seçimlerde başarısız kalmak “yukarıda bahsi geçen iddianın sonuçları olarak okuyucu ile paylaşılmıştır.

Söylem analizi olarak; makalenin “otoriter” kelimesi ile başlaması ve aynı başlık altında Recep Tayyip Erdoğan ve AK Parti'nin bir araya getirilmesi söz konusu makalenin iletmek istediği mesaj açısından azami öneme sahiptir. Robert Michels'in oligarşinin tunç yasası modeline atfen yazılan makalede, otoriter yapılaşma yönünde hareket etmek “kaçınılmaz” olarak nitelendirilmiştir. “Otoriter ve kişiye dayalı bireysel” yaklaşım, makalenin ana argümanı seçilerek, Recep Tayyip Erdoğan AK Parti'nin kuruluş döneminde sahip olduğu “pragmatik ve demokratik” yapısını çürütmek ile suçlanmıştır. Ayrıca kurumlar ve topluluklar konusundan bahsederken “uzaklaştırıcı, bypass eden, baskı uygulayan ve sıkıştırıcı” sözcüklerinin betimleyici sıfatlar olarak sık sık kullanılması algının oluşma sürecini kuvvetlendirmiştir. Türk ve yabancı farklı kaynaklara dayanarak dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan için “ilk dönemde enerjik, ancak ilerleyen yıllarda güvensizlik hissine kapılmış bir lider, güce susamış” sıfatları kullanılmıştır. Yazar, AK

Parti'nin yakın üyeleri ve Recep Tayyip Erdoğan'ın kendi danışmanları bile görüşme vakti talep etmek için "cesaret edemiyor" terimlerini kullanılmıştır. Ayrıca "hadi güle güle yargı bağımsızlığı" ibaresini iddia edilen otoriter yaklaşımın en dikkat çekici sözcükleri olarak görebiliriz.

"Alevi ve Kürt" meselelerine oldukça geniş yer ayıran makale (6 sayfa) söz konusu meseleleri derin bir şekilde inceleyerek, bunun Türkiye ve AK Parti gözünde "bir güvenlik tehdidi" olarak görüldüğünü ileri sürmüştür. Toplumsal ve entelektüel yapılar açısından Alevi topluluğun Türkiye'de oldukça geniş olduğunu okuyucuları ile paylaşan yazar, adı geçen topluluğun AK Parti'ye artık "sıcak bakmadığını" iddia etmiştir. Bu bağlamda, "kardeş Esad" lafından "diktatör Esad" sözüne geçilmesinin Aleviler tarafından eleştirildiğini iddia etmiştir. Mezhepçi yaklaşımlar izleyen AK Parti'yi Müslüman Kardeşler yanlısı politikalar izlediği için eleştirel bir dille tarif eden makale, Sünni mezhepçilik uygulayarak Alevi ve Şii kesimleri marjinal duruma düşürdüğünü ileri sürmüştür. Ayrıca "Kürt açılımı" konusuna geniş yer ayıran makale, Murat Karayılan'ın; "onların (iktidar Parti) barış için hiçbir kararı yok, sadece bizi güç kullanarak teslim etmek istiyorlar, bir taraftan bizimle müzakere ediyorlar diğer taraftan Sri Lanka modeli uygulayarak bize katliam yapmak istiyorlar" cümlelerini tırnak içerisinde vererek etnik açıdan Türkiye'nin çelişkili bir dönemde olduğunu ifade etmiştir.

Bu bağlamda, Dolmabahçe Anlaşmasını "önce yapıp sonra inkâr ettiler" iddiasını ileri sürerek AK Parti'nin söz konusu açılamdan geri çekildiğini okuyucularla paylaşmıştır.

Akademik yazı kuralları çerçevesinde hareket edip doğrudan doğruya aşağılayıcı cümleler ve sıfatların kullanılmasından kaçınan, ancak kendi argümanını farklı referanslara dayandırarak savunan makale, Türkiye'deki var olan çelişki odaklarını ayrıntılı hâliyle anlatarak sadece AK Parti'yi eleştirmek değil aynı zamanda okuyucuya Türkiye'nin üniter bir yapıya sahip olmadığı algısını vermeyi hedeflemiştir.

3.3. Ekonomi: Performans ve İkili Ticari İlişkiler

İran-Türkiye ilişkilerine, özellikle de AK Parti döneminde, bakıldığında ekonomik ilişkiler her zaman önemini korumuştur. Ticaret hacmini her zaman ve bütün ambargolara rağmen 10 milyar dolar üzerinde tutmayı başaran iki ülke, söz konusu iş birliğini diğer

boyutlara da taşımaya her fırsatta dile getirmiştir. Ancak birçok siyasal gelişmenin sonucu olarak, ekonomi açısından da ilişkiler dalgalı bir seyir hattı çizmiştir. İkili ilişkiler literatüründe “ticaret hacminin 30 milyar dolara çıkmasının umulduğu” her ne kadar ulaşılmış bir rakam olmasa da söylem analizi bakımından göz ardı edilmeyecek kadar önemlidir ve söylem olarak her zaman “yumuşatıcı ve yakınlaştırıcı” rol benimsemiştir. Araştırmaya göre, Suriye krizinin patlak vermesi ve ikili ilişkilerin gerilmesi ve İran üzerine konulan ambargo ekonomik ilişkilerin dalgalanmasında ve aşağı yöne çekilmesinde önemli rol oynamıştır, ancak söylem bazlı düşünüldüğünde, ticari ilişkilerin pragmatizm temelli olarak ön planda tutulması her zaman önceliğini korumuştur.

Bu kapsamda, “AK Parti Döneminde İran-Türkiye Arasındaki Siyasal Ekonomik İlişkiler”²⁷ isimli makale Temmuz 2016’da İran Dışişleri Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanı tarafından kaleme alınıp *Dış Politika* dergisinde yayımlanmıştır. Makalenin ana argümanına göre, İran-Türkiye ilişkileri her zaman rekabet ve iş birliğinin bir karışımı olarak devam etmiş, “istikrar ve sürdürülebilirliği” korumayı başarmıştır. Her iki ülke jeopolitik açıdan birbiriyle çatışan değerlere ve özelliklere sahipken, “jeoekonomik” gereksinimlerin bir icabı olarak yarışı hafifletmeye meyilli bir şekilde hareket etmişlerdir. Bu bağlamda İran-Türkiye ilişkileri enerji ihracatına dayalı olarak gelişmiş ve doğalgaz ihracatı ilkesinden yola çıkarak söz konusu ekonomik adım ortak siyasi alanlarda da gelişmelere sebep olmuştur.

İran’ın “20 yıllık gelişme perspektifi” planlarından yola çıkan makale, İran’ın 20 yıl içerisinde askerî ve siyasi açıdan bölgenin “En üstün” ülkesi olması gerektiğinin vurgusunun yanı sıra ekonomik açıdan da bölgenin ilk ekonomisi olması gerektiğini ileri sürmüş ve öncelikler sırasında “İslam dünyası ve komşular” ile ilişkilerin kurulması gösterilmiştir.

Söylem analizi olarak makalenin yazarı ve yayımlandığı dönem açısından bakıldığında söz konusu makale oldukça önemli bir yere sahiptir ve birçok yazar tarafından referans kaynak olarak gösterilmiştir. Yazar, kendisi Dışişleri Bakanlığının önemli üyelerinden birisi olarak, akademisyenlik görevini de yürütmektedir. 2015’in sonlarında kaleme alınan makale zaman açısından, yani İran ve Türkiye arasındaki ilişkilerin Suriye

غلامی، محمدرضا، اقتصاد سیاسی روابط ایران و ترکیه در دوره حکومت حزب عدالت و توسعه فصلنامه سیاست خارجی سال سی، 27 شماره ۲، تابستان ۱۳۹۵

meselesi üzerinde söylemsel açıdan en gergin dönemlerde seyrettiği dönem, oldukça önemlidir. “Ekonomik iş birliği, karşılıklı bağımlılık, İslam ülkelerine verilen öncelik” gibi tabirleri ön plana çıkartıp Suriye meselesi gibi gerginliğe sebep olan meseleleri ikinci plana atması, makalenin Türkiye’ye yönelik “olumlu algı” oluşturması bakımından dikkat çekicidir. Farklı kaynaklara dayandırarak Türkiye’nin AK Parti döneminden sonra dış politika temellerini “ekonomi odaklı ve pragmatist” olarak nitelendiren yazar, söz konusu pragmatizmin İran için de “yararlı” olduğunu ifade etmiştir. Makalenin büyük kısmının iki ülke arasındaki ekonomik faaliyetlerle donatılması ve bütün çelişkilere rağmen “artan bir rota” çizmesi söylem analizi açısından önemlidir. 2014 yılında 25 milyar dolarlık ticaret hacminin “maalesef” gerçekleşmediği, ancak söz konusu miktarın gelecek yıllarda 35 milyar dolara çıkarılması için çabaların devam ettiğini ifade eden yazar, iki ülke arasında “ظرفیت های زیادی برای همکاری” yani iş birliği için yüksek potansiyel ifadesini defalarca kullanmıştır.

Bu makale, iki ülke arasındaki ekonomik mahiyeti “tamamlayıcı” olarak nitelendirerek, Türkiye’nin İran’ın gazına ihtiyaç duyduğu ve bunun karşısında, İran’ın da Türkiye’nin üretmiş olduğu “کالاهاى صنعتى” yani sanayi ürünlerine ihtiyaç duyduğu ifade edilmiştir. Sanayi ürünlerine vurgu yapmak söylem analizi ve algı açısından oldukça önemlidir, zira birçok makale ve yazarın Türkiye’ye rakip gözü ile bakıp yüceltici cümlelerden kaçınmasının aksine Türkiye’nin sanayi bakımından “gelişmiş bir ülke” olarak gösterilmesi önemlidir. Ayrıca “30 milyar dolar karşılıklı ticaret hacmi” ve “onun gereksinimleri” ifadelerinin İran medyasında Türkiye’ye karşı bir söylem yumuşatıcı olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, makalenin yarısının söz konusu ilişkilere ayrıldığını görüyoruz (Bu rakam yazar tarafından 35 milyar dolar olarak zikredilmiştir).

Doğalgaz ihracatı konusunda Ankara-Tahran arasındaki ilişkilerin “نمونه کاملی از “باز حاصل جمع مثبت” ve “بازی برد برد” yani “pozitif toplamlı oyun” ve “kazan-kazan oyun” olarak nitelendirilmesinin söylem açısından önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda, Türkiye’nin İran’dan aldığı gazın “en maliyetli” gaz olduğunu iddia edip yüksek maliyete rağmen “stratejik ve ekonomik gereksinimlerden” dolayı gaz almaya devam edilmesinin ikili ilişkilerin “sürdürülebilir” mahiyet taşıması nedeniyle olduğu iddia edilmiştir. Bununla birlikte İran’ın, Batı tarafından uğradığı ambargolar nedeniyle “zorluklar” çektiği dönemde Türkiye’nin her zaman söz konusu ambargoları hafifletme

dor zden tchrim ha be ویژه برای واردات کالاها و “ميواد موردنياز” yani “ülke için gerekli olan malların temini için ambargoları baypas etmek” ibaresinin defalarca vurgulanması olumlu ortam yaratmak açısından oldukça önemlidir.

Makalenin sonuç kısmında, İran ve Türkiye arasındaki yarışın genellikle “siyasal ve güvenlik”, iş birliğinin ise “ekonomik ve enerji alanında” yapıldığı vurgulanmış ve buna istinaden “başarılı siyasal ekonomi” modelinden yola çıkarak diğer meselelerde de iş birliğinin geliştirilmesi “önerilmiştir”.

Ayrıca bir diğer önemli kaynak olarak, “Türkiye Stratejik Tahminleri”²⁸ isimli kitap²⁹ 2006 yılında Abrar Araştırma Merkezi tarafından yayımlanmıştır. “Ekonomik karnesi ve performansı” bölümünde ekonomik büyüme rakamlarını olabilecek en titiz hâli ile inceleyen kitap, 2002 sonunda iktidara gelen AK Parti’nin performansını “eşi benzeri görülmeyen büyüme rakamları, ihracat rekoru kıran, 120 milyar dolarlık ticaret hacmi ile gelişmekte olan ülkeler arasında benzersiz olan” ifadelerle betimlemiştir. Yazarlara göre otomotiv sektörü, Türkiye’nin lokomotif sektörü olarak görev yapmaktadır.

Söylem analizi açısından bu rakamların sunulması oldukça önemlidir, zira İran’ın siyasi literatüründe Türkiye’nin ana gelir kaynağı “turizme dayalıdır ve yabancı turist çekmeden Türk ekonomisi dönmez” ifadesi yaygın bir şekilde Türklere karşı bir söylem olarak kullanılmaktadır. Verilen rakamlara göre, 2004 yılında Türkiye’nin otomotiv ihracatı %48 artışla rekor kırmış ve 170 ülkeye ihracat gerçekleştirmiştir. Söz konusu sektörde Türkiye’den ithalat yapan ülkeler arasında Almanya, Fransa, Rusya, İtalya, İngiltere ve İspanya’nın bulunması oldukça önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’nin büyük üretim şirketlerinden söz eden yazarlar, özel sektör ile kamu sektörü arasında “başarılı ve sofistike” bir dengenin olduğunu ileri sürmüşlerdir. Türk markalarının dünya genelinde “kalite açısından iyi şöhret” kazandıklarını ifade eden yazarlar, Almanya’nın Türkiye’nin en büyük ticari partneri olup Türkiye’den 5.8 milyar dolarlık ithalat yaptığını belirterek bu iddiayı desteklemiştir. Bu bağlamda, İngiltere’ye 4.2, Amerika’ya 3.5, İtalya’ya 3.35 ve

برآورد استراتژیک ترکیه (سرزمینی- دفاعی- اقتصادی-اجتماعی) ²⁸
موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین المللی ابرار معاصر، ۱۳۸۵

²⁹ Söz konusu kitap Türkiye hakkında yazılmış olan en kapsamlı kitap olarak bilinmektedir. Toplam 716 sayfadan oluşan kitap Türkiye’yi bütün boyutlarıyla incelemiştir. Kitap, 2006 yılında yazılmış olmasına rağmen, hâlâ birçok araştırmacı tarafından okunmaktadır.

Fransa'ya 2.7 milyar dolarlık ihracatın gerçekleştirilmesi Türk mallarının "kaliteli" olduğunun kanıtı olarak gösterilmiştir.

"AK Parti'nin iktidara gelmesinin ekonomi üzerindeki etkisi" başlığı altında yazılan bölüm söylem analizi açısından oldukça önemlidir. AK Parti'nin iktidara gelmesini "derin siyasal ve toplumsal zafer, kesin ve ezici zafer" olarak nitelendiren yazarlar, birkaç kaynağa dayandırarak söz konusu Parti'nin iktidara gelmesini "rejim değişikliği" niteliğinde bir değişim olarak ifade ederler. Bu bağlamda, yazara göre AK Parti iktidara geldikten sonra Türk ekonomisi "dinamizm kazandı, liyakatli insanların iş başına geçmesi ile birlikte şeffaf hâle geldi. Yolsuzluk ile mücadele edildi, bunun sayesinde ve başarılı politikalar sonucu enflasyonun düşmesi ile birlikte Türkiye sadece bölgede değil bütün Avrupa'nın en akıcı ekonomilerden biri oldu. Dış borcu millî gelire oran olarak %70'in altına düştü, enflasyon son 30 yılın en düşük rakamlarını gördü, artan işsizliğe bir çare olarak Türk hükümeti üretim artışına geçti" gibi cümleler ve ifadelerle betimlendiği için Türk ekonomisi hakkında oldukça pozitif bir algı ortamı oluşmuştur. Bununla birlikte "kapitalist sistemi seçip düzgün ve kapsayıcı planlama sayesinde Türkiye az gelişmiş bir ülke hâlinde ekonomik bir iktidar merkezi konumuna geçti" cümlesi sonuç ve özet olarak okuyucularla paylaşılmıştır. Buna karşın, "dalgalı enflasyon, eşit olmayan gelir dağılımı, ekonomik yapıda gerçekleşen ancak geciken reform, hâlâ dışarıya bağımlı olmak ve dış borçlar" Türkiye'nin ekonomik açıdan zayıf yanları olarak okuyuculara sunulmuştur.

Yazarlara göre, Türkiye'nin kişi başına düşen millî geliri ilk defa 4 bin doları geçmiştir. Recep Tayyip Erdoğan, bu rakamın 10 bin doları geçeceğini vaat etmiştir ancak birçok iddiaya göre bu bir siyasi tutum ve reklam olarak görünmekle birlikte yine de bu rakamın yarısı bile gerçekleşmiş olsa bu durum İran'ın "güvenliği ve çıkarlarını" etkileyebilir. Bu bağlamda, Türkiye'nin ekonomik açıdan zayıflaması, Kemalist kesimin büyük bir endişesi olarak görülmelidir, zira Atatürk'ün ilkelerinin vaat ettiği gelişme gerçekleşmediyse "aşırı milliyetçilik ve milliyetçiliğe dayalı ayrılıkçı hareketler" Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehdit edebilir. Ayrıca Türk ekonomisinin büyümesi, İran'ın bir rakibi olarak bölgedeki piyasayı kendine doğru çekebildiğinden İran için bir "potansiyel tehdit" olarak görülebilir. Bu kapsamda, ekonomik buhranların çözülmesi ile birlikte MHP gibi "aşırı partilerin" zemin kazanması ihtimali ileri sürülmüştür. Ayrıca, söz

konusu etnisite meselesinin Türkiye’de ivme kazanması sınır bölgesinde Azerbaycanlı ve Kürt etnik kimliklerine sahip olan İran için de bir alarm olabilir. Bu açıdan bakılınca, yazarlara göre, Türkiye’nin ekonomik açıdan gelişmesi ve AB’ye katılması İran için “en uygun” seçenektir. Aynı şekilde, organize suçlar ve uyuşturucu kaçakçılığı iki ülke arasında en büyük ortak tehdit olarak görülmüştür.

3.4. Yeni Osmanlılık: İç ve Dış Politika)

AK Parti dış politikası, İran’da gerek genel gerek özel anlamda Yeni Osmanlılık olarak bilinmektedir. Osmanlı sözcüğü Türkiye’de “muazzam geçmiş” ve olumlu bir kavram olarak kullanılırken, İran’da Osmanlı Devleti her zaman rakip olarak görülmüştür. Bu yaklaşımdan yola çıkarak kelimenin doğrudan doğruya ve zımni manası eleştirel boyut taşımaktadır.

Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun dış politika hatları (sıfır sorun politikası ve stratejik derinlik) Yeni Osmanlılık olarak yorumlanıp İran’ın akademik ortamında tartışılmıştır. Söz konusu ibarenin İran’daki anlam soykütüğüne bakıldığında, ifadenin her zaman ötekileştirme amacıyla kullanıldığını söyleyebiliriz. Türkiye’nin sınırlarına yakın bölgede yaşayan ve de bütün İran’a dağılan 35-40 milyon Türk kökenli insanları Türkiye’den söylem olarak ayrıştırmak için bu tabir her zaman kullanılmıştır. Nitekim ne zaman Azerbaycan’da Türklük duyguları gündeme gelse medya ve yayın organları koordineli bir şekilde Osmanlı-Safevi savaşını hatırlatarak, Osmanlıları Azerbaycanlıların “katili” ve topraklarının “işgalcisi” olarak tanıtırılar.

Michel Foucault’a (1968, 1971) göre söylem, sadece söylenmesi gerekenleri belirlemez, söylenmemesi gerekenleri de belirler. Bu kapsamda Çaldıran Savaşı ve Sultan Selim’in Azerbaycan topraklarına giriş yapması her zaman bütün detaylarıyla anlatılırken, Osmanlı’nın son dönemlerinde Azerbaycanlıları Rus-Ermeni katliamından kurtarması hiç dile getirilmemektedir, zira ana söyleme göre söz konusu konuya değinmek ihanet ve bölücülük olarak görülmektedir.

Bu kapsamda, “Neorealizm Bağlamında AK Parti’nin Dış Politikası Yorumu”³⁰ isimli makale 2015 yılında Dr. Kuhkan tarafından kaleme alınıp *Uluslararası Araştırmalar Merkezi* dergisi tarafından yayınlanmıştır. Yazar, hem İran’ın önde gelen üniversitelerinden biri olan Allame Tabatabai Üniversitesinde öğretim üyesidir hem de Tahran milletvekili olmuştur ve reformcu kanada yakın olması ile bilinmektedir.

Makalenin argümanına göre, neorealizm Türkiye’nin dış politikasını açıklamak için en uygun teori olarak görülmektedir. Türkiye, AK Parti’nin iktidara gelmesinden sonra Batı’ya yönelik geleneksel dış politikasının yanı sıra Orta Doğu’da da aktif dış politika sergilemeye başlamıştır. Ancak, İsrail ve Batı ülkelerinin yanında dursa da uluslararası ve küresel sistemin anarşik yüzünü idrak ederek “öz yardım” ilkesiyle hareket etmiştir. Bununla birlikte Türkiye, bölgesel güç olma yolunda hareket etse de “سیاست دویهلوی” yani çifte siyaseti benimsemesi ve bölgedeki ülkelerle “homojen” bir yapıya sahip olmadığı için bu yolda birçok çelişki ile karşı karşıya kalacaktır. Yazara göre, AK Parti Türkiye’nin geleneksel dış politika hattına “چرخشی چشمگیر” yani göz alıcı bir dönüşüm yaparak mesafe koysa da, söz konusu “İslamcı” liderler Cumhuriyetin seküler yapısına vurgu yapmışlar ve zikredilen dönüş Orta Doğu’da güç kazanmak adına yapılmıştır.

Söylem analizi olarak, Yeni Osmanlılık tabirini Ahmet Davutoğlu’nun *Stratejik Derinlik* kitabına dayandırarak betimleyen yazar, diğer yazarlara göre değerlere dayalı terimlerden kaçınarak daha objektif bir tutum sergilemiştir. Yazara göre Yeni Osmanlılık “Orta Doğu’da yeni ideolojik rol üstlenip bir model hâline gelmek, çok boyutlu dış politika izlemek, komşularla sıfır sorun yaşamak, bölgede ara bulucu rolünü üstlenmek ve Orta Doğu-Avrupa-Amerika arasında politik denge kurmak” olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlamda 2007 yılı Türkiye’nin dış politikasında “Orta Doğu yılı” olarak görülmelidir. Ancak yukarıda bahsedilen “çifte siyaset” terimi kullanılarak Türkiye’nin dış politikası eleştirilmiştir. Yazara göre Türkiye bir taraftan İsrail ile yakın ilişkiler kurmaktadır ve “انتقادات ظاهری” yani “göstermelik eleştirilerde” bulunmaktadır, bir taraftan da bölge ülkeleri ile ilişkileri geliştirmeyi düşünmektedir. “Göstermelik” ifadesinin tercih edilmesine bir

کوهکن، علیرضا، تبیین سیاست خارجی حزب عدالت و توسعه ترکیه بر اساس رویکرد نور واقع گرایی، فصلنامه پژوهش های روابط بین الملل، دوره اول شماره بیست، و یکم پاییز ۱۳۹۵

açıklama olarak, “Türkiye’nin politikalarının bölgede daha meşru ve makbul gösterilmesi amacıyla kullanılmıştır” ifadesine yer vermektedir.

Bu bağlamda, neorealizm ilkelerinden yola çıkarak yazar, Türkiye’nin AK Parti dönemindeki dış politikasının geleneksel dış politikasından “çok farklı olmadığını” ileri sürmüştür. Ayrıca, sekülerizm Türkiye’de “İslam karşıtlığı anlamına gelmemektedir” ifadesinin kullanılması söylem analizi açısından dikkat çekicidir. Yazarın kendisinin reformcu akıma yakın olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda bu tabir kendiliğinden izaha kavuşabilir, zira reformcu kanat aynı modelin ılımlı bir versiyonunu İran’da kurmak istemiştir. Yazara göre “sekülerizm İslam karşıtı bir kavram değildir, din ve hâkimiyeti birbirinden ayırmak ilkesidir, bu Batı değerlerine yakın bir kavram olarak Türkiye’de taklit edilerek uygulanmaktadır ve Türkiye’nin prestijini yükseltmekte işe yaramıştır.” Söylem analizi açısından söz konusu ifade sekülerizm için meşrulaştırıcı bir ifade olarak görülebilir ve bu da İran’da pek rastlanan bir yaklaşım değildir. Türkiye’nin diğer ilkesi yani Cumhuriyetçilik ilkesini ele alan yazar, söz konusu ilkenin “diktatör, otoriter ve monarşik yapılara karşı” bir kavram olduğunu ileri sürmüştür.

Yazara göre Türkiye’nin dış politikası realizm mantığına dayalı olarak kendi çıkarları yolunda “pragmatik davranmayı başarmıştır”. Bu bağlamda Türkiye İsrail’i resmî olarak tanıyan ilk Müslüman ülke olmuştur ve İslamcı akımın iktidara gelmesi ile birlikte İsrail hakkında “ara yol politikası” izlenmiştir; Türk yetkilileri İsrail’i her ne kadar kınasa da İsrail’e karşı ciddi bir tutum sergilememiştir. Bu bağlamda, AK Parti yetkililerinin İsrail’e yaptığı ziyaretler ve söz konusu ziyaretlerin ilişkilerin “gergin” olduğu dönemde gerçekleşmesine vurgu yapılmıştır. Yazar, “Erdoğan hem İsrail’i devlet terörizmi olarak nitelendirir hem ticari seferlerde bulunur” ifadesini birkaç örnekle metinde izah etmiştir. Ayrıca, AB’ye katılmanın ana felsefesi, yazara göre, “Türklük ve milliyetçilik kavramı” çerçevesinde okunmalıdır, zira milliyetçi kesim “Türk ırkını Avrupalı bir ırk ve Türkiye Cumhuriyeti’ni Avrupalı bir ülke” olarak görmektedir.

Türkiye’de devlet yapısını neorealizm çerçevesinde değerlendiren makaleye göre, Türk nasyonalizmi toprak bütünlüğünü korumak için “savunmacı” bir mahiyete sahiptir; ancak bütünlüğünü korumak için “saldırgan” yaklaşımları sergilemekten çekinmemektedir. Ayrıca AK Parti, PKK konusunda “güvenliksizleştirme” politikası izlemiştir.

Cumhuriyet ilkelerini “olumlu” ifadelerle betimleyen yazar, Türkiye’nin Suriye meselesindeki politikalarını eleştirmiştir. Farklı kaynaklara, özellikle de Suriye basınına dayandırarak, Türkiye’nin Deaş terör örgütüne yardım ettiği birkaç defa ileri sürülmüştür. Bu bağlamda “Irak ve Suriye’ye karşı savaşan Deaş terör örgütünün askerî milisleri Türkiye topraklarında eğitim almaktadır, onlara barınak sağlanmaktadır ve hatta birkaç Türk sağlık ekibi teröristlerin işgal ettiği bölgelerde söz konusu örgüte hizmet sağlamaktadır” cümleleri okuyucularla paylaşılmıştır.

Söylem olarak, yazarın reformcu kanada yakın olduğunu düşündüğümüzde, Cumhuriyet ilkeleri ve hatta sekülerizm gibi İran literatüründe tabu olarak bilinen kavramlar “meşrulaştırıcı ve yumuşak” dille ifade edilmişken, Suriye meselesine gelince “millî çıkarlar doğrultusunda” yazar Türkiye’yi eleştirmekten hiç kaçınmamıştır.

“Türkiye ve İsrail Orta Doğu Yabancılarının Değişken İlişkileri”³¹ isimli makale Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından yayımlanmıştır. Bu makale, aslında Ofra Bengio³² tarafından 249 sayfalık bir kitap olarak kaleme alınıp Mcmillan Yayınevi tarafından 2004 yılında yayınlanmıştır. Türkiye ve İsrail ilişkilerini tarihsel bir yaklaşımla ele alan kitap iki ülkenin Soğuk Savaş Dönemi ve Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşadıklarını incelemiştir. Söz konusu kitap İran’da çevrilerek dış politika açısından en önemli yayın kuruluşlarından birisi olan Stratejik Araştırmalar Merkezi yayınevleri tarafından yayınlanmıştır. Kitabın 249 sayfa olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda 12 sayfalık makalenin, söz konusu kitabın bir çevirisi değil özeti olduğunu söyleyebiliriz.

Metnin ana argümanına göre, Türkiye NATO şemsiyesi altında güvenlik ekseninde çelişki yaşamadığı için, Soğuk Savaş Dönemi’nde Türkiye-İsrail ilişkileri kültürel ve ekonomik boyutta sınırlandırılmış olarak devam etmiştir; ancak Soğuk Savaş Dönemi bitince Türkiye, NATO ve Batı dünyası için stratejik konumunu kaybetme endişesine kapılarak İsrail’e yaklaşma politikası izlemiş ve böylece Batı ülkeleriyle stratejik yakınlığını devam ettirmeyi amaçlamıştır. Böylece, sadece ekonomik ve kültürel anlamda

ترکیه و اسرائیل روابط متحول بیگانگان خاورمیانه‌ای، فصلنامه مطالعات راهبردی شماره ۲۹³¹

³² Ofra Bengio, “Did Turkish Israeli Relationship Changing Ties of Middle Eastern Outsiders”, Pagrave, McMillan, 2004, s. 236.

değil güvenlik politikaları da Türkiye ve İsrail ilişkilerine müdahil edilmiş ve makaleye göre bu güvenlik bazlı yaklaşma İslam ülkelerini rencide etmiştir.

Bununla birlikte, söz konusu yaklaşma “sadece Filistinli mücahitlerin konumunu zayıflatmamış, İslam İş Birliği Konferansı üyeleri arasında da çatlağa sebep olmuştur.” Makaleye göre, Körfez Savaşı sonrası yeni dünya düzeninin ortaya çıkması ile birlikte ABD’nin Orta Doğu politikası “İran ve Irak’ın eş zamanlı olarak kontrol altına alınması, ılımlı Arap devletlerinin ön plana çıkması, insan hakları ve demokrasinin yüceltilmesi” olarak uygulanmıştır ve bundan dolayı Türkiye-İsrail ilişkileri ciddiye kazanmıştır. İsrail’in kuruluş felsefesini anlatıp dönemin ilk Başbakanının (David Ben-Gurion) “yakın çevre ittifakı” meselesine değinerek, Türkiye’nin bu politikada önemli yer aldığını ileri sürmüştür. İddiaya göre, Arap dünyası tarafından uygulanan ambargo, Türkiye’nin İsrail’e yaklaşmasıyla delinmiştir. Makalenin ilerleyen kısmında Türklerin İsrail ve Yahudiler hakkında “gelgitli” olduğu ileri sürülmüştür:

Osmanlı döneminde kapılar Yahudilere açılarak Abdülhamit döneminde onlara ekonomik faaliyet hakkı verilse de aynı Sultan’ın döneminde Theodor Herzl tarafından iletilen öneri şiddetle reddedilmiştir. Ayrıca, 1948 yılında kurulan İsrail’in meşruiyetini zedelemek için Birleşmiş Milletler’de Türkiye İsrail’in aleyhine oy kullanmıştır. Bununla birlikte, 1996 yılında imzalanan askerî, ekonomik ve siyasal iş birliği önemli ölçüde ivedilik kazanmıştır.

Söylem analizi olarak, Ofra Bengio, Moshe Dayan Orta Doğu ve Afrika Araştırmaları Merkezinde bir araştırmacı ve Tel Aviv Üniversitesi’nde Orta Doğu tarihi profesörü olarak görev yapmaktadır. Türkiye-İsrail ilişkilerini değerlendirmek için İsraili bir yazarın kitabını çevirip yayınlamak oldukça dikkat çekicidir. Öte yandan, bunun bir çeviri olarak değil özet hâliyle sunulması önem arz etmektedir. “İntifada, NATO üyeliği, Batı eksenli, laik devlet ancak Müslüman millet” gibi kavramları ön plana çıkararak makale subjektif eleştirel bir yaklaşımla okuyucuya Türkiye’nin Filistinlilerin değil İsrail’in yanında olduğu mesajını iletmiştir. İslam söylemini ileri süren yazı, Türkiye’nin söz konusu ilişkilerde ortaya koyduğu tutumu eleştirerek İslam dünyası adına endişe duyduklarını ifade etmiştir.

Makalenin son kısmında, çeviri yapan grup, kitabın “oldukça düzenli ve itibar edilir kaynaklara dayalı olduğu”nu vurgulayarak iki ülkenin ilişkilerinin incelenmesi için en önemli kaynaklardan birisi olduğunu belirtmiştir.

İran’ın metin oluşturma politikası ve çeviri durumunu göz önünde bulundurduğumuzda, Tel Aviv Üniversitesi’nin profesörü gözünden ilişkileri değerlendirip, bununla birlikte İslami söylemi ön plana çıkartarak Türkiye’nin politikalarının İslam dünyası için zararlı olduğunu kanıtlamak söylem analizinin iktidar ilişkileri açısından en önemli bölümü olabilir.

Aynı şekilde, “Türkiye’nin Orta Doğu Dış Politikasının Tipolojisi”³³ isimli makale Ocak 2014 tarihinde 3 ayda bir yayın yapan *Dış Politika* dergisinde yayımlanmıştır. Makalenin argümanına göre, Türkiye’nin 20. yüzyılda Orta Doğu’ya karışmama stratejisi dış politikasının ana hatlarını oluştururken, 21. yüzyılda “içe dönük ve Kemalist” yaklaşımdan uzaklaşarak etkin ve aktif bir oyuncu hâline gelmiştir. Yazarlar, Türkiye’nin dış politikasının ana akımlarını “Gaulism, Kemalizm ve Yeni Osmanlıcılık” adı altında üç boyutta biçimlendirerek, her üç akımın ortak noktasının, medyada yanlış bir şekilde iletilenin aksine, yani “Seküler ve İslamcı” akımların arasındaki ayrışmaların ötesine gittiğini ifade etmiştir. Verdiği referansların hepsini Farsça ve İngilizce kaynaklara dayandıran makale, her üç yaklaşımı oldukça detaylı bir şekilde anlatmıştır. Bu bağlamda, Yeni Osmanlıcılık “pragmatik davranmayı başarmıştır”, buna karşın Kemalist akım tek kültürlü ve Türk mirasına dayalı olarak siyasetini biçimlendirmiştir. Gaulism adı altında biçimlendirdiği politikaya göre Türkiye, bunların her ikisinden de kaçınıp orta yol izlemelidir.

Söylem analizi olarak, Türkiye ve Orta Doğu’daki komşularıyla ilişkileri değerlendirilirken İran, Irak ve Suriye için “ezeli rakip” ifadesinin kullanılması, olumlu her cümlelerin ardından “zıtlık bağlaçları”nın sık sık kullanılıp olumsuz yönlerin ileri sürülmesiyle makalede okuyuculara algı açısından olumsuz mesaj iletmeye çalışılmıştır. Tarihî süreci anlatırken Osmanlı ve Selçuklu’dan bahsedildiğinde Türk İmparatorluğu değil “Türk emperyalizmi” ifadesinin kullanılması oldukça manidardır.

يعقوبی فر، حامد، گونه شناسی سیاست خارجی ترکیه در خاورمیانه فصلنامه سیاست خارجی، سال ۲۷، شماره ۴ زمستان ۱۳۹۲ ۳۳

Yeni Osmanlılık düşünce akımını anlatırken “میراث ملوكانه و بازي نو عثمانیسم”, “Yeni Osmanlılık ve taht mirası oyunları” ibaresinin kullanılması olumsuz algı üretmekte en dikkat çekici bölüm olarak nitelendirilebilir.

Osmanlı Dönemi’ne geri dönüş yapmak için “gitgide artan ekonomik kapasite” ifadesini dile getiren makale, Türkiye ile Orta Doğu ve İslam dünyasının çoğunluğunu oluşturan Araplar arasında ticaret hacminin artmasına geniş yer ayırmıştır. Ancak, bu ilişkiler Türkiye’nin “merkantilist boyutu” olarak nitelendirilmiştir. İran’ın siyasi literatürüne göre merkantilizm, emperyalizm ve birçok diğer Batılı kavramlar gibi olumsuz anlam taşıdığı için, söz konusu ekonomik gelişmelere sıcak bakılmadığı anlaşılmaktadır.

Makaleye göre, Necmettin Erbakan’a ait Yeni Osmanlılık felsefesi AK Parti’nin bakış açısından oldukça farklıdır. Necmettin Erbakan Libya, İran, Malezya ve Endonezya gibi dünyanın her tarafına yayılmış İslami ülkelerle iletişim kurup Batı’yla kurulu olan ittifaka karşı bir blok oluşturmak peşinde iken AK Parti, Batı ile birlikte hareket ederek İslam dünyasını “Batı İttifakı’nın yerine değil yanına koymayı” düşünmüştür.

Kemalist akımı betimlerken başlık olarak “کمالیسم و رؤیای فروریخته” yani “Kemalizm ve çökmüş hayaller” tabirinin kullanılması, ayrıca İran’da dindarlık tezine bir antitez ve dinsizlik olarak lanse edilen sekülerizmi söz konusu akımla yan yana ve eşdeğer olarak görmesi söylemsel açıdan makalenin tavrını belirlemiştir. Öte yandan, Kemalist akımı Türk milliyetçiliği ile bağdaştıran yazarlar “Kürtlere asimilasyon” politikası uygulamakla Kemalizmi açık bir şekilde eleştirmiştir. Seküler ve Türk milliyetçisi,³⁴ diğer kültürlerle “düşük toleranslı davranan” bir yaklaşım olarak değerlendiren yazarlar, Yeni Osmanlılık felsefesinin çok kültürlü anlayışını takdir etmiştir. Ancak AK Parti’nin dış politikasını Batı yanlısı ve nihai amacının da Avrupa ile birleşme olduğunu betimlerken “sözde İslamcı parti” tabiri kullanılmıştır. Sonuç olarak, Türkiye’nin 90’lı yıllarına sosyo-politik ve sosyo-ekonomik açıdan “karamsar” bir resim çizen yazarlar, AK Parti’nin “ekonomik başarısı”nı rakamlar eşliğinde övmüştür. Türkiye’nin artık “dünyanın 16. ekonomisi olduğu, kişi başına millî gelirin 10500 dolara kadar vardığı ve bunun da Erdoğan’ın “karizmatik” liderliği sayesinde olduğunu ileri süren makalede, AK Parti başarılı olarak nitelendirilmesine

³⁴ Söz konusu iki kavram İran’ın siyasi edebiyatında olumsuz karşılanmaktadır.

rağmen, “Büyük Kürdistan ve Ermeni soykırımı” ifadelerine yer verilmesi dikkat çekicidir. Bununla birlikte, Ahmet Davutoğlu’nun “sıfır sorun” politikasını “sorunlar politikası” olarak nitelendirerek Türkiye’nin dış politikasını “çelişkilerle dolu” bir durum olarak göstermiştir. Arap Baharı döneminde, dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Körfez İş Birliği Teşkilatındaki çabalarını, “sadece Sünni dünyasının lideri değil, Şii ve Sünni dünyasının çatışmalarına engel olacak bir ara bulucu” algısını ise başarısız görmüştür.

Makalenin, 2013 yılının sonlarında yazıldığını düşündüğümüzde Türkiye ve Suriye’nin politikalarının gergin olduğunu göz önünde bulundurabiliriz. Söz konusu iki ülkenin ilişkilerini değerlendirmek için “ترکیه و سوریه؛ همسایه کشی” yani “komşu suikastı, komşu öldürme/cinayeti” tabiri kullanılmıştır. Bununla birlikte İran ve Türkiye arasındaki resmî ilişkilerin Kasr-ı Şirin Antlaşmasından (1639) beri devam ettiğini ileri süren makale, Suriye konusunda iki ülkenin ilişkilerinin “تیره و تار” yani “en karanlık ve karamsar” döneminde olduğunu ifade etmiştir.

Buna karşın ve kısmen daha ılımlı bir yaklaşım sergileyen “Türkiye’nin Bölgesel Gücünün Artması ve İran’ın Doğu Akdeniz’deki Çıkarları Üzerindeki Etkisi (2002-2014)”³⁵ isimli makale 2017 yılında İmam Hüseyin Üniversitesi Jeopolitik Bölümü Başkanı tarafından kaleme alınıp *Jeopolitik Dergisi*’nde yayımlanmıştır. Bu makale, söylem analizi açısından yayımlanmış olan en önemli makalelerden biri sayılabilir, zira makalenin başyazarı uzun dönem İran’ın Devrim Muhafızları’nın başkomutanı olmuştur. Ayrıca, doktorasını jeopolitik ve siyasi coğrafya üzerine yapan Yahya Safevi, etkin siyasi hayata da sahiptir. Bununla birlikte İmam Üniversitesinin Devrim Muhafızlarına ait bir üniversite olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda makalenin önemi artmaktadır.³⁶ Makalenin ana argümanına göre İran ve Türkiye arasında devam eden “rekabet” bölgenin kaderini, özellikle de Doğu Akdeniz’in, kaderini belirleyecektir. Makalenin varsayımına göre Suriye Cumhuriyeti’nde vuku bulan olaylar Türkiye’nin daha üstün statü kazanmasına sebep

³⁵ محمد جعفر آجرلو، صفوی سید یحیی، افزایش قدرت منطقه‌ای ترکیه و پیامدهای امنیتی آن بر منافع ملی ایران در شرق مدیترانه در مقطع زمانی ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۴ میلادی، فصلنامه ژئوپلیتیک سال سیزدهم شماره دوم تابستان ۱۳۹۶

³⁶ Devrim Muhafızları subayları, adı geçen üniversitede eğitim alır, askerî eğitimin yanı sıra ideolojik içerikli söylemlerin oluşturulmasında da üniversite her zaman ön planda tutulmaktadır. Üniversite girişi yıllık yapılan millî üniversite giriş sınavı ile yapılır da ideolojik bağlılık esas şart olarak zikredilmektedir.

olduğu takdirde, bölgede İran'ın gücünü azaltacaktır. Bu bağlamda, Osmanlı-Safevi döneminden başlayarak, İran ve Türkiye daima “şiddetli yarış” hâlinde bulunmuşlardır.

Yazarlara göre, Türkiye'nin bölgesel gücünün artması, İran'ın bölgedeki “model” algısını zayıflatacaktır, bununla birlikte İran'ın bölgede yetki alanının daralması ile birlikte denge “İran'ın zararına” değişecektir ve bunu müteakip güvenlik düzenleri de İran'ın aleyhine değişecektir. Ayrıca, söz konusu makalenin önemli bir özelliği “bilimsel ankete” dayalı olarak yapılmasıdır. Ankete katılanların %32'si üniversite hocası, %32'si diplomat, yüzde 26'sı araştırmacı, %5'i güvenlik uzmanı ve %5'i askerî personelden oluşmaktadır. Barry Buzan'ın güvenlik kavramı üzerine inşa edilen makaleye göre, Türkiye “seküler ve demokratik” bir devlet yapısına sahiptir ve Atatürk'ün ilkelerine sadık kalma temeline dayandırılmıştır.

Söylem analizi açısından; makalenin yazarları, “İslamcı” geleneklere uyum sağlayan AK Parti'nin iktidara gelmesini “olumlu” karşılamıştır. Bu bağlamda “insan haklarına uyumlu hareket etme, dinî ve etnik azınlıklara adil davranma, askerlerin siyaset alanında daha az söz sahibi olması” gibi ifadeler söz konusu Parti'nin “demokratik ve kanunlara yönelik uysal” bir hükümet yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde, %85 katılım oranı ile yapılan bir seçimde iktidar kazanma vurgusu “pozitif” ortam oluşturmak adına oldukça önemlidir.

“2014 yılında AK Parti'nin tekrardan seçim kazanması ile birlikte Filistin halkı Hamas liderliğinde büyük yürüyüş gerçekleştirdi” ifadesi, İslami söylemi ön plana çekmek adına dikkate alınmalıdır. Ancak, her ne kadar AK Parti'nin yapmış olduğu reformlar demokratikleştirme sürecinde pozitif bir etki bıraksa da “otoriter” yaklaşımların artması demokrasi ve insan haklarının gerilemesine sebep olmuştur.

Yazarlara göre AK Parti'nin dış politikası, 2002-2011 yılları arasında “başarılıdır” ve 33 günlük Hizbullah-İsrail Savaşı'nda Türkiye'nin Hizbullah'ın yanında durması ve Irak Savaşı'nda Amerika ile beraber hareket etmemesi Türkiye'nin imajını İslam dünyasında yükseltmiştir. Aynı şekilde Hamas-Fetih arasındaki fikir ayrılıklarını bertaraf etmek için gösterilen çabalar, İran'ın nükleer dosyasında “etkili ara bulucu” rolünü üstlenmesi Türkiye'nin “rol model” olma olasılığını artırmıştır. Yazarlara göre Türkiye, her ne kadar

ekonomik ve askerî açıdan güçlü olsa da laik yapıya sahip olmasından dolayı Müslüman halklar arasında model olabilecek kapasiteye sahip değilken, AK Parti'nin İslamcı yaklaşımı dikkate alındığında bu yolda “önemli” bir yol kat ettiği ileri sürülebilir. Söz konusu iddiayı “sürdürülebilir büyüme” adı altında “göz alıcı” ekonomik ilerleme rakamlarıyla süsleyen makale, Türkiye'nin kişi başına millî gelirin 2002 yılında 3200 dolardan 2011 yılında 11000 dolara yükselmesi ve dünyanın 17. ekonomisi hâline gelmesine vurgu yapmıştır. Ancak son yıllarda (Arap Baharı dönemi) bölgede “istikrarsızlık ve güvensizlik” ortamının oluşması ile Türkiye'nin “yanlış politikalarının” birleşmesi ekonomik başarıyı durdurmuştur.

Yazarlara göre Türkiye sadece ekonomik değil kültürel alanda da Batı Asya'da önemli adımlar atmıştır ve Türk sineması bölgede bir “yumuşak gücün” oluşmasına sebep olmuştur.

Makalenin büyük bir kısmı anket sonuçlarına ayrılmıştır. Sonuçlara göre yanıt verenlerin çoğunluğu “ekonomi açısından pozitif”, “kültürel açıdan pozitif”, “millî güvenlik ve çıkarlar açısından negatif” yaklaşım sergilerken, sonuç itibarıyla, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de güç kazanması, İran'ın “çıkarlarının aleyhine” bir gelişme olarak nitelendirilmiştir.

AK Parti'nin İslami temellere sahip olduğu varsayımıyla yorum yapmaya çaba gösteren yazarlar, 2011 yılı öncesi döneme her ne kadar olumlu baksalar da Arap Baharı dönemi sonrasına yönelik oldukça eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin bölgesel güç olması yolunda kat ettiği yol ve uyguladığı politikalar İran için bir “güvenlik” meselesi olarak okuyuculara iletilmiştir.

Ayrıca, “AK Parti Döneminde Türkiye Dış Politikasının Batıya Bakışı”³⁷ isimli makale 2013 yılında Tahran Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi tarafından yazılıp İslam Dünyası Araştırmaları Merkezi tarafından yayımlanmıştır. Makalenin ana argümanına göre, Türkiye bir “Müslüman” ülke olarak hem iç politikada hem dış politikada kendi konumunu yükseltmeye çalışmıştır. 2002 yılında AK Parti'nin iktidara

حسینی، مطهره، نگاه به غرب در سیاست خارجی ترکیه در دوران حزب عدالت و توسعه سالهای ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۲، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات جهان اسلام، دوره ۱ شماره ۳ زمستان ۱۳۹۲

gelmesi ile birlikte Türkiye'nin dış politikasında “büyük değişiklikler” yaşanmış olsa da söz konusu Parti'nin AB'ye giriş politikası dış politikanın yönlendiricisi olarak görülmelidir. AK Parti'nin dış politika planlamasında uluslararası sistem, küresel ekonomideki mali kriz ve Orta Doğu'daki gelişmeler Türkiye için bir “برگ برنده” yani “kazandıran bilet” olarak nitelendirilmiştir, zira yazara göre bahsedilen krizden sonra Amerika ve Avrupa yetkilileri “güçlü partnerlere” ihtiyaç duymuştur.

Söylem analizi olarak, makalenin yazım tarihini dikkate aldığımızda, yani Suriye krizinin Türkiye ve İran ilişkilerini zedelemekten öncesi, ılımlı bir tavır beklenebilir. Türkiye'yi “güçlü partner, Müslüman ülke” gibi ibareler ile tarif etmek söylem analizi açısından okuyuculara “olumlu ve ılımlı” bir mesaj gönderme mahiyetindedir. Ayrıca, Türkiye, Cumhuriyet döneminin başlangıcından itibaren birkaç on yıl boyunca “Batı'ya aşırı derecede bağımlı hâldeydi ve fiilen hiçbir inisiyatifine sahip değildi”, ancak AK Parti iktidara geldikten sonra “tek boyutlu ve Batı yanlısı” politikadan çıkmış ve “çok boyutlu” dış politikaya dönmüştür diyerek AK Parti'nin politikalarını başarılı görmüştür. Bununla birlikte, Ahmet Davutoğlu'nun stratejik derinlik ve sıfır sorun politikası Yeni Osmanlıcılık olarak değerlendirilmiştir. Ancak, Yeni Osmanlıcılık kavramını “bir tehdit ya da aşırı yaklaşım” olarak gösteren birçok yazarın aksine Yeni Osmanlıcılık tabirini “تلفیق اندیشه اسلام” yani “ılımlı İslam düşüncesinin modernitenin birikimleriyle birleşmesi” olarak nitelendirmiştir. “اسلام متساهل” benim tarafımdan “ılımlı İslam” olarak çevrilsede İran literatüründe “متساهل” sözcüğü oldukça “pozitif” bir ifadedir, hâlbuki “ılımlı İslam” tabiri İran literatüründe “müsamahakâr ve özden uzaklaşmış” olarak görülmektedir. Burada söz konusu kelimenin seçilmesi manidardır.

Türkiye'nin AK Parti dönemindeki dış politikalarının mimarı olarak adlandırdığı Ahmet Davutoğlu için yer yer “Türklerin Henry Kissinger'ı, Türklerin dâhisi, ünlü akademisyen, düşündüğü ile pratiği arasında denge sağlayabilen sayılı insanlardan biri” olarak tariflerin ileri sürülmesi olumlu algı iletmektedir.

AK Parti'nin iktidara gelme sürecini anlatırken “عملکرد و شعارهای اعتدال گرایانه” yani “itidalden yana sloganlar ve eylemler” sayesinde “پیروزی چشم گیر” yani “göz alıcı zafer” kazandılar ifadelerinin kullanılması söylem analizi açısından dikkatlice ele alınmalıdır. Bu bağlamda, “itidal” kelimesine tekrardan vurgu yapılmıştır ve AK Parti'nin zafer kazanması

“اسلام گرايی، مسالمت اميز ترين راه” yani İslamcı hareket “en barışçıl yollarla yani halk oylamasıyla” zafere kazandı ve hiçbir koalisyon kurmaya ihtiyaç duymadan hükümet kurabilmeyi başardı tabiriyle anlatılmıştır. Ancak makalenin ilerleyen kısımlarında AK Parti’nin İslami mahiyetini eleştirmiştir. Yazara göre, “AK Parti hiçbir zaman İslami bir devlet kurmak peşinde olmamıştır, onlar İslamcı olmaktan ziyade seküler bir yapıya sahiptirler, din meselesini kişilere bırakmışlardır ve toplum olarak bu kuralları uygulamak istememektedirler.” Bu bağlamda Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül’ün ülkenin seküler anayasasına bağlı oldukları ve İslami hükümet kurmak için hiçbir planlarının olmadığı “defalarca” Stratejik Araştırmalar Merkezi yazılarına atfen metinde yer almıştır. Yazarlara göre, AK Parti’nin önde gelen siyasetleri önem sırasıyla:

“Yurt içinde demokrasiyi pekiştirme, bölgede merkezi konum hâline gelme ve diğer Müslüman ülkelere rol model olma, çok boyutlu dış politika ve Arap-Müslüman ülkelere teveccüh gösterme, komşularla problemleri sıfırlama, çeşitli bölgesel ve küresel meselelerde arabulucu rolü oynama, Orta Doğu-AB-ABD politikalarında denge sağlama” olarak ifade edilmiştir.

Söylem analizi açısından, bahsedilen konuların hiçbirisi olumsuz algı yaratacak şekilde ifade edilmemiştir; “İslami ülkelere teveccüh gösterme, dengeli politika, arabuluculuk, demokrasi” ibarelerin yan yana gelmesi makalede olumlu bir anlam yaratmıştır.

Bu bağlamda AK Parti’nin dış politikası Yeni Osmanlıcılık olarak nitelendirilmesine rağmen “dengeleyici politika” ifadesinin kullanılması önemlidir. Yazara göre (hiçbir kaynak yok ve yazarın kendi tespiti) “Türk siyasetçiler öyle bir politika ve bölgesel ilişkiler kurmak ve uygulamak istemektedirler ki ilk önce bölgede dengeyi sağlayabilsin, sonra da makro seviyede Müslümanların çıkarlarını Batı dünyasında, Hristiyan ve Batı dünyasının çıkarlarını da İslam ve Doğu âleminde yönetebilsin.” ABD’nin 2003 yılında Irak’a saldırmak istediğinde, Türkiye Cumhuriyeti’nden talep ettiği askerî ve üs desteğinin meclise yöneltilmesi övücü ifadelerle zikredilmiştir. Türkiye’nin “sadece üsleri Amerika Birleşik Devleti’ne vermeye hazır olmadığı değil, aynı zamanda Irak Savaşı’na da kökten karşı olduğu” ifadeleri kullanılmıştır.

Genel olarak birkaç eleştiri (İslamcılığın tam anlamıyla toplumda yayılmış olmaması) dışında, makale oldukça olumlu ve samimi bir yaklaşım sergilemiştir

AB süreci, Türkiye'nin dış politikasında önemli yer aldığı gibi İran medyasında da geniş şekilde yorumlanmıştır. Bu kapsamda, Temmuz 2017'de Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından yayınlanan “Darbe Öncesi ve Darbe Sonrası Türkiye'nin AB Dış politikasındaki Statüsü”³⁸ isimli makale, Türkiye'nin darbe teşebbüsü öncesi ve sonrası dönemde AB'ye katılma sürecini ele almıştır. Bu makalenin ana argümanı, 15 Temmuz olayları sonrası Türkiye'nin AB'ye giriş sürecinde, geçmişe nazaran daha meşakkatli bir yol kat etmesi gerektiği üzerine kurulmuştur. Yazarlarının Azerbaycan kökenli olması nedeniyle makalenin söylemsel tonu diğer makalelere göre nispi olarak daha ılımlı olsa da Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından yayımlanması önem arz etmektedir.

Makaleye göre, Türkiye'nin AB'ye katılma isteği partiler üstü bir hedef oluşturmaktadır. AK Parti, koalisyon dönemlerindeki Batı yanlısı politikaları eleştirip AB'yi bir Hristiyan Kulübü olarak nitelendirmiş olmasına rağmen AB'ye giriş sürecini daha hızlı ve yoğun şekilde takip etmiştir. Makaleye göre, Türkiye'nin AB'ye girememesinin sebebi “tarihî geçmiş ve demografik yapıdır.” Osmanlı Türklerinin Avrupa'nın kalbine kadar gitmesinin Avrupa ile Türkiye arasında ötekileştirme rolü oynadığını ileri sürmüştür. Yaklaşım olarak birleşme kavramı üzerine inşa edilen makalede, söz konusu kavram millî egemenliği zedeleyebileceği ve aynı zamanda ayrıştırıcı bir unsur olarak da görülebileceği için birleşme “siyasal değil ekonomik boyutları üzerinde” kurulabilir. Bununla birlikte, Birleşik Krallık Türkiye'nin AB'ye katılmasını desteklemesine rağmen, çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Türkiye'nin AB'ye girmesi belirsizliğini korumaktadır.

Türkiye'nin AB'ye şu ana kadar girememesinin sebebini “mezhebe dayalı kimlik, ordunun siyasetteki etkisi, toplu göç olasılığı, demokrasi ve insan hakları” olarak okuyucuları ile paylaşan makale, söz konusu başarısızlığın ana sebebinin ilk neden, yani dine dayalı kimlik olduğunu ileri sürmüştür. Makalede, Türkiye'nin AB'ye girmesi ile söz konusu birliğin nüfusunun yüzde 20'den fazlasının Müslüman olacağı ve gelecekte bu

محمدخانی، علیرضاجایگاه ترکیه در سیاست خارجی اتحادیه اروپا در دوره اردوغان قبل و بعد از کودتا، فصلنامه راهبرد سیاسی 38 سال، اول شماره ۱ تابستان ۱۳۹۶

oranın daha da artacağı ifade edilerek, Türkiye'nin AB'ye girmede hâlâ başarısız kalmasının sebebinin "İslamofobi" olduğunu iddia etmiştir.

Darbe teşebbüsü sürecini ve arka planını farklı senaryolar üzerinden değerlendiren makalede, Avrupa ısrarıyla idam cezasının kaldırılmasına önemli yer ayrılmıştır. Darbe teşebbüsü sonrası, aynı yasanın AK Parti tarafından gündeme getirilmesi ise bir ayrışmanın habercisi olarak okuyuculara gösterilmiştir.

Makalenin sonuç kısmında, Türkiye'nin AB'ye girişi Filistinlilerin kendi devletlerine sahip olma isteğiyle bağdaştırılsa da söz konusu sürecin ilerleyişinin en büyük engelini İslam korkusu olduğuna tekrardan vurgu yapılmıştır. Bununla birlikte, Türkiye'nin sivil toplumuna tavsiye niteliğinde verilen mesajda şu cümleler yer almıştır:

Recep Tayyip Erdoğan'ın yaptıkları Batı demokrasisi idealleri ile birebir örtüşmeyebilir, ancak Erdoğan bir diktatör değildir ve postallarla hüküm süren insanların iktidarından daha iyidir. Türkiye'nin siyasi hayatında yaşayan siyasi rakiplerin, yarışmanın yanı sıra halkın gelişmesi ve saadeti için beraber adım atması gerekmektedir. Ancak, AK Parti'nin kanaat önderleri de toplumu tek yönlü yola sokmamalıdır, zira Darbe Teşebbüsü döneminde muhalif ve farklı gruplara ait medya kuruluşları olmasaydı söz konusu Parti'nin 15 yıllık başarıları bir gecede tamamen mahvedebilirdi.

Söylem analizi olarak; bu makale iki Azerbaycanlı akademisyen tarafından yazılmıştır ve İslamiyet'i ön plana çıkartarak Türkiye'nin AB'ye girememesinin sebebinin Türkiye'deki ekonomik, askerî ve demografik yapılardan kaynaklı olmadığı, AB'nin mezhepsel ve mezhepçi yapısına dayandığı iddia edilmiştir. Atatürk kelimesi kullanıldığında, Farsçada "Atatork" olarak yazılmasına karşın "Ataturk" şeklinin yazılması oldukça dikkat çekicidir. Diğer taraftan, "Erdoğan'ın diktatör olmadığı, AK Parti'nin hem siyasal hem ekonomik açıdan başarılı olduğu, Hristiyanlardan söz ederken halüsinasyon sözcüğünün kullanılması, Osmanlı'nın Avrupa'daki zaferlerinden üstü örtülü olarak övgü ile bahsedilmesi" makalenin söylemsel olarak dikkat çeken ve mesaj ileten en önemli içeriğini oluşturmaktadır.

Dış politika analizi olarak, “Türkiye’nin Dış Politikasında Bölgesel Denge Politikasından Gerginliği Azaltma Politikasına Geçiş”³⁹ isimli makale Tahran Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı denetimi altında 2016 yılında yazılıp *Uluslararası İlişkiler Araştırmaları* periyodik dergisi tarafından yayımlanmıştır. Makalenin argümanına göre Türkiye’nin dış politikası 2014-2016 yılları arasında “Yeni Osmanlılık” kavramı üzerinde hareket etmiştir. Bu bağlamda dış politika “mezhebe” dayalı olduğu için İran ile “stratejik karşılaşma” kaçınılmazdır. Ayrıca, Ahmet Davutoğlu ve Erdoğan ikilisi “stratejik denge” politikasından ayrılarak Türkiye’nin “yakın çevresinde” daha etkin rol oynamak için Arap dünyasına yakınlaşmıştır. Bu kapsamda denge politikasından ayrılış Yeni Osmanlılığın bir manifestosu olarak görülmüştür. Makalenin ana varsayımına göre “bölgesel karmaşık dengeler ve tezatlarla dolu güvenlik meseleleri Halifelik kavramının ön plana çıkmasına sebep olmuştur ve söz konusu kavram Türkiye’nin dış politikasında kaçınılmaz hâle gelmiştir. Hâlbuki denge politikası, Türkiye’nin dünyaya açılması adına iş birliği-rekabet ekseninde hareket etmek anlamına gelmektedir.

Söylem analizi olarak; yazarlara göre Türkiye’nin stratejik hareketleri “kültürel kimlik ve siyasi liderlerin iradesine” bağlıdır. AK Parti “Halifeci (Hilafetçi) ve Müslüman Kardeşler” grubu ile ideolojik bağlantılar kurmuştur. Bu kapsamda Türkiye’nin “İslamcı” hükümeti “غرب گرایي افراطي” yani aşırı Batıcı politikalara denge sağlayarak, bölgede yeni bir dış politika başlatmış ve iç politikada da “oldukça başarılı” olmuştur. Nitekim, “halk meşruiyetinden” dolayı ordu (Türk Silahlı Kuvvetleri) AK Parti’nin “korunmasına” karar vermiştir. Makaleye göre, Türkiye’nin dış politika yetkilileri Orta Doğu’da “yumuşak gücün” önemli olduğunu “herkesten daha iyi” anlamışlardır ve Orta Doğu politikalarında “Müslüman ülkelerle iç içe entegrasyon” sağlamayı hedef olarak belirlemişlerdir. Dış politika algılama sisteminden bahsederken Türkiye’nin dış politika yetkililerinin “zeki, gecikmeden anlayan, duyarlı” gibi ifadelerle betimlenmesi oldukça dikkat çekicidir.

Makalenin ana argümanına göre Türkiye “bölgesel liderlik” konusunda İran’ı kendisi için “en önemli rakip” olarak görmektedir. Bu bağlamda, Ahmet Davutoğlu’nun uyguladığı politikalar Suudi Arabistan, Mısır ve İsrail gibi ülkelerle “koalisyon” kurarak

متقی، ابراهیم، گذار از موازنه گرایی منطقه به تنش زدایی در سیاست خارجی ترکیه، فصلنامه مطالعات روابط بین الملل، اسال نهم، ۳۹ شماره ۳۳ بهار ۱۳۹۵

İran'ın "aleyhine" adım atmıştır. Aynı şekilde, Arap Baharı başladıktan sonra Türkiye kendini bir model ve "برادر بزرگتر" yani "büyük kardeş" olarak göstermeye çalışmıştır. Dış politika dengelerini anlayıp yeni politikalar kurmak adına Türkiye'nin yetkililerini olumlu kelimelerle ifade etse de makalenin yazarları Türkiye'nin politikalarını "Batı dünyasının politik uzantısı" olarak nitelendirip eleştirmiştir. Yazarlara göre, 2010 yılında yapılan anayasa referandumundan sonra "sıfır sorun politikası" tamamen bir kenara bırakılıp yerine "Yeni Osmanlılık" politikası geçmiştir, söz konusu geçişin başlangıcı olarak Davos toplantısında Recep Tayyip Erdoğan ve İsrail Başbakanı Şimon Peres arasındaki tartışma gösterilmiştir. Bu bağlamda, Recep Tayyip Erdoğan'ın İsrail'e karşı tutumları Arap dünyasında "ümit uyandırmış" ve Türkiye'nin İslam dünyası nezdinde "prestijinin yükselmesine" sebep olmuştur gibi ifadeler söz konusu politikalar hakkında "pozitif algı" oluşturmuştur. Yazarlara göre AK Parti'nin "demokratik bir şekilde ve oy kazanarak" iktidara gelmesi ve "sosyo-politik başarıları" bölgede "الگوی مناسبی ازکشورداری" yani "ülke yönetiminde uygun model" algısının gelişimine zemin oluşturmuştur. Bu kapsamda, "İsrail ve Türkiye, geçen dönemlerde stratejik ilişkiye sahipken AK Parti kendi çıkarları açısından Arap ve İslam dünyası ve de İran'la ilişki kurmayı daha faydalı gördü" cümlesi Türkiye İsrail'e "mesafeli" politika uyguladı anlamına gelmektedir.

Söylem analizi açısından; ortaya attıkları ana argümana rağmen makalenin yazarları, Türkiye'nin AK Parti döneminde hem dahili sosyo-politik meseleler üzerinde hem de dış politikada "dengeli ve zekice" hareket ederek "başarılı olduğunu" ifade etmiş ve ilginç bir şekilde makalenin ilerleyen kısımlarında kendi ana argümanlarından ayrılmışlardır. Sadece ekonomik açıdan "oldukça başarılı" olması değil, dahili meselelerde de "Kürt sorununun daha ılımlı hâle gelmesi" gibi ifadeler pozitif algı oluşturmuştur. Yazarlara göre, İslamcı kimliğe sahip olan AK Parti'nin Türkiye'nin siyasal yapısında yer alması uluslararası siyasetin bir "zarureti" olarak görülmüştür. Aynı şekilde, Türkiye'nin bir taraftan Amerika ve Batı ile diğer taraftan bölge ülkeleriyle "düzenli ve titiz" politika kurabilmesi övülmüştür. Makalenin sonuç kısmında; "Türkiye 21. yüzyılda oldukça önemli ekonomik, siyasal ve toplumsal ilerlemelere sahip olmuş ve sadece iç meseleleri açısından değil bölgesel güç yapısında da kendini kanıtlamıştır" cümlesi pozitif algıya dair bir bulgudur, ancak devam eden Kürt meselesi, anayasal değişiklikler ve askerlerin siyasetteki rolü, söz konusu Parti için "çelişki" olarak görülmüştür.

Bu kapsamda Kafkaslar, özellikle de Güney Kafkas ve Ermenistan-Azerbaycan ilişkileri iki ülkenin zaman zaman dış politikasında önemli yer almıştır. İran, Kafkaslarda Türkiye'yi doğrudan doğruya kendine bir rakip olarak görmektedir ve söylem olarak Türkiye'nin bölgede yürüttüğü dış politikaya kuşku ve dikkatle yaklaşmaktadır.

“Güney Kafkasların Güvenlik Ortamındaki Güç Dengeleri”⁴⁰ isimli makale 2014 yılında *Dış Politika* dergisi tarafından yayımlanmıştır. Makalenin argümanına göre, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Güney Kafkasya'da bölgesel ve bölge dışı aktörler arasında “olumsuz rekabet” artmış ve bu durum söz konusu stratejik bölgede istikrarsız bir ortamın oluşmasına sebep olmuştur. Kopenhag Ekolü ve güvenlik yaklaşımı üzerinde tasarlanan makale, Bari Bozan'ın beş kategoriden oluşan güvenlik anlayışını açıklayarak Kafkaslarda incelemede bulunmuştur.

Söylem analizi olarak; Azerbaycan Cumhuriyeti'ni yorumlarken Azerbaycan'ın “Karabağ meselesinde askerî açıdan yetersiz” olduğunu iddia eden makale, Ermenistan'ı tanıtırken söz konusu ülkenin Türkiye ile sınırlarının “Ermenilerin öldürülmesinden dolayı” kapalı olduğunu ileri sürmüştür. Bununla birlikte, Rusya Federasyonu, İran ve Türkiye etki sahibi bölgesel güçler olarak nitelendirilirken, ABD, NATO ve İsrail bölge dışı güçler olarak tanıtılmıştır.

Yazarlar; uzun süren Karabağ meselesi, Gürcistan ve Rusya arasındaki çekişmeler ve Kafkaslardaki büyük oyun sebebiyle, İran'ın müdahale hakkına sahip olduğunu savunmuştur. Gürcistan'da “Renkli Devrim”i bir güvenlik meselesi olarak ileri süren yazar, Tahran'ın Washington'a karşı güvenlik politikaları uygulama hakkına sahip olduğunu ifade etmiştir. İran'ın söz konusu gelişmelerde oynayacağı rol, “ara bulucu, bölgesel teşkilatlara üyelik ve ilginç bir şekilde Rusya Federasyonu'nun statüyü korumakta üst planda tutulması gerektiği” şeklinde biçimlendirilmiştir. “Güvenlik meselesi gereği”, Ermenistan'la “yakın ilişkiler”in olduğu, ancak Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan ile ilişkilerin beklenen ve istenen seviyede olmadığı ifade edilmiştir. Karabağ meselesini kendisi için “bir güvenlik tehdidi” olarak gören İran ateşkesin sağlanmasında aktif rol oynamıştır.

حضی نیا، ناصر، معادلات قدرت در محیط امنیتی قفقاز جنوبی، فصلنامه سیاست خارجی سال ۲۸ شماره ۱ بهار ۴۰

Türkiye'nin, Rusya Federasyonu'na karşı çatışma politikası peşinde “olmadığını ve her zaman Rusların üst konumda olduğunu” bildiğini ifade eden makale, açık bir şekilde bölgesel politikalarda Rusya'dan yana olmuştur. Makalede bol bol “Ermeni katliamı, Ermenilerin öldürülmesi” terimlerine yer verilmiş, Türkiye'nin bölgede Rusya'ya karşı özellikle de AK Parti döneminde iki kutuplu bir politika anlayışını sergilediği ifade edilmiştir. Bunlarla birlikte Türkiye'nin Kafkaslarda “enerji güvenliği” politikası yürüterek Ahmet Davutoğlu'nun stratejik derinlik doktrinine bağlı olarak bölgede “yumuşak güç” çerçevesinde hareket ettiği iddia edilmiştir.

Bölge dışı aktörlerin, söz konusu bölgede rol oynamasına eleştirel bir yaklaşımla bakan yazar; İsrail, NATO ve ABD'nin bölgedeki politikalarını “İran'a karşı ve İran'ın yetki alanını daraltıcı” olarak ifade etmiş, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye'nin söz konusu ülkelerle yakın ilişkilerde bulunmasını, İran için bir güvenlik tehdidi olarak algılamıştır.

İslami söylemi “hiç gündeme getirmeyen” yazar, Kafkaslarda cereyan eden olayları tamamen milliyetçi ve millî çıkarlara dayalı olarak değerlendirmiştir. “Ruslara açık üstünlük tanınmasını savunulması, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Siyonist Rejim ile iş birliği yapması ve son olarak Türkiye'nin NATO çerçevesinde hareket ederek İran'ın bölgedeki iktidar alanını daraltması” ifadeleri söz konusu yaklaşımın öne çıkan göstergeleridir.

3.5. 15 Temmuz Darbe Girişimi

15 Temmuz darbe girişimi İran medyasında en çok gündeme getirilen konuların başında gelmektedir. Darbe girişimini başından beri kınayan ve “endişe ile yaklaşan” İran yetkilileri kendi halkını söz konusu girişim hakkında bilgilendirmedi ve oluşması gereken algı konusunda oldukça hassas davranmıştır. 2015 Suriye olayları ve ona müteakip sertleşen söylemlerden hemen sonra vuku bulan darbe girişimi söylem yumuşamasına sebep olmuştur.

Darbe girişiminden hemen sonra İslam Dünyası Barış Konseyi Enstitüsü tarafından hazırlanan 8 sayfalık “Darbe Sonrası Türkiye'nin Durumuna Bir Bakış”⁴¹ adlı rapor hazırlanıp üst düzey yetkililere gönderilmiştir. Yayın organı, söz konusu raporu “kendi görüşümüzü temsil etmemektedir” şartı ile yayımlamıştır. Rapora göre, Türkiye AK

چشم انداز به وضعیت ترکیه بعد از کودتا، گزارش ترجمان روز، رصدخانه روابط بین الملل شماره ۱۲۷ تیر ۱۳۹۶ 41

Parti'nin iktidara gelmesi ile "öylesine hızlı ve hayran bırakıcı" gelişmeler yaşamıştır ki değişim değil "devrim" isminin verilmesini çok daha gerekli görmüştür. Yazara göre, AK Parti, darbe girişimi sonrası "دچار تزلزل و ضعف نهادی" yani "yapısal açıdan zaafa" uğramıştır.

Bu bağlamda darbe girişimi sonrası gidişat, ABD ile siyasi ve güvenlik ilişkilerinin durumuna göre tasarlanacaktır. Yazarlara göre darbe girişiminin siyasi sonuçlarının en önemlisi, Recep Tayyip Erdoğan'ın "siyasi niyetlerine yani referandumun yapılmasına" ulaşmasıdır. Bu kapsamda Türkiye'de parlamenter sistemden başkanlık sistemine giden yol açılmıştır ve cumhurbaşkanı "geniş yönetim yetkilerine" sahip olacaktır. Anayasa reform paketini olabildiğince derinden inceleyen yazarlara göre tasarı meclisten geçtiği takdirde: "Cumhurbaşkanı en üst düzey siyasi ve yönetim yetkisine sahip kişi olacaktır; bakanlar, meclis dışından seçilebilecek ve Millî Meclis onları sorgulama hakkına sahip olmayacaktır. Milletvekilleri, bakanlara sadece yazılı olarak soru sorabilir ve onlar da 15 gün içerisinde yanıt vermek zorundadır. Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurumu, Hâkimler ve Savcılar Kurumu olarak yeniden adlandırılacaktır, söz konusu kurumda üyeler 22'den 13'e indirilerek 4 kişi doğrudan doğruya cumhurbaşkanı tarafından tayin edilecektir ve toplamda sadece 7 kişi parlamento tarafından seçilecektir. Büyük Millet Meclisi üçte ikilik çoğunlukla (400 kişilik) cumhurbaşkanı aleyhine suç duyurusunda bulunabilir" gibi değişiklikleri barındırmaktadır.

Söylem analizi olarak; raporda "birçok siyasi gözlemci ve muhalif gruplara göre" söz konusu anayasal reform ile birlikte Türkiye'nin siyasi düzeni daha "فردی تر", yani daha "kişisel/bireysel" hâle gelecektir ve çok partili parlamenter demokrasi sisteminden "فرسنگ" "fersahlar kadar" uzaklaşacaktır. Bu kapsamda AK Parti'ye yakın çevrelerde kullanılan "bu değişiklikler sayesinde Türkiye dâhilî ve dış krizlerle daha güçlü bir şekilde baş edebilecek" cümlesi aktarılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi ve HDP'nin söz konusu değişikliklere karşı çıktığı ve MHP'nin referandumdan bu tarafa AK Parti'nin yanında yer aldığı okuyucularla paylaşılmıştır.

Söylem analizi açısından çözümlemeyi çok daha zor hâle getiren cümleler raporda yer almakta ve verilen mesaj ile tutulan tavrı anlamak kolay olmamaktadır.

Birçok siyaset bilimi gözlemcilerine göre (referans yok) Türkiye siyasal istikrarsızlıktan dolayı, geçen on yılda birçok hasara uğramıştır. İktidar partisi tarafından önerilen değişiklikler شمشیر دولبه yani “her iki tarafı da keskin bir kılıca” benzemektedir; bu değişiklikler hem siyasal istikrarsızlık problemini giderebilir hem de çok partili demokratik parlamenter sistemi bırakıp daha “merkeziyetçi” ve daha kapalı bir hükümet sistemine doğru gidiş yolunu başlatabilir. Böylece “toplu akıldan kişisel akla doğru indirgemenin ortaya çıkması istibdatla sonuçlanabilir.” Bu tür ifadelerin kullanılması, makalenin her iki tarafı da dikkate alarak yazıldığını düşündürse de paragrafın sonuç kısmında “20 yıla yakın bir geçmiş bize ispat etmiştir ki Recep Tayyip Erdoğan siyasal gücünü artırıp genişletmek için “اشتهای سیری ناپذیری” yani “doyumsuz iştaha sahiptir” cümlelerinin kullanılması, açık bir şekilde Türkiye’nin yazarlar tarafından eleştirildiğini göstermektedir.

Darbenin⁴² etkilerini ve darbe sonrası Türkiye’yi yorumlayan yazarlar, ekonomik açıdan daralmayı öngörmüştür. Bu bağlamda “نتیجه تضعیف ارتش” yani “ordunun zayıflaması” neticesinde “PKK milisleri ile” mücadele daha güçsüz hâle gelecektir. Böylece, ekonomik ve ticari indekslerin düşüşü “otoriter hükümetin” kurulma senaryosunu güçlendirecektir. Aynı şekilde, raporda “siyasal İslam’ın geleceği” konusunda da cümleler yer almaktadır:

Bu darbe sadece Türkiye’de değil bütün bölgede siyasal İslam üzerinde ciddi etkiler bırakacaktır. Esasen Türk toplumu dindar bir toplumdur ancak bu İslamcı bir hükümetin kurulması anlamına gelmemektedir. Onların çoğu hiçbir zaman laik devletin kaldırılıp ideolojik bir devletin kurulmasına rıza göstermiyorlar. Şu an Erdoğan darbe sonrası girişimlerde “موج سواری می کند” yani “dalgaları kullanarak sörf yapıyor,” birçok insan darbeye karşı sokaklara inmiş olsa da sadece generaller devletin tekrardan kurulmasından değil dine dayalı bir hükümetin Gülen tarafından kurulmasından endişe etmekte.

Yazarlara göre “Türkler sadece dâhilî meselelerde değil uluslararası ilişkilerde de”, “buhran” yaşıyorlar; bu yüzden, yeni koalisyon arayışları Amerika ve Ruslarla kuracakları bağlantılara bağlıdır. Ayrıca, şiddetli şekilde ABD’ye eleştirilerin yönetilmesi (darbeyi desteklediği için) NATO ekseninde de değişikliklere sebep olacaktır. Türkiye’de yapısal

⁴² Darbe teşebbüsü: Metin sadece darbe kelimesini kullanmaktadır ve bazen başarısız ya da sonuçsuz terimlerini kullanır, araştırmada doğrudan çeviri olarak darbe kelimesi kullanılmaktadır.

zaafın oluşmasıyla AB göçmen krizi gibi birçok meselede güvenlik bakımından endişeye kapılacaktır.

Raporun son kısmında:

“Türkiye darbeden sonra ister dâhilî meseleler olsun ister uluslararası meseleler olsun hiç düzgün koşullara sahip değildir, ülke otoriter yapılaşmaya doğru hareket etmektedir ve toplumsal ayrışmalar öngörülebilmektedir. Bu konu Kürtler için daha geçerlidir, zira onlar istikrarsızlığı kullanarak ara sıra gerçekleşen savaşı şehirlere doğru yöneltip şehir isyanları başlatabilirler” ifadeleri kullanılmıştır. Raporun sonucu olarak; “Türkiye şu an sadece dâhilî meselelerde değil uluslararası arenada da belirli ve şeffaf bir stratejiye sahip değildir ve bir tür bunalım yaşamaktadır. Şu an Türkiye’nin hangi değerler ve hangi çıkarlar peşinde olduğu belli değildir ve ülkeyi daha fazla çelişkilerin beklediği öngörülebilir” ifadeleri kullanılmıştır.

Söylem analizi açısından; darbe girişimi ve sebeplerine değil, daha çok girişimin sonuçlarına ve sonrası döneme odaklanan rapor, Türkiye hakkında oldukça “karamsar” mesajlar vermiştir. Ayrıca darbe girişiminin sebeplerinin incelenmesinden ziyade dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın kişilik özelliklerine yer verilmesi söylem analizi açısından dikkat çekicidir. “Birey, bireysel, tek başına, tek kişilik yönetim, kollektif akıldan uzak” gibi terimlerin kullanılması oluşturulan algı için dikkatle seçilmiştir.

Öte yandan, “AK Parti’ye Karşı 2016 Yılında Türk Ordusu Tarafından Yapılan Darbenin Başarısızlık Nedenin İncelenmesi”⁴³ isimli makale 2016 yılının son aylarında İsfahan Üniversitesi öğretim üyesi tarafından yazılıp *Uluslararası İlişkiler Araştırmaları Dergisi* tarafından yayımlanmıştır. Makalenin argümanına göre “Atatürk’ün Türk ordusuna verdiği hak” doğrultusunda Kemalizm ve Cumhuriyeti korumak adına Türk ordusu iki defa doğrudan, bir defa ise dolaylı yoldan darbe gerçekleştirmiştir.

Bu bağlamda, AK Parti’nin iktidara geçmesi “توسعه همه جانبه ترکیه،” yani “Türkiye’nin her boyutta gelişme” yönünde hareket etmesi için darbeye giden yollar kapatılmış gibi görünse de ordu 15 Temmuz 2016 tarihinde tekrardan darbe girişiminde bulunmuştur.

بصیری، محمدعلی، علت کاوی کودتای نافرجام ۲۰۱۶ ارتش ترکیه علیه حزب عدالت و توسعه، فصلنامه مطالعات روابط بین الملل 43
سال دهم شماره ۲۷، بهار ۱۳۹۶

Makale “demokrasinin gerçekleşmesi ve ekonomik gelişmeye rağmen” darbe neden planlandı sorusuna cevap aramıştır. Bu kapsamda “Türk ordusunun değersel güçlerinden mahrum kalması, Fethullah Gülen hareketinin faaliyetlerinin kısıtlanması ve AK Parti’nin Kemalist düşünceden ayrılması” darbe girişiminin nedenleri olarak gösterilmiştir.

Söylem analizi olarak, yazarlara göre:

“Türkiye, AK Parti ile birlikte gerçek anlamda demokrasi ve bütün boyutlarıyla gelişmeye geçiş yapmıştır. Bu sayede askerî ve güvenlik kurumlarının siyasette etkin rol oynaması alansal olarak daralmış ve Türkiye bölgenin en büyük ekonomisi ve dünyanın ilk 20 sanayileşmiş ülkeleri arasına girmiştir. AK Parti sayesinde Türkiye “یک کشور ورشکسته و با تورم نجومی” yani “iflas etmiş ve astronomik enflasyon rakamlarına sahip olan” bir ülke hâline uluslararası dengelerde etkili bir aktör hâline gelmiştir.

Söylem analizi açısından, AK Parti’nin 2015 yılında Suriye üzerinden çok eleştiri almasının aksine, 15 Temmuz meselesi üzerine diğer birçok devlet yetkilisi gibi yazarlar da AK Parti’nin yanında durmuştur. Ted Robert Gurr’ın mahrumiyet teorisinden yola çıkan makale, 15 Temmuz darbesinin ana sebeplerini “Türk ordusunun ve Fethullah Gülen cemaatinin mahrumiyet hissine girmesi”ne bağlamıştır. Yazarlara göre, Türk ordusu her zaman siyasetle yakından ilgilenmiştir. Nitekim, 1923-1989 yılları arasında Türkiye’nin 7 cumhurbaşkanından 6’sı emekli Türk askerlerindedir. 1960, 1971, 1980 ve 1997 darbelerine uzun paragraflarla yer ayıran makale hepsinin ortak buluşma paydasını “sosyo ekonomik çalkantılar, işsizlik ve enflasyon gibi sosyal çelişkiler” olarak göstermiş ve her defasında Türk ordusunun “düzeni tekrardan sağlamak adına” darbe yaptığını ifade etmiştir. Ancak yazarlara göre 5. Darbe⁴⁴ için söz konusu şartlar geçerli değildir. Türkiye “işe yarayan siyasetler” sayesinde gelişme yolunda adımlar atarak sadece G20 grubuna girmesiyle değil yeni dünyada da söz sahibi olmaya başlamasıyla öne çıkmaktadır.

Makalenin yazarları, Türk ordusunun mahrumiyet hissine kapıldığı iddiasını:

“Türk ordusunun Millî Güvenlik Konseyinde rolünün azalması, Ergenekon davasında yüzlerce subayın hapse atılması ve üst rütbeli generallerin yargılanması, 2011

⁴⁴ 15 Temmuz Darbe girişimi.

yılında yapılan anayasa reformu sonucu ordunun dokunulmazlığının kaldırılması ve 2013 yılında anayasanın 35. maddesi ile birlikte Türk ordusunun değerlerinin yani Kemalist geleneğin korumasız kalması” temellerine dayandırmıştır. Aynı şekilde yazarlara göre Türk ordusu “Atatürk’ün siyasi düşüncesinin varisi olarak güçlü devletçilik ve Batı liberalizmi değerlerine bağlı” bir yapıya sahiptir. Onlar (Türk ordusu) kendilerini “modern, özgür düşünceye sahip, seküler ve bireyselci” olarak; İslamcılarını ise “düşünce çeşitliliğinden yoksun, geleneksel, otoriter, mezhepçi ve toplumcu” olarak görmektedirler. Bu bağlamda yazarlar, AK Parti özellikle de Recep Tayyip Erdoğan’ın söz konusu dengeyi değiştirdiğini düşünmüş ve dengelerin alt üst olmasının “mahrumiyet algısını” yükselterek darbeye zemin hazırladığını iddia etmiştir.

Gülen hareketine yönelik “Baskı ve Mahremiyet Algısı” adı altında yazılan bölümde:

“AK Parti iktidara geldiği dönemlerde söz konusu cemaat ile yakın ilişkilerde olunmasına rağmen, 2013 yılında Gülen ve Erdoğan arasında gerginlik artmıştır. Fethullah Gülen Türkiye’den ayrılarak kendi isteğiyle sürgüne gitmiştir. Yüzlerce subayın, Gülen’e bağlı olduğu iddialarıyla tasfiye edilmesinden dolayı söz konusu subaylar “ister darbe olsun ister darbe olmasın yine biz sökülüp atılacağız” düşüncesine girmiştir. Gülen teşkilatı “dünyada barış komitesi” isimli bir çekirdek grup oluşturarak darbeyi planlayıp gerçekleştirdiler” cümleleri yer almıştır.

Ancak, “toplumun büyük bir kısmının Erdoğan’a sahip çıkması, sorun çıkartabilecek Güvenlik yetkililerin Önceden Erdoğan tarafından tasfiye edilmesi, darbecilerin şiddete başvurmaması, Erdoğan’a bağlı yetiştirilen polis özel harekâtçıları ve ordunun ezici çoğunluğunun darbeye sahip çıkmaması, bütün partilerin darbeyi kınaması” söz konusu girişimin başarısız kalmasına sebep olmuştur. Söylem analizi olarak bu süreç “toplumun büyük bir kısmının cumhurbaşkanlarının sesine ses vererek sahip çıkması, geniş bir şekilde meydanları ve hassas yerleri doldurması” gibi ifadeler olumlu ortam yaratmıştır.

“Türkiye’nin Geleceği” adı altında yazılan bölümde:

“Bu bir gerçektir ki Recep Tayyip Erdoğan %52’lik bir oy oranına sahiptir, eğer toplumsal, siyasi ve güvenlik açısından özellikle de ekonomi açısından bakarsak Türkiye

AK Parti döneminde gerçekten önemli ilerlemeler kaydetmiştir; Erdoğan, kişiliğine rağmen, Mustafa Kemal Atatürk'ten sonra ikinci önemli Türk olmayı başarmıştır. Erdoğan pragmatist bir lider olarak göz alıcı adımlar atmıştır, AK Parti onun sayesinde ve diğer partilerin “zaafı ve plansızlığı” gerçeğine dayalı olarak bu başarıları elde etmiştir. Rakipler kendi oylarını koruyabilmek endişesini yaşamaktadırlar. Cumhuriyet Halk Partisi, Sosyal Demokrat bir parti olmasına rağmen güçsüzleşerek Türkiye’yi yönetmek için zayıf bir parti hâline gelmiştir. Milliyetçi Hareket Partisi, aşırı Pantürkist bir partidir ve lider kadrosu açısından sorun yaşamaktadır, ayrıca Kürtlerle bir araya gelebilmesi mümkün değildir. Bunları bir araya koyduğumuzda کار منسجم و دقیق و برنامه های کاردبندی و برنامہ های دقیق و کار منسجم yani dikkatlice ayarlanmış kadrolaşma ve düzenli çalışma prensibine sahip olan AK Parti Türkiye’yi yönetecek tek parti olarak görülmektedir” ifadelerine yer verilmiştir. Bu bağlamda PKK konusuna gelince:

“PKK’ya ait kanaat önderleri, söz konusu gelişimden faydalanacaklarını zannediyordu ancak her halükârda onlar (PKK) zayıflamaya mahkûmdur, zira Erdoğan var olduğu müddetçe onlara göz açtırmayacaktır ve darbe gerçekleşmiş olsa da yeni dönemde iktidara geçen şahıslar PKK’ya soluk aldırmayacaktır” ifadelerine yer verilmiştir. Bu bağlamda; “güçlü istihbarat ve insansız hava araçları gibi üstün teknolojiye sahip olan araçları kullanmasıyla Türkiye gitgide PKK’yı zayıflatacaktır, bu bağlamda HDP gibi فرصت ارزشمندی yani “değerli fırsat” ise elden gitmiştir” ifadeleri kullanılmıştır.

Söylem analizi açısından, Recep Tayyip Erdoğan’ın kişilik vasıflarını biçimlendirirken “otoriter, tek başına karar veren, uzmanları bile dinlemeyen” gibi laflarla eleştiriye tabi tutsa da verilen mesaj itibarıyla yazarlar AK Parti’ye karşı yapılan darbeyi kınamıştır.

Bir diğer önemli kaynak olarak, “Türkiye 1395 Yılında (2016-2017)⁴⁵ isimli rapor 15 Temmuz darbe girişiminden birkaç gün sonra Tabyîin Düşünce Kuruluşu tarafından hazırlanmıştır. Söz konusu düşünce kuruluşu Devrim Muhafızları ve muhafazakâr kesime yakınlığı ile bilinmektedir. Ancak 27 sayfalık raporda yazarların kişiliği ve kimliği ile alakalı hiçbir bilgi bulunmasa da rapor kuruluşun hem web sitesinde hem de yayın organında

ترکیه در سال ۹۵، اندیشکده راهبردی تبیین، اسفند ماه ۱۳۹۵

yayımlanmıştır. Türkiye’deki gelişmeleri dâhilî meseleler ve uluslararası meseleler şeklinde ikiye ayıran rapor 2017 yılı için de tahminlerde bulunmuştur.

Söylem analizi olarak yazarların ifadelerini şu şekilde ele alabiliriz:

“İç meseleleri” adı altında konumlandırılan meselelerin başında, 2016 yılının ilk aylarında PKK’nın Türkiye Devleti’ne karşı “resmî savaş” ilan etmesi gelmektedir. PKK için “Kürdistan İşçiler Partisi” tanımını kullanıp terörist kelimesini kullanmayan yazarlar söz konusu çatışmaların her iki taraftan da zayıflara sebep olduğunu ileri sürmüştür. Bu kapsamda 2016 yılının en önemli konularından birisi Ahmet Davutoğlu’nun başbakanlık görevinden ayrılmasıdır ve yazarlara göre bu, “Recep Tayyip Erdoğan’ın baskısı altında” gerçekleşmiştir. Ahmet Davutoğlu, dışişleri üzerinde aktif olsa da söz konusu baskı iç meselelerden dolayı gerçekleşmiştir ifadesi kullanılmıştır. Böylece, Ahmet Davutoğlu’nun ayrılmasıyla ülkenin parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçişi için zemin hazırlanmıştır.

Darbe teşebbüsü için “كودتای نافرجام” yani “sonuca varamayan darbe” ifadesini kullanan yazarlar darbe teşebbüsünü “Ordunun bir kısmının Recep Tayyip Erdoğan’a karşı yapmak istediği bir darbe” olarak nitelendirmiştir. Böylece, devlet kadrosunda çalışan on binlerce insanın işten atılması, binlerce gazetecinin, akademisyenin tutuklanması ve onlarca gazetenin kapatılmasının Türkiye ve AB ilişkilerini tarihin en karanlık noktasına getirdiği ifade edilmiştir. Aynı şekilde yazarlara göre darbe girişimi sonrası ortam “muhaliflere baskı uygulama fırsatını” sağlamıştır.

Bu bağlamda, Rus büyükelçisinin katledilmesini, Gülen cemaatine ve söz konusu düşüncenin Türkiye’nin “güvenlik katmanlarına nüfuz etmesine” bağlayan yazar birçok uzmana göre Recep Tayyip Erdoğan’ın da kendi muhafızları tarafından suikasta uğrayacağını “ihtimal dışı görmemiştir.”

Fethullah Gülen davasının açılması ve yargı süreci başlaması şu şekilde anlatılmıştır:

“Gülen defalarca Ankara’nın suçlamalarını reddetmiştir. Birçok uzman ve Türkiye gelişmelerini takip eden kişilere göre Erdoğan’ın asıl meselesi Fethullah Gülen’in

Amerika'dan geri alınıp yargılanması değildir, en büyük “دغدغه” yani “takıntı” ile uğraştığı mesele, Gülen cemaatinin toplumsal temellerini Türkiye'den kaldırmaktır ve şimdi bunu yapmak için istediği “مستمسک” yani “mazereti” de elde etmiştir. Erdoğan'ın birçok medya kuruluşu vardır ve Erdoğan'ın “سروصدای” yani gürültüsünde Fethullah Gülen'in sesi kaybolur.”

Darbe sonrası gelişmeleri anayasa reformuna bağlayan yazarlar, yeni reform sayesinde Cumhurbaşkanının daha geniş yetkilere sahip olduğunu ileri sürmüştür. Ancak, cümlenin hemen ardından söz konusu reformlara “diktatörlüğe sebebiyet kazandıracak gerekçesiyle” AB'nin karşı çıktığını ileri sürerek dolaylı bir şekilde reformların meşruluğunu sorgulamıştır.

Ulusötesi meselelerde, Türkiye'nin Suriye krizinden sonra “اقدام مداخله جویانه” yani müdahaleci bir şekilde altı yıl Suriye'ye girdiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda Fırat Kalkanı Operasyonunun Farsça değil, Arapça tabiriyle ifade edilmesi dikkat çekicidir.

Rus savaş uçağının Türk ordusu tarafından düşürülmesine diğer paragraflara göre daha geniş yer ayıran yazarlar, Türkiye'nin “acilen barışçıl” davrandığını ve Ruslardan özür dilediğini belirtmiştir. “Ruslar, Türklerin barışı sağlama girişiminde sadece özür dilenmesini değil tazminat ödenmesi ve Rus pilotunu katleden kişilerin cezalandırılması ön şartlarını da ileri sürmüştür. Bu mesele Erdoğan hükümeti için ciddi bir haysiyet meselesidir, ancak Erdoğan en zor adımı atıp Rus Başkan Vladimir Putin'e mektup yazarak özür dilemiştir. Mektubun metninde özür dilemekle ilgili hiçbir ibare kullanılmasa da mektubun genel havası özür dileme mahiyetini taşımaktadır ifadelerinin kullanılması söylem analizi açısından verilen mesajın net olduğunu göstermektedir. Öyle ki okuyucu, “Türkiye özür dilemese de aslında özür dilemesi gerekir ve Türkler, Ruslara karşı prestij kaybına uğradı” mesajını net bir şekilde almıştır.

Rapora göre, Fethullah Gülen'in Amerika'dan iade edilmesi, Türkiye için o kadar önemliydi ki Türkler Amerika ile gelecekteki ilişkilerini ona bağlamıştı. Nitekim Adalet Bakanı Bekir Bozdağ müzakereler için Washington'a gönderildi, ancak ABD söz konusu meselenin Pensilvanya eyaletinin dâhilî kanunları çerçevesinde olduğu ve Federal

Hükümetin konuya müdahil olamayacağı cevabını verdi ve söz konusu müzakerenin sonucu Türkleri “hayal kırıklığına” uğrattı.

Raporun son kısmında, 2016 yılının en önemli meselelerinden biri “عقب نشینی ترکیه” yani Suriye nizamını (Devleti’ni) devirme politikalarından geri çekilmesi olarak görülmelidir. Söylem analizi açısından “عقب نشینی” yani “geri çekilme” kelimesinin kullanılması manidardır, zira söz konusu kelime savaş sonrası ve yenilgiden dolayı geri çekilme zorunda kalmak anlamına gelmektedir.

“Gelecek Yılın Tahminleri” bölümünde, Türkiye’nin iç meselelerinin çoğunlukla referandumun sonuçlarına bağlı olacağı iddia edilmiştir. Yazarlara göre, Recep Tayyip Erdoğan istediği sonucu almadığı takdirde kurduğu parti “افق تاریکی” yani, “karanlık ufuklarla” karşı karşıya kalacaktır. Aynı zamanda, istediği sonucu elde ettiği takdirde AB ile ilişkiler “به شدت تیره” yani şiddetli şekilde gergin hâle gelecektir, öyle ki AB Türkiye’nin söz konusu Birliğe girme dosyasını tamamen kaldırabilir.

Söylem analizi açısından; 15 Temmuz darbe girişiminin sebepleri ve başarısız kalmasını neredeyse hiç dile getirmeyen yazarlar, İslamcı ve muhafazakâr kesime yakın olmalarına rağmen, Türkiye’ye özellikle de Recep Tayyip Erdoğan’a yönelik oldukça eleştirel ve karamsar yaklaşım sergilemişlerdir. Verilen mesaj bakımından okuyucular, Türkiye’nin zor günler yaşadığı ve daha da zorunu yaşayacağı mesajını net bir şekilde almıştır.

Aynı şekilde “Mısır ve Türkiye’de Darbe: Farklı Temeller Farklı Sonuçlar”⁴⁶ isimli makale Gilan Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı Doç. Dr. Nikoui tarafından Ağustos 2015’te kaleme alınmış ve *Uluslararası Araştırmaları Dergisi* tarafından yayımlanmıştır. Makale, 15 Temmuz darbe girişimi sonrası yazılmış olan ilk makale özelliğini taşımaktadır. Makalenin ana argümanına göre, yılların beraberinde getirdiği değişime karşın Mısır’da askerler hâlâ “ana aktör” olarak boy gösterirken, Recep Tayyip Erdoğan hükümetinin karşı karşıya kaldığı iç ve bölgesel sıkıntılara rağmen darbe başarısız kalmış ve “مقاومت جامعه مدنی” yani “sivil toplum direnişi ile” bozguna uğratılmıştır. Mısır ve

نیاکویی، امیر، کودتای نظامیان در مصر و ترکیه: زمینه ها و نتایج متفاوت، فصلنامه پژوهش های روابط بین الملل، دور نخست 46 شماره بیستم

Türkiye’de darbenin arka planı ve başarılı olup olmamalarının nedenlerini arayan makale Finer’e ait sivil toplum kategorisini kullanmıştır. Söz konusu kategoride ülkeler, sivil toplumun yetişkinliği ve kalitesi açısından “yetişkin, gelişmiş, düşük ve minimal” diye ayrılmaktadır. Makalenin sonucuna göre, Mısır’da sivil toplum hareketliliği ve sivil farkındalık belirli bir miktarda gelişmiş olsa da ordunun darbesi karşısında infial yaşanırken, Türkiye’de sivil toplum yetişkin seviyeye ulaştığı için darbe başarısız kalmıştır.

Söylem analizi olarak; makalenin yazarı Erdoğan’ın kişisel özelliklerine yönelik yer yer eleştirel yaklaşmıştır. Bu bağlamda “İran ile rekabet etme adına hayalperest ve maceracı girişimlerde bulunan, nispi hâli ile demokratik ortamı bastıran, muhaliflere ve muhalif gazetelere baskı uygulayan, Kürtlerle barışçıl ortamı unutan” ifadelerinin kullanılması dikkat çekicidir. Bu kapsamda söz konusu davranışlar Kürtler, milliyetçiler ve Kemalistleri kızdırarak darbenin gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır.

Sivil toplum hareketliliği ve iktidar toplum ilişkilerine geniş yer ayıran makale Türkiye’nin özellikle de Turgut Özal döneminden sonra söz konusu kriter için önemli mesafe katettiğini belirtmiştir. Bu makalede Samuel Huntington ve Finer’in kavramlarını harmanlayarak yeni bir yorum modeli elde etmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Mısır’ın sivil toplum hareketliliği ve rol benimseme gücünü ele alan makale “Mısır’da belirli bir miktarda sivil toplum yetişkinliği gelişmiş ve ülkenin kamuoyu ve sivil toplum dernekleri güçlü bir şekilde organize edilmiş olsa da iktidar değişiminin meşruiyeti konusunda başarısı tartışılır” ifadesi kullanılmıştır.

Aynı şekilde, Türkiye’de İslamcı akımların gelişim sürecini çok partili döneme geçiş öncesinden başlayarak inceleyen yazar, “Kemalist ve İslamcı” siyasal akımları “هویتهای رقیب” yani “rakip kimlikler” olarak nitelendirmiştir. Bu bağlamda ordu, Kemalist akımın bir tezahürü olarak gösterilmiş ve Türkiye’de Cumhuriyetin kuruluş felsefesinden sapma hissedildiğinde ordunun harekete geçtiği ifade edilmiştir. Yazara göre Soğuk Savaş döneminde askerler, komünizm etkisi altında olabilecek solcu grupları zayıflatmak için İslamcı grupları desteklemiştir. Söz konusu gelişim 1990’larda Refah Partisi’nin iktidara gelmesine zemin hazırlamıştır. Ancak ordu ve Kemalist akım “tehlike” duyarak 1997’de Necmettin Erbakan’ı istifaya mecbur etmiştir. Dolayısıyla, ortalama her on yılda bir Türkiye’de darbe meydana geldiği belirtilerek, “Turgut Özal döneminde” ekonominin

liberalleşmesi ve kültürel politikalar” sayesinde Türkiye toplumunun daha karmaşık ve çok boyutlu hâle gelmesi sebebiyle ordunun siyasete müdahale etmesinin zorlaştığı iddia edilmiştir.

Yazara göre, AK Parti’nin iktidara gelmesiyle Kemalist akım ve bir teşkilat olarak ordunun “daha marjinal” hâle gelmesi hız kazanmış ve askerlerin Abdullah Gül’ün cumhurbaşkanı olmasını engellemekte “başarısız” kalması bunun bir göstergesi olarak ileri sürülmüştür. Bu bağlamda “Türkler artık ordu karşısında teslim olmuyor” ifadesine yer verilmiştir. Farklı kaynaklara dayandırarak yazara göre:

“Türkiye’nin Arap Baharı dönemi sonrası birçok ülke ile dış politika açısından özellikle de Amerika ile sıkıntı yaşaması, Suriye krizi, insan hakları meselesi ve sonuç olarak iç anlaşmazlıklar bazı askerlerde darbe için siyasal ve toplumsal zeminin hazır olduğuna dair bir düşünce yaratmıştır.” Ancak, sadece “رقابت و دشمنی جدی” yani ciddi husumet ve rekabet halinde olan Kemalistler ve seküler kesim ile değil, mezhebî dayanakları olan Gülen Cemaati ile de önemli problemler vardır.

Söylem analizi açısından oldukça ilginç bir tespit bu makalede yer almaktadır. Makalenin yazarı darbenin tamamen ordu tarafından tasarlanmış ve uygulanmış olduğu iddiası ve algısını oluşturmaya çalışmıştır ve Fethullah Gülen cemaatinin rolüne sürekli “kuşkuyla” bakmıştır. Bu bağlamda bu cümlelerin yer alması oldukça önemlidir, “به زعم دولت” yani Türk hükümetinin düşündüğüne göre söz konusu hareket ve başındaki şahıs Fethullah Gülen 15 Temmuz darbesinin önde gelen suçlusudur, ancak bazı araştırmacılar bu iddiayı reddetmektedir ve Gülen’in kendisi bile söz konusu darbeyi kınamıştır.”

Darbe gecesi okunan bildiriye okuyucularla paylaşan yazar “sekülerizmin ezilmesi, demokrasinin mahvolması ve insan haklarına saygısızlığın” darbeye sebep olduğunu ifade ederek, darbe söz konusu olunca “mezhebî kavramların değil sekülerizm ve laiklik devrinin geri dönmesi gözlenmektedir” tabirini kullanmaktadır.

Bu kapsamda darbenin başarısız kalmasının sebepleri, “darbecilerin Cumhurbaşkanı ve Başbakanı yakalamakta ve medyayı kontrol altında almakta beceriksiz ve aciz kalması, Türkiye toplumunun artık eskisi kadar Kemalist düşünceye uyum sağlamaması, geçmişte yapılan darbelerin aksine toplumsal desteğe sahip olmaması, Recep

Tayyip Erdoğan'ın becerileri ve attığı adımlar, ordunun üst düzey komutanlarının rıza göstermemesi" olarak kategorize edilmiştir. Yazara göre, Erdoğan "maharetli ve karizmatik" bir liderdir ve taraftarlarının gözünde yeni bir başarılı toplumsal tabaka oluşturmuştur. Erdoğan döneminde "sağlık hizmetleri, altyapılar, ticaret olanakları ve sonuç olarak daha üstün bir refah ve gelir seviyesi İslami kimliği yeniden keşfetme fırsatı ile birlikte" gelişmiştir.

Makalenin sonuç kısmında ve söylem analizi açısından oldukça önemli olan bölümde:

"Türkiye'de darbenin başarısız kalmasının ana sebebi, Türkiye'de kültürel hareketliliğin gelişmiş seviyeden en üst düzey yani yetişkin seviyeye ulaşmış olmasıdır. Derin tezatlarla rağmen hiçbir Parti ve sivil toplum darbeye arka çıkmamıştır ve herkes demokratik mekanizmalarla yasal çerçeve içerisinde hareket etmeye vurgu yapmıştır. Ana muhalefet partisi CHP, Kürtleri temsil eden HDP ve milliyetçileri temsil eden MHP Erdoğan'ın yanında durmuştur" ifadelerinin yer alması verilecek mesaj ve yaratılacak algı açısından oldukça önemlidir.

Söylem analizi açısından; Recep Tayyip Erdoğan'ı kişisel olarak eleştirse de Türk toplumunun siyasi kültür açısından yetişkin olup sıkıntılara rağmen devletin yanında durmasını övgü dolu ifadelerle okuyuculara yansıtmıştır.

Bu bağlamda, *Mashregh* gazetesinin baş editörünün *Diplomasi İrani* isimli dergi ile⁴⁷ yaptığı röportajda verdiği demeçte, Türkiye'nin 15 Temmuz darbe girişimi sonrası dönemi ve İran-Türkiye ilişkileri ele alınmıştır. Yazara göre darbecilerin hedefinin doğrudan doğruya Recep Tayyip Erdoğan'ı devirmek olduğu söylenebilir ancak başarısız kalmıştır. Bu bağlamda Recep Tayyip Erdoğan'ın "اصلاحات و پاکساز" yani "reform ve tasfiye" eylemleri devam etmektedir. AB ve birçok insan hakları kuruluşu Türkiye Cumhuriyeti'ni "insan haklarını çiğnemek ve diktatörlükle" suçlamıştır. Buna karşın, Erdoğan, Batılı ülkeleri riyakârlıkla suçlamıştır ve yapması gereken reformlar demokrasiyi korumak adına elzemdir. Bu bağlamda Türkiye'nin AB'ye katılma olasılığı azalmıştır.

⁴⁷ <https://www.mashreghnews.ir/news/751796>.

Darbe girişimi sonrası Türkiye-İran ilişkilerini açıklayan yazar:

“İran’ın darbe girişimine karşı tutumu, darbeyi reddedip Erdoğan’ın halka dayalı hükümetine destek olmaktı, darbe girişiminin ilk saatlerinde İran’ın Millî Güvenlik Konseyi Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani başkanlığında acil toplanarak durumu ele almıştır. Komşu ülkede darbe yaşanırken ülkemizin yetkilileri sabaha kadar uyumamıştır, Türkiye’deki gelişmeleri takibe almıştır. Darbe gecesi “Dışişleri Bakanımız Türk Dışişleri Bakanı ile 5 kere telefon görüşmesi yapmıştır. Başarısız darbe sona erince de İran, Erdoğan’ın iktidarda kalması ve Türkiye’ye istikrarın geri dönmesini tebrik etmiştir” ifadelerini kullanmıştır.

Yazara göre İran’ın tavrı ikili ilişkilerin “iyileşmesine” sebep olmuş ve darbe girişiminden bir ay sonra Ankara’yı ziyaret ettiği süreçte İran’ın Dışişleri Bakanı’na Türk yetkililer tarafından “defalarca kardeş olarak” hitap edilmiştir. Ancak birkaç ay sonra, olumlu ortamın oluşmasına doğru hareket edilmiştir. Türkiye’nin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Münih Güvenlik Konferansı’nda İran’ı “فرقه گرایی” yani “fırkacılık” ile suçlayarak İran’ın Suriye ve Irak’ı iki Şii ülkesine dönüştürmek istediğini ileri sürmüştür. Bu kapsamda “اختلاف مواضع” yani tezat yaşayan tavırlar sadece laf seviyesinde kalmamıştır, Türkiye’nin tanklarının Suriye’nin kuzeyine girmesi ilişkileri “تیره تر” yani daha da karanlık hâle getirmiştir. Ancak Astana Süreci tekrardan iki ülkenin aynı masaya oturmasına sebep olmuş ve Katar gelişmeleri, İran ve Türkiye’yi “aynı cephede” yer almaya yöneltmiştir.

Yazara göre iki ülke arasında var olan “ihtilaflara” rağmen iki ülke “عمل گرایانه” yani pragmatik temelde hareket etmiştir ve “stratejik bir yaklaşım çerçevesinde” ilişkileri tekrardan yakınlaşma ve iş birliğine doğru yöneltmiştir. Yazara göre “AB ve Amerika’dan gelen baskılar, bölgede terör örgütlerinin yayılması ve Kürtlerin eskiye göre daha güçlenmesi” Türkiye’yi darbe dönemi sonrasında eskiye göre “آسیب پذیر” yani “savunmasız” hâle getirmiş ve Türkiye bölgede müttefik arayışına geçmiştir. Bu kapsamda Türkiye “بازیگران کلیدی در معادلات منطقه ای” yani bölgede kilit aktör olarak görülmelidir ve İran için nükleer anlaşma sonrası dönemde yararlı olabilir. İran ve Türkiye her zaman ekonomi ve enerji alanında iş birliği geliştirmeyi hedeflemiştir, ancak söz konusu gelişme sadece bölgenin bütünlüğünde istikrarın sağlanması ile yaşanabilecektir. Bu yüzden “gerçekçi ve pratik” yaklaşımların ortaya konulması Türkiye-İran ilişkilerine yeni bir düzen getirecektir.

Söylem analizi açısından; İran'ın devlet politikasından yola çıkarak darbe girişimini kınayan yazar ikili ilişkilerin “dalgalı” olduğuna vurgu yapmış ve “güvenlik ve ekonomi” esaslarına dayanarak iki ülkenin “iş birliği temelinde” hareket etmesini tavsiye etmiştir. Pragmatik davranışlara yapılan vurgu ülkelerin siyasi literatürüne göre farklılık gösterebilir. Ancak İran'ın ideolojik dış politikasını göz önünde bulundurduğumuzda, pragmatik kelimesinin kullanımı “olumsuz algı” oluşturmamaktadır ve sadece “yarış esnasında iş birliği” anlamına gelmektedir.

Bu kapsamda, Azam Molayi (akademisyen ve aynı zamanda Tahran Şehir Konseyi üyesi) İMNA haber ajansına verdiği demeçte⁴⁸ darbe teşebbüsünden bir yıl sonra İran-Türkiye ilişkilerini ele almıştır. “Darbeden Bir Yıl Sonra İran-Türkiye İlişkileri: İran'dan Dostluk Erdoğan'dan Suiistimal” adı altında haber ajansında yer alan yazıya göre, darbe teşebbüsü sürecinde İran “اروغان حمایت” yani topyekûn şekilde Erdoğan'a destek çıkmasına rağmen, “Türkiye” متحد وفاداری برای ایران yani İran için vefalı bir müttefik olmadığını göstermiştir.” Darbe teşebbüsü sürecini siyasi nedenlerle değil objektif rakamlarla tanıtmaya çalışan yazar “birçok Avrupalı siyasi gözlemci ve insan hakları örgütüne göre Türkiye'nin diktatörlüğe” doğru hareket ettiğini belirtir.

İran'ın darbe teşebbüsüne karşı tutunduğu tavır şu şekilde ifade edilmiştir:

“Ülkemizin resmî tutumu şu şekilde olmuştur ki darbeden hemen sonra darbeyi kınadık ve Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan'a destek olduk. Bakan Cevat Zarif'in dediğine göre ülkemizin üst düzey yetkilileri sabaha kadar Dışişleri Bakanlığı binasında uyanık kaldılar ve Türkiye'deki gelişmeleri takibe aldılar. Dışişleri Bakanımız şahsen gece boyu beş kere Türk Dışişleri Bakanı ile telefonda görüştü. Darbe teşebbüsünden sonra Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Rıza Hakan Tekin darbede biz İran'ın dost olduğunu bir kez daha gördük ifadesini kullandı.”

Yazara göre, İran tarafından gösterilen olumlu tutuma rağmen Türkiye “İran'ı Pers milliyetçiliği yapmakla suçladı” ve böylece Irak-Suriye meseleleri ikili ilişkileri tekrardan “bölgesel rekabet” hâline getirdi. Bu bağlamda bizim Dışişleri Bakanlığı yetkilileri (İran) “Türkiye'nin hasmane” yaklaşımlarının karşısında sessizlik politikasını bir kenara bırakarak

⁴⁸ <https://www.imna.ir/news/311305>.

Türkiye’yi “Suriye’de terörist gruplara destek çıkmakla suçladı ve imparatorluk dönemlerine ham hayalleriyle dönmek isteyenlerin “غيرقانونی و غیرمشروع” اقدامات مداخلهگرایانه، yani müdahaleci, gayrimeşru ve gerilimleri artıran eylemlerini eleştirdi.

Katar meselesinde iki ülkenin yakın tavır benimsendiğini ileri süren yazar:

“İran ve Türkiye iki kadim komşu ve tarihî rakip olarak ilişkilerini devam ettirmektedir. İlişkileri çok boyutlu olduğu için gerilimler hiçbir zaman Körfez ülkeleri kadar hırçın hâle gelmemektedir. Ancak, darbe konusunda İran daha dostane ve vefalı davrandığını göstermiş olmasına rağmen Türk tarafı aynı tavrı benimsememiştir” ifadelerini kullanarak Türkiye’yi eleştirmenin yanı sıra bir özeleştiride de bulunmuştur. Bu bağlamda yazar, İran’ın ünlü politikacılarından biri olan Mehdi Motahharniya’nın⁴⁹ sözlerini aynen yazıya eklemiştir. Adı geçen akademisyene göre, “söz konusu ilişkilerin bozulması، غیر دوستانه، yani Erdoğan’ın menfaatçi, fırsatçı ve dostane olmayan tavırlarına dayalıdır. İran bir idealizme sahiptir ve bundan dolayı millî menfaatleri dikkate almayarak ve darbe girişiminin arka planına rağmen sırf AK Parti İslamcı olduğu için Erdoğan’a destek olmuştur. Bunun karşısında, Türkiye’de bir realist ve pragmatist İslamcı zihniyet hâkim, söz konusu zihniyete göre Türkiye İslamı her zaman bir alet olarak kullanmıştır. Böylece, söz konusu farklı yaklaşımlar, bölgedeki birçok ülkenin İran sofrasından faydalanmaya çalışmasına sebep olmuştur.”

Yazara göre, Türkiye’nin “ABD’den beklediği desteği alamaması sebebiyle, terörist grupların yetki alanının gitgide artması ve جنگ مداوم با کردها yani “Kürtlerle sürekli savaş” Türkiye’yi İran’a muhtaç kılmıştır.

Söylem analizi açısından, devlet tavrı ve yetkililerin benimsediği ilkesel karar üzerinden yola çıkan yazar, Türkiye’yi “nankörlükle” suçlamıştır. Ancak yazarın kendisinin reformcu ve milliyetçi kanada yakın olduğunu ve verdiği örnekleri de milliyetçi akademisyenlerden getirdiğini göz önünde bulundurduğumuzda, aslında bunun bir İslamcılık eleştirisi değil, milliyetçiliğe dayalı bir eleştirel yaklaşım olduğunu söyleyebiliriz.

⁴⁹ Hawaii Üniversitesi mezunu ve Tahran Üniversitesi Siyaset Bilimi profesörü.

Verilen mesaj yolu ile oluşturulmak istenen algı açısından “dostane olmayan, fırsatçı, menfaatçi” gibi kelimelere küçük bir metinde defalarca yer verilmesi, olumsuz havayı oluşturmakta önemli rol oynamıştır. Ayrıca, AB kurumları ve insan hakları derneklerinin dilinden “diktatörlük endişesini” seslendirmek İran’ın medya kuruluşlarında derin köklere sahip bir kurnazlıktır.

Ayrıca metne eşlik eden “Recep Tayyip Erdoğan’ın bağırırken çekilen iki fotoğrafı” verilen imaj bakımından dikkatten kaçırılmamalıdır.

Bir diğer demeçte, İran Devrimi sonrası en önemli yayın kuruluşlarından biri olan Khabargozari Jumhuri Eslami yayın kuruluşu⁵⁰ “Geçen 40 yılda İran Türkiye İlişkileri” isimli bir bildiri yayımlamıştır. Söz konusu yayın kuruluşu, farklı dış politikalara sahip olan farklı dışişleri bakanları ve cumhurbaşkanlarına rağmen her zaman devlete yani İslami Devrimin temel çekirdeğine sadık kalmasıyla resmî tavırların anlaşılması için önemli bir yere sahiptir ve birçok yayın kuruluşu buraya sadece haber alma noktasında değil doğrudan da bağlantılıdır.

İRNA adıyla da bilinen kuruluşa göre İran ve Türkiye asırlardır önemli ikili ilişkiye sahip ülkelerdir. İki ülke sınırları “مرزهای دوست” yani “dostluk sınırları” olarak adlandırılmaktadır ve Kasr-ı Şirin Antlaşması’ndan sonra 400 yıldır sınırlar aşağı yukarı “barış dolu” ve sabit bir şekilde kalmıştır.

Yazarlar Süleyman Demirel’e atfen, “iki ülkenin ilişki tarihi birçok Avrupalı ülkeden daha eskiye dayanmaktadır” ifadesine yer vermiştir. 20. yüzyılda Pehlevi iktidarının iktidara gelmesiyle ikili ilişkiler yeni boyutlar kazanmıştır. Soğuk Savaş döneminde her iki ülke CENTO Paktı çerçevesinde beraber hareket etmiş ve İslam Devrimi’nden sonra ECO çatısı altında bir araya gelmiştir. 1963 yılında, iyi komşuluk temellerine dayalı olarak iki ülke arasında vize anlaşması kalkmıştır.

Yazara göre, 1980 yılında Türkiye’de gerçekleşen darbenin temeli İran’ın 1979 Devrimi’ne dayanmaktadır. Savaş döneminde (İran-İrak savaşı) ekonomik açıdan bölgenin kazançlı çıkarını Türkiye olmuştur. Turgut Özal döneminde, Türkiye ve İran arasındaki

⁵⁰ <http://irdiplomacy.ir/fa/news/3237>

ekonomik ve siyasal gelişmelerin iyi yönde seyretmesi nedeniyle birçok “دست های پنهان” yani “gizli el” ikili ilişkilere zarar vermeye çalışmıştır. Uğur Mumcu ve Bahriye Üçok gibi şahsiyetlerin suikaste uğraması cenaze töreninde İran aleyhine atılan sloganlara sebep olmuştur. Ancak her şeye rağmen ikili ilişkiler her zaman en üst düzeyde yani “büyükelçi” seviyesinde devam etmiştir. Yazara göre Devrim sonrası dönemde Turgut Özal, ikili ilişkilerin mimarı olarak adlandırılabilir, söz konusu politikaya göre Türkiye, İran ile siyasal gerilim yaşamaktan uzak durmalıdır ve ekonomik ilişkilerin ön plana çıkarılması tavsiye edilmiştir.

Yazara göre, Necmettin Erbakan dönemi ikili ilişkilerin “en samimi ve en sıcak” dönemi olarak adlandırılabilir. İslamcı bakış açısıyla bilinen Necmettin Erbakan iktidara geldikten sonra ilk dış seyahatini İran’a gerçekleştirmiş ve D-8 grubunun oluşumu bu yakınlığa dayandırılmıştır. Yazara göre, AK Parti, Necmettin Erbakan’ın düşüncesine yakın bir tutuma sahip olarak kurulmuş ve söz konusu dönemde ikili ilişkiler “en üst, yani stratejik düzeye” çıkartılmıştır. Bu kapsamda, sadece ikili ilişkiler değil bölgesel örgütler alanında da iki ülke önemli ilerlemeler kaydetmiştir. İkili ilişkilerin ticari açıdan 20 milyar doları aşması ve 30 milyar dolar hedefine ulaşmaya çalışılması dikkat çekici hususlar olarak ifade edilmiştir. Aynı şekilde, İran’ın nükleer dosyasında İstanbul ve Ankara’nın ev sahipliği yapması ikili ilişkilerin “iyi” olmasından kaynaklıdır denilmiştir.

Ancak “Fikir Ayrılığı” adı altında hazırlanan kısımda, NATO’nun füze kalkını meselesi ve Suriye meselesi “çelişki yaratan” hususlar olarak belirtilmiştir. Bu kapsamda söylem analizi açısından önemli bir nokta yer almaktadır: ikili ilişkilerden bahsederken çelişki yaratacak konulara oldukça az, yani %5 kadar yer verilmiştir. Aynı şekilde darbe girişimi sürecinde İran’ın üst düzey yetkililerinin “gece sabaha kadar temas hâlinde” olması ve Dışişleri Bakanı Cevad Zarif’in hemen Türkiye’yi ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ı ziyaret etmesi ilişkilerin “daha yakınlaşması için” bir işaret olarak gösterilmiştir.

3.6. Suriye Meselesi

Orta Doğu söz konusu olunca Suriye meselesi kuşkusuz Türkiye-İran ilişkilerinde en önemli faktörlerden biri olmuştur. Tarihi süreç dikkate alındığında, Devrim öncesi dönemde ikili ilişkiler açısından neredeyse hiç öneme sahip olmayan Suriye, Devrim sonrası

dönemde ve “Direniş Ekseni” (Axis of Resistance) kavramının oluşmasıyla İran için en önemli ülkelerden biri hâline gelmiştir. Zikredilen yakınlık, temel olarak İran literatüründe birkaç hususa dayandırılır:

- Suriye, İran-İrak savaş yıllarında, Arap Birliği’nin İran’a yönelik kararlarını tadil eden ve hatta İran’a yardımda bulunan ülkedir.
- 1982 yılında Lübnan Harekâtı ile başlayan Hizbullah’ın kuruluşunda ve sonra da İran ve Lübnan (Hizbullah) arasında “geçiş halkası” olarak görülmüştür. Böylece, Suriye meselesinde Esad’a bağlı hükümetin ortadan kalkması söz konusu zincirin kopması anlamına gelmektedir. Bu yüzden İran’ın siyasi bağlamında Suriye meselesi “hayati” olarak nitelendirilmektedir.

Esad hükümetinin Alevi-Nusayri kökene sahip olduğu Türk ve Arap siyasi literatüründe sıkça dile getirilirse de, ilginç bir şekilde, İran siyasi literatüründe neredeyse hiç vurgulanmamaktadır. Söz konusu temellere dayanarak Suriye meselesi, Türkiye-İran ilişkilerinde gerginliğin artmasıyla söylem olarak ikili ilişkiler açısından en gergin dönemi yaşatmıştır.

“Suriye Krizindeki İran-Türkiye Rekabetinin İncelenmesi”⁵¹ isimli makale 2018 yılında Tarbiyat Modarres Üniversitesinin Siyasi Coğrafya Bölüm Başkanı Profesör Doktor Zahra Ahmadipour tarafından kaleme alınmış, Scopus endeksli *Jeopolitik* dergisi tarafından yayımlanmıştır. Bölgesel ve küresel rol kuramı üzerine inşa edilen makaleye göre, “iktidar ve çıkarlar” ikili ilişkileri dönem dönem “iş birliği” aşamasından “rakibe karşı rakip” aşamasına getirmiştir, böylece iki ülkenin davranış biçimleri “yarış ve zıtlık” eksenine doğru kaymıştır. Bu kapsamda kavramsal çerçeve olarak ikili ilişkilerin iş birliği-çatışma bazında hareket ettiği iddia edilmiştir; Osmanlı döneminde Safevi Devleti’ne yönelik çatışma politikası izlenirken Pehlevi Dönemi’nde ilişkiler iş birliği hâline gelmiştir. Bu bağlamda, AK Parti’nin iktidara gelmesi sonucu ikili ilişkiler “yeni bir boyut kazanmış ve yeni aşamaya girmiştir.” Türkiye’nin Batı’dan “daha bağımsız hareket etmesi ve İsrail’den uzaklaşması,” ikili ilişkilerin yakınlaşmasına sebep olmuştur. Bu kapsamda, Türkiye’nin Kuzey Afrika’da ve Arap Baharı’nda uyguladığı politikalar İran’ın tutumlarıyla tezat oluşturmamışken,

احمدی پور، زهرا، واکاوی رقابت ایران و ترکیه در بحران سوریه، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال پانزدهم، شماره سوم پاییز ۱۳۹۸

Suriye meselesinde “güvenlik ve kimlik” gerekçelerine dayalı olarak rekabet “en üst düzeye” çıkmıştır.

Söylem analizi olarak; makalenin yazarları Morgenthau’nun kavramsal çerçevesinden yola çıkarak, çıkarları “hayati öneme sahip ve 2. derece öneme sahip” şeklinde kategorize etmiştir. Bu bağlamda hayati öneme sahip olan çıkarlar doğrudan doğruya ülkenin varlığı ve güvenliği ile alakalıdır. Yazarlara göre, dönemin Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinejad ve Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Suriye meselesinde ilişkilerin “bozulmamasını” hedef olarak belirlemişken, Suriye meselesi “تعارض و رقابت” yani günden güne artan rekabet ve çekişmeye sebep olmuştur.

Yazarlara göre Suriye meselesi:

“Beşar Esad’ın devrilmesi ile birlikte güçlü bir müttefikin kaybolması, bölgesel krizin Lübnan’ın sınırlarının içine çekilmesi, İran’ın Irak’ta statü kaybetmesi, Direniş Ekseni’nin zayıflaması, Hamas ve Hizbullah’ın zayıflaması ve bunların sonucu olarak İran’ın bölgesel inzivaya girmesi” açısından İran için “hayati” bir meseledir. Buna karşın, Suriye meselesi üzerinden Türkiye’nin izlediği politikaların amacı “İran’ı kontrol altına almak, Müslüman Kardeşlerin düzenini bölgede yaymak, Batı’nın desteğini kazanıp AB’ye katılmak, Kürtlerin ayrılmaya yönelik provokasyonlarını önlemek ve son olarak milyonlarca mültecinin akışına son vermek” olarak nitelendirilmiştir.

Söylem analizi açısından; Direniş Ekseni’ne vurgu yapılması oldukça önemlidir. Yazarlara göre Türkiye’nin izlediği politikalar doğrultusunda Direniş Ekseni’nin “dilinin değiştirilmesi” istenmiştir. Bu kapsamda, dönemin Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan “direnişin başarılı” olduğunu kavramış, ancak Direniş Ekseni’nin “Şii ağırlıklı niteliğinin, Sünni ağırlıklı bir niteliğe doğru yöneltmesini” istemiştir ifadeleri kullanılmıştır. Yazarların iddiasına göre Suriye’deki olaylar, Türkiye ve İran için “hayati” öneme sahip olsa da İran için “daha hayati” öneme sahiptir, zira “nükleer anlaşmanın çıkmaza girmesi, Irak’taki belirsizliğin sürmesi, Amerika’nın yıkıcı ambargoları, dolar fiyatlarının artması ve millî paradaki devalüasyon” Suriye’de başarısızlıkla birleşirse İran’ın “bölgesel yalnızlığı” kaçınılmaz olacaktır.

Bu bağlamda Türkiye-İran ilişkileri, “ABD ve Sovyetler Birliği’nin Soğuk Savaş dönemi ilişkilerine” benzetilmiştir ve sonuç olarak vekalet savaşlarının, “kaçınılmaz olacağı” ifade edilmiştir. Bu kapsamda, her ne kadar İran’ın Rusların bölgedeki “aktörü olmaması” ve Ruslar bölgede vekalet savaşlarını yürütmemelerine rağmen “denge politikası çerçevesinde” Rusya İran’ı desteklemiştir ifadeleri kullanılmıştır. Doğrudan doğruya değil zımnî olarak Rusya ve İran’ın Türkiye’ye karşı denge oluşturduğu ifade edilmiştir ve Türkiye “ötekileştirilmiştir”. Aynı şekilde, Suriye meselesi üzerinde “anlaşmazlık” ekonomik ilişkileri de zedelemiştir. Nitekim ikili ticaret hacmi 22 milyar dolardan 14 milyar dolara inmiştir.

Söylem analizi açısından akademik kurallar çerçevesinde ve olabildiği kadar objektif çerçevede yazılan makale, Türkiye ile İran arasındaki ilişkileri tarihî temellere dayandırarak “döneme bağlı ve dalgalı” olarak betimlemiştir, ancak makalenin yazım tarihi itibarıyla (2014 sonrası) Suriye meselesi üzerinden Türkiye’nin dış politikasını eleştirmiştir.

“İran-Türkiye Arasındaki Rekabetin Jeopolitik Yorumu”⁵² isimli makale 2018 yılında Rasht Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı tarafından yazılmış Scopus endeksli *Jeopolitik* Dergisi tarafından yayımlanmıştır. Buzan’a ait güvenlik kavramına dayalı olarak yazılan makalenin ana argümanına göre Orta Doğu’nun Arap Baharı sonrası gelişmeleri bir güvenlik üçgeninin oluşumuna sebep olmuştur. Söz konusu üçgende Türkiye, Suudi Arabistan ve İran yer alırken, İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin “stratejik rekabet”, İran-Türkiye ilişkilerinin ise “stratejik olmayan” rekabet niteliğinde olduğu ileri sürülmüştür. Stratejik rekabet kavramına göre iki ülke birbirini “düşman ve tehdit” olarak görmektedir. Ancak stratejik olmayan rekabette iki ülke birbirini “millî tehdit” olarak görmez ve sadece jeopolitik ve ideolojik açıdan yarış hâlineleler. Ayrıca makalenin argümanına göre, çok eskiye dayanıyor olsa da 2003 yılında ABD’nin Irak’ı işgal etmesi ve sonra da Suriye meselesinin ortaya çıkması ikili rekabeti derinleştirmiştir; böylece ikili ilişki realist ortamda “kazan-kaybet” denkleminde girmiştir.

Yazarlara göre Irak Savaşı sonrası Türkiye kendi dış politikasını, bölgede İran’la “rekabet etme” ilkesine dayanarak tasarlamıştır. Ancak söz konusu rekabetin mahiyeti

روحی دهبه، مجید، تحلیل ژئوپلیتیکی رقابت‌های ایران و ترکیه متأثر از تحولات خاورمیانه از سال ۲۰۱۱ میلادی فصلنامه ژئوپلیتیک سال چهاردهم، شماره اول بهار ۱۳۹۷

“stratejik olmayan” niteliğe sahiptir, zira iki ülke birbirini “düşman ve tehdit” olarak görmemektedir. Suudi Arabistan, İran’a karşı tehdit algısı duyup “savunma” pozisyonuna geçerken Türkiye İran’ı bir tehdit olarak görmemektedir. Bu bağlamda rekabetin Irak ve Suriye üzerinde “derin ve ciddi” ifadeleriyle nitelendirilmesi önemlidir.

Söylem analizi olarak; makalenin ana argümanından yola çıkarak, İran-Türkiye ilişkileri ve aralarındaki rekabetin türünün stratejik olmayan yani tehditlere dayanmayan bir şekilde nitelendirilmesi söylem analizi açısından dikkate alınmalıdır. İki model için oluşturulan örneklerde stratejik rekabet için “ABD ve Sovyetler Birliği, Kuzey Kore Güney Kore Savaşı ve Pakistan ile Hindistan arasındaki çatışma” modelleri ifade edilirken stratejik olmayan model için AB’nin liderliği için yarış hâlinde olan Almanya ve Fransa örneği verilmiştir. Rekabet denkleminin oluşmasında “güç ve bölgesel liderlik üzerindeki keşmekeş, mezhep, etnisite, jeopolitik ve ideolojik meseleler, Kürt meselesi, İsrail-Filistin meselesi” rol oynamaktadır. İran-Türkiye ilişkilerini tarihî boyutlarıyla inceleyen makale, 1639 yılında varılan anlaşmayı “bir soğuk savaş tarzı barış” olarak nitelendirmiştir. Ayrıca, İslam Devrimi’nin 1979 yılında gerçekleşmesi Orta Doğu’da iki modelin ortaya çıkmasına sebep olmuştur: Dinî kimliğe sahip İran ve seküler demokrasi kimliğine sahip Türkiye. Bu bağlamda iki ülke arasındaki rekabet hiçbir zaman “ciddi boyut” kazanmamıştır ve ideolojik rekabet sadece “yazılı basınla” sınırlı kalmıştır. Ayrıca dönemin en büyük eleştiri merkezi Atatürk’ün “ماهيٲ ضد اسلامى” yani “İslam karşıtı kimliği” olmuştur.

“Rekabeti Gerginleştiren Faktörler” bölümü altında yazılan iddiaya göre, AK Parti’nin “Yeni Osmanlılık”, “Recep Tayyip Erdoğan’ın kişisel görüşleri” ve “Ahmet Davutoğlu’nun Stratejik Derinlik Doktrini” söz konusu rekabeti derinleştirmiştir. Bu bağlamda, AK Parti’nin ilk yıllarındaki “çok boyutlu ve sistematik” yaklaşımlar yerini “یک جانبہ گرایى و تک رویہای افراطى اردوغان” yani “Recep Tayyip Erdoğan’ın tek boyutlu hareket etme ve tekelliğine” bırakmıştır. Makaleye göre Türkiye’nin yeni dönem dış politikası “bölgesel düzende İran ile rekabet” üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda İran’ın Irak ve Suriye’de yetki alanının artması Türkiye’yi harekete geçirmiştir. Türkiye “غرب و جبهه عربى” yani “Batı ve Arap cephesinde” yer alarak “Direniş Eksenini” mahvetmeye çalışmıştır. Söylem analizi açısından İran’ın siyasi literatüründe “Batı ve Arap cephesi” oldukça ötekileştirici bir niteliğe sahiptir.

Bununla birlikte, Misak-ı Millî meselesi, Kerkük ve Musul'un Türkiye'ye katılması, Irak'ta Sünni liderlere sahip çıkılması, Deaş örgütüne verilen "askerî ve para yardımı", Türkiye'nin İran'a karşı uyguladığı politikaların bazıları olarak okuyucularla paylaşılmıştır. Söz konusu makalede Deaş kelimesi 5 farklı yerde kullanılmış ve her defasında Türkiye'nin "desteği" vurgusu yapılmıştır. Aynı şekilde "Yeni Osmanlıcılık" kavramı altında, Türkiye Şam'dan başlayıp Afrika'nın kuzeyine kadar "Müslüman Kardeşler" tezini yaymak amacıyla hareket etmiştir. Ancak, Beşar Esad'ın devrilmemesi ve Mısır'da Abdulfettah Sisi'nin gerçekleştirdiği darbe Orta Doğu'yu "روياي اخوانی کردن" "Müslüman kardeşleştirme hayalini" suya düşürmüştür. Buna istinaden Türkiye kendini bölgesel gelişmelerin "ناکام بزرگ" yani "büyük kaybedeni" olarak görmüştür ve bu defa Suriye'de "tekfiri gruplara destek çıkararak" İran'ın yetki alanını daraltmaya çalışmıştır. Yazarlara göre Türkiye'nin amacı "reformculuk ya da diktatörlük sistemini düzeltmek değil", Suriye rejimini döverek İran'ın rolünü kısıtlamaktır.

Söylem analizi açısından; yazarlar "Deaş, tekfirci gruplar" gibi üst anlatıları devreye sokarak Türkiye'nin dış politikasını özellikle de Suriye ve Irak üzerinden ağır eleştirilere tabi tutmuştur. Deaş ibaresinin kullanılması pozitif bir algı yaratmak için "imkân bırakmamıştır".

Bir diğer kayda değer çalışma olarak, "Suriye Gelişmelerinin İran-Türkiye Etkileşim Modelinin Üzerinde Etkisi: Kavramsal Çerçeve"⁵³ isimli makale 2014 yılında Allame Tabatabai ve İmam Hüseyin Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü akademisyenleri tarafından yazılıp *Güvenlik Ufukları* periyodik dergisi tarafından yayımlanmıştır. Makalenin yazarları ve yayımlayan dergi güç dengeleri ve ona müteakip söylem analizi bakımından oldukça önemlidir: her iki taraf, İran'ın muhafazakâr kesimine bağlı bir mahiyete sahiptir.

Makalenin ana argümanına göre, iki ülke arasındaki ilişkileri *dostluk- yarış- düşmanlık* çerçevesi içinde değerlendirmek mümkündür ve 2002-2010 yılları arasında denklemler dostluk-yarış ekseninde hareket etmişken, Arap Baharı ve Suriye meselesi ortaya çıktıktan sonra ilişkiler yarış-düşmanlık eksenine doğru kaymıştır. Makalenin giriş

احمدی، حمید، تاثیر بحران سوریه بر روابط ایران و ترکیه، فصلنامه روابط خارجی، سال ششم، شماره سوم پاییز ۱۳۹۳⁵³

kısımında İran'ın "İslamcı bir Türkiye ile" "laik bir devlete" göre daha iyi iletişim kuracağı ileri sürülmüştür. Ayrıca Suriye, İran'ın "kırmızıçizgisi" olarak nitelendirilmiştir. Bununla birlikte, iki ülkenin ilişkileri siyasal-güvenlik-ekonomik üçgeninde ele alınmıştır.

Söylem analizi olarak; güvenlik kavramı ve Kopenhag ekolü üzerinde inşa edilen makale Orta Doğu hakkında söz konusu ekole atfen yeni bir kavramsal çerçeve çizerek Türkiye'yi Orta Doğu'da bir ülke olarak değil Orta Doğu ile Avrupa arasında bir "ara bölge" olarak tanımlamıştır. Ayrıca ana argümanın güçlendirilmesi adına "her ülkenin dış politikası, iç politikasının devamıdır" mantığı ileri sürülmüş ve söz konusu politikanın Türkiye'nin dış politikasının yorumlanmasında geçerli olduğu iddia edilmiştir.

Yazarlara göre "kültür, dil ve ırk açısından" İran ve Suriye hiçbir benzerlik ve ortak noktaya sahip "olmamasına rağmen", "en güçlü ve en geçerli" ittifakı kurmuştur. Bu bağlamda Suriye'nin İran'ın tek müttefiki olmasına vurgu yapılarak söz konusu ittifakın temelleri "Batı nüfuzuna karşı direniş, İsrail'e karşı tutum ve Direniş Eksenini" şeklinde nitelendirilmiştir. Buna karşın, Türkiye'nin Suriye'de uyguladığı politikalar "millî çıkarlara" dayalı olarak biçimlendirilmiştir ve "demokrasi, insan hakları, Suriye halkının haklarının korunması" gibi konular Türkiye'nin millî çıkarları doğrultusunda planlanmıştır. Yazarlara göre Türkiye'nin Suriye politikası üç esasa dayalıdır. İlk yaklaşıma göre Türkiye "arabuluculuk" mantığı ile hareket etmiştir, ardından "Müslüman Kardeşlerin düşünce olarak bölgede yayılmasından sonra Türkiye söz konusu dalgayı takip ederek Müslüman Kardeşler tarzı" bir oluşum arayışına girmiştir. Üçüncü yaklaşım olarak Türkiye "Direniş Eksenini ve İran'ı sınırlandırma" politikalarına başvurmuştur. Yazarlara göre, 33 günlük Hizbullah-İsrail Savaşı'ndan sonra Direniş Cephesi bölgede istikrarlı bir yer edinmiştir, Bununla birlikte Irak'ta oluşan nispi istikrar sonrası İran "stratejik üstünlük" sağlamıştır. Ancak Türkiye, Batı "yapboz"unun bir parçası olarak Direniş Cephesi ve İran'ı sıkıştırmasıyla kendi stratejik derinliğini artırmaya çalışmıştır.

Yazarlara göre Türkiye, Akdeniz havzasında aktif rol "oynayamamıştır" ve Suriye'de rejim değişikliği ve İran'ın etkisinin azalması Türkler için Orta Doğu'da yeni bir statü kazandıracaktır. Bu bağlamda, Suriye meselesi üzerinde İran ve Türkiye ilişkileri "شكاف عميقی" yani "derin boşluk" yaşamıştır ve söz konusu ayrılığın sebebi olarak "Direniş

Eksenî'nin önemli halkası Suriye'nin "İran tarafından desteklenmesi ve Türkiye'nin "Batı Cephesi'nde" yer alması ileri sürülmüştür.

İki ülke arasındaki ilişkileri zaman temelinde farklı dönemlere ayıran makale AK Parti'nin iktidara geldiği dönemde İran tarafından "açık bir şekilde desteklendiğini" iddia etmiştir. Böylece, 1979-2002 yılları içerisinde iki ülke arasında sadece üç diplomatik gelişme yaşanmışken, 2002 yılı sonrası dönemde söz konusu ilişkiler "kat kat" artmıştır. Söylem açısından Türkiye'nin İran'ın nükleer programında "aktif ve destekleyici rol oynaması", ekonomik açıdan "Batı'ya rağmen" gelişmeden yana olması övgü dolu sözlerle ifade edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin İran'ın nükleer dosyasını himaye etmesi "Batı bloğunda İran'a karşı bir çatlak oluşturdu" ifadesine yer verilmiştir.

Uzun soluklu makalenin (50 sayfa) ana argümanı "dostluk-yarış-husumet" denklemi üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda İran'ın füze meselesi, Türkiye açısından "güvenlik meselesinden çıkarılması, ortak Kürt meselesi, NATO Füze Savunma Kalkanı meselesinde İran'ın güvenlik kaygılarının dikkate alınması" olumlu yaklaşımlar olarak gösterilmiştir. Ayrıca ortak Kürt meselesinden bahsederken sık sık "Kürt terörizmi" ifadesinin kullanılması oldukça ilginçtir. Sadece siyasal açıdan değil ekonomik açıdan da "göz alıcı ve kayda değer" gelişmelere şahit olan ikili ilişkilerden bahsederken "birkaç yıl içinde ilişkilerin 10 kata çıkması, Halkbank meselesi, İran'a yönelik tek yönlü ambargolara Türkiye'nin karşı çıkması" dostluk işareti olarak gösterilmiştir.

Ancak makalenin yeni argümanına göre, 2011 yılından sonra Arap Baharı meselesinin ortaya çıkmasıyla Türkiye-İran ilişkileri "yarış-düşmanlık" eksenine doğru hareket etmiştir. Yazarlara göre İran, Arap ülkelerindeki gelişmeleri bir "İslami uyanış ve İran'da gerçekleşmiş olan İslam Devrimi'nin bir domino etkisi" olarak görürken, Türkiye söz konusu gelişmeleri bir halk hareketliliği olarak görmüş ve kendi modelini uygulamak istemiştir. Bu bağlamda "منافع ملی متعارض" yani "çatışan millî çıkarlar" ifadelerine yapılan vurgu söylem açısından oldukça önemlidir.

Makaleye göre Suriye gelişmeleri öncesi ilişkiler "siyasi açıdan dostluk, askerî ve güvenlik açısından yarış ve ekonomik açıdan dostluk" vasfını taşımıştır. Ayrıca Suriye

gelişmeleri sonrası dönemde ikili ilişkiler “siyasi açıdan yarış-düşmanlık, askerî ve güvenlik açısından düşmanlık ve ekonomik açıdan yarış-düşmanlık ekseninde hareket etmiştir.

Söylem analizi olarak Direniş Cephesi ve İslami söylemden yola çıkılarak ikili ilişkiler iyi ve kötü döneme ayrılmıştır.

Aynı şekilde, “Suriye Krizinin İran-Türkiye İlişkileri Üzerindeki Etkisi”⁵⁴ isimli makale 2014 yılında Tahran Üniversitesi profesörü ve Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi baş araştırmacısı Hamid Ahmadi ve Fahime Gorbani tarafından kaleme alınmış, Beşerî Bilimler Portalı Merkezi tarafından yayımlanmıştır. Makalenin, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümlerinin ders kitaplarını oluşturan merkez tarafından yayınlanması oldukça önemlidir.

Makalenin argümanına göre, Esad rejimi üzerinde dikkat çekici ve önemli ölçüde büyük yarışa rağmen, güvenlik ve ekonomik çıkarlar başta olmak üzere birçok ilişki ve çıkar alanı açısından iki ülkenin ilişkileri kırılma noktasına gelmemiştir. Suriye meselesinin oluşumunu başlangıçtan beri geniş bir şekilde inceleyen yazar, söz konusu krizde iki koalisyondan bahsetmiştir. Denklemin bir tarafında (Batı karşıtı Eksen), Rusya, Hizbullah, Hamas ve İran varken, diğer tarafında ABD, AB, Türkiye ve Körfez ülkeleri vardır.

Söylem analizi açısından; Türkiye’yi Batılı ülkeler ile birlikte İran’a karşı olan tarafın yanına koymasına ve “aşırı Selefi gruplar, Müslüman Kardeşler” gibi İran’ın çıkarlarına aykırı söylemlerle tanıtmasına rağmen yazarlar söz konusu iki ülkenin ilişkilerini “sağlam zeminde ve karşılıklı çıkarlar ekseninde” devam ettirdiğini ileri sürmüştür. Ayrıca Beşar Esad hükümeti için “rejim” kelimesinin kullanılması oldukça ilginçtir; İran’ın siyasal literatüründe bu ifade genelde İsrail gibi çok ciddi rakip ya da ideolojik düşmanlar için kullanılmaktadır ve olumsuz algı yaratmanın bir malzemesidir. Makaleye göre, Suriye’deki olaylar Tunus ve Mısır’daki olaylardan tamamen farklıdır ve bunun da sebebi Suriye Cumhuriyeti’nin demografik yapısının “aşiretlere dayalı” olmasıdır. Aşiretlerin istekleri “ekonomik bazlı” ve “iç mesele” olduğu için bölgenin diğer olaylarından farklıdır. Suriye’de sadece Aleviler değil Sünni halkın da büyük bir ölçüde Beşar Esad hükümetine destek verdiğini iddia eden yazar, Beşar Esad hükümetinin “Direniş Ekseni’nin ilk safhasında”

احمدی، حمید، تاثیر بحران سوریه بر روابط ایران و ترکیه، فصلنامه روابط خارجی، سال ششم، شماره سوم پاییز ۱۳۹۳، ۵۴

olduğunu ileri sürmüştür. Bu bağlamda, Esad rejiminin yıkılması Amerika'nın kazancı ve "bölgenin gücü" İran'ın aleyhine olacaktır. Ayrıca yazarlar, Türkiye'nin dış politikasını "Kemalizm" ve çok boyutlu" yaklaşım şeklinde bölerek, AK Parti'nin dış politikasını "Yeni Osmanlılık" olarak nitelendirmiştir.

AK Parti'nin dış politikasının temelleri "güvenlik ve özgürlük arasında denge kurma, komşularla sıfır sorun yaşama, barış odaklı aktif diplomasi, çok boyutlu dış politika ve Türkiye için yumuşak bir güç algısı oluşturma arzusu" olarak biçimlendirilmiştir. Birçok yazarın aksine Yeni Osmanlılık kelimesinin "tehdit ya da olumsuz algı taşıyan" tabirlerle ifade edilmemesi söylem analizi açısından oldukça önemlidir. Ancak Suriye meselesi söz konusu olunca Türkiye'nin uyguladığı politikaları, "barış diplomasisi" ilkesinden ayrılıp "میابهای دوگانه" çifte standart" uygulamakla eleştirmiştir. Türkiye Arap Baharı'ndan önce Suriye politikasında söz konusu ülkeyi "نگین" yani Orta Doğu'nun göz bebeği olarak görmesine rağmen çifte standart uygulayarak ve "duruma göre" Beşar Esad'ın iktidardan ayrılmasını istemiştir.

Makaleye göre, ABD Irak'tan ayrıldıktan sonra, otorite boşluğunu doldurmak adına İran ve Türkiye "گسل شیعه سنی" yani "Şii-Sünni fay hattı" üzerinde yarışa girmiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin Suriye dış politikası, Direniş Ekseni'nin güçlü çıkmasından dolayı "başarısız" olarak nitelendirilmiştir ve Türkiye'nin politikası Osmanlı Devleti'nin "yıkılış sürecindeki durumuna" benzetilmiştir. Zira Türkiye "doğal kısıtlılıklarını" anlamaktadır. Ayrıca, sadece dış politikası değil Türkiye'nin diplomasisi "بن بست" yani "çıkılmaz" girmiştir. Oldukça ilginç bir şekilde, yazarlara göre, 31 Mayıs Gezi Parkı ve Taksim Meydanı olayları ve olayların bütün Türkiye'ye yayılmasının sebebi olarak Suriye gelişmeleri ve Ankara tarafından sergilenen politikalar ileri sürülmüştür. Bu denklemde, Türkiye'de yaşayan Aleviler, Kürtler, milliyetçi ve seküler kesim "Erdoğan'ı Amerika'nın siyasetlerini uygulamakla" suçlamıştır.

Etnisite meselesi için iki ülke arasında "keşmekeşe yol açmaktadır" ifadesini kullanarak, İran'ın en azından %25'inin Türk olmasını bir "keşmekeş" kaynağı olarak görmüştür. Makaleye göre 20. yüzyılda Farslar İran'da hâkimiyeti sağlamalarına rağmen, "Pantürkizm meselesi", "oldukça hassas bir şekilde" devam etmektedir.

Ancak argüman ve ana söylem açısından yazarlar son paragraflara doğru ilerlerken, “bu kadar çelişki ve hatta bazen husumete rağmen genel algı gerilimi azaltma yönünde hareket etmiştir” ifadesine yer vermiştir. “تجزیه طلبی کردی” ortak tehdit yani “Kürt bölücülüğü”nün ilişkilerin yakınlaşmasına sebep olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, İslam Devrimi gerçekleşikten hemen üç gün sonra bu Devrim’in Türkiye tarafından tanınmasının sebebinin “Türkiye’nin İran’daki iç savaş” ve “Devrim sonrası çöküşten kaynaklı korkusu” olduğu okuyuculara aktarılmıştır. Bu bağlamda 2000’li yılların başında dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem Tahran’ı ziyaret ederken, Tahran’ın PKK’yı “bir terör örgütü” olarak tanıması vurgulu şekilde dile getirilmiştir.

İncelenen makale, Türkiye’nin Suriye politikasına geniş yer ayırıp eleştirel yaklaşım sergilese de genel algı itibarıyla iki ülkenin “güvenlikle ekonomi açısından” yakın olduğunu ifade etmiştir. Türkiye ile yapılan anlaşmalar sayesinde ikili ticaret hacminin 30 milyar doları geçme hedefi vurgulanmıştır. Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan’ın İran’a yönelik yapılan ambargoları “adaletsiz” ve İran ambargo altındayken, Türk şirketleri ve devletin İran için bir “nefes alma yolu” olarak nitelendirilmesi söylem analizi açısından oldukça önemlidir. Tahran’da ikili basın toplantısında sorulan “Suriye meselesi İran-Türkiye arasındaki ilişkileri zayıflattı mı?” sorusuna Türk yetkilisinin⁵⁵ verdiği “hayır biz köklü ilişkilere sahibiz” cümlesi ortaya atılan ifadenin kanıtı olarak detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

Algı oluşturma açısından önemli bir diğer kaynak olarak, “Bölünmüş Orta Doğu Alanındaki Türkiye’nin Jeopolitik Söylemleri”⁵⁶ isimli makale Uluslararası İlişkiler Bölümünde ünlü yazar Doç. Dr. Hatami tarafından kaleme alınıp 2017 yılında *İslam Dünyası Siyasal Araştırmalar Merkezi Dergisi* tarafından yayımlanmıştır. Yazar, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler bölümü için kitap yazan grubun üyesidir ve metin/bilgi oluşturma sürecinde sayılı kişilerdendir. Makalenin argümanına göre “Türkiye, Orta Doğu’nun anarşik ortamında toprağa dayalı söylemler ve İslamcı gruplarını kullanarak kendi hegemonik alanını derinden değiştirip geliştirmektedir.” “Şiilik ideolojisi ve Kürtlerin jeopolitik

⁵⁵ Dönemin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Levent Gümrükçü.

⁵⁶ حاتمى، محمدرضا، گفتمان ژئوپلیتیکی ترکیه در فضای تجزیه شده خاورمیانه، فصلنامه پژوهش های سیاسی جهان اسلام، سال هفتم شماره دوم تابستان ۱۳۹۶

yayıması” söz konusu “مطامع هژمونیک” yani hegemonik heveslerin karşısında en büyük engeli teşkil etmektedir.

“Kimliğe dayalı söylemler ve jeopolitik denklem “Türkiye’nin uyguladığı politikaların niteliği olarak aktarılmıştır ve araç olarak “گرو ههای اسلا مگرای تندرو” aşırı İslamiyetçi gruplar kullanılmaktadır. Yazarın ileri sürdüğü ifadelere göre, Türkiye’nin siyasal literatüründe bir “Mezopotamya nostaljisi” vardır ve Türkiye “yumuşak ve sert güç” kullanarak “Osmanlı Orta Doğu’su nostaljisini” hayata geçirmek istemiştir.

Söylem analizi olarak; “nostaljik, hayali, kırılğan ve yapay sınırlar” ifadelerinin kullanılması söylem ve algı açısından oldukça önemlidir. Zira söz konusu tabirler, Farsça’da bir “başarısızlık” algısı yaratmak için kullanılmaktadır. Yazara göre Türkiye’nin “hegemonik isteklere dayalı güvenlik politikaları, “Selefi gruplara yönelik çifte oyunlar, Şiilik havzasının zayıflatılması ve Kürtlerin alanının daraltılması olarak” kavranabilir. Türkiye’yi bölgesel hegemon güç olarak tanımlayan ve Keohen’e ait dörtlü hegemonik özellik üzerine inşa edilen makale, Türkiye’nin Orta Doğu’daki politikalarını yorumlamaya çalışmış ve söz konusu politikaların amacını bölgede “hegemonik üstünlüğü sağlamak” olarak belirlemiştir. Ayrıca, İran, Suudi Arabistan ve Türkiye arasında bulunan “iyi” ekonomik, güvenlik ve siyasal ilişkiler artık Mezopotamya ve Arap Baharı denklemlerinden dolayı bozulmuştur.

Makaleye göre Türkiye tarafından, Irak’taki Türkmen Cephesi “kavimsel olarak” ve bununla birlikte “Deaş, Özgür Suriye Ordusu ve Kürtlerin belirli kesimleri” “ideolojik açıdan kullanılmıştır; buna karşın İran “mezhebî ideoloji ve uygarlık” akımlarından yola çıkarak bölgedeki Şii ve Türklerin bir kısmını yanına almıştır. Aynı cümlede, “Orta Doğu tarih boyunca hiçbir zaman homojen bir yapıya sahip olmadığından kavimsel ve dinî nasyonalizm hiçbir zaman üstünlük kazandırmayacaktır” tabirinin kullanılması söylem analizi açısından önemlidir. “قلمروخواهی” yani “alan geliştirme veya toprak isteme” anlamına gelen tabirlerin metin boyunca sık sık ve defalarca kullanılması “eleştirel yaklaşımın” en önemli simgesi olarak görülebilir. Bu bağlamda, Türkiye’nin “yapay sınırlara sahip olan Orta Doğu’ya” yönelik tercih ettiği politikalar: “Cihatçı isyancılar ve Özgür Suriye Ordusu’nu destekleyerek Suriye hükümetinin devrilmesi politikasını gütmek, Suriye’de

Müslüman Kardeşlerin iktidara geçmesine yardım etmek, PYD ve PKK arasında organik bağın kurulmasını engellenmek” olarak nitelendirilmiştir.

Ayrıca “Türk diasporasını” aktif bir şekilde milliyetçi söylem hâline getiren Türkiye, söylemin oluşturduğu düşmanı tasvir ederek Osmanlı’dan kopan topraklar üzerinde tekrardan iddiada bulunmuştur. Yazara göre, söz konusu söylemlerin “logo kimliği” Pantürkizm ve Sünni İslam alemi” olarak bilinmelidir. Bu bağlamda, Kürtler “دشمنان راهبردی” yani Türkiye’nin “stratejik düşmanları” olarak tanımlanmıştır ve Türkiye’nin Selefi akımlara verdiği destek bu ışıktaki okunup kavranabilir. Yazarın iddiasına göre, Türkiye “Suriye’deki Kürtleri Deaş’tan daha büyük bir güvenlik tehdidi olarak görmektedir. Aynı şekilde, Irak ve Suriye’nin kuzey bölgelerinde özellikle de Kerkük, Musul ve Tuzhurmatu’da yaşayan Türkmenlere gösterilen sempati diasporanın bir parçasıdır.

Makalenin sonuç kısmında, Selefi gruplar Türkiye’nin Orta Doğu politikaları için bir “ابزار آشوب”, “kargaşa malzemesi” olarak tanımlanmıştır ve Türkiye’nin “kimliksel genişleme” peşinde olduğu tekrardan vurgulanmıştır.

Terör örgütü Deaş’ı Türkiye’nin desteklediği grupların yanına alarak ve bununla birlikte “yayılmacı ve aşırı milliyetçi” gibi terimleri kullanarak, bu makale “Yeni Osmanlıcılık” kavramına tekrardan değinip en şiddetli eleştirel yaklaşımı benimsemiştir. Ayrıca PYD-PKK meselesinden bahsederken terörist kelimesinin kullanılmaması oldukça dikkat çekicidir. Makalenin yazarı hem Şiilik hem milliyetçilik kavramından yola çıkarak Türkiye’nin Orta Doğu dış politikasını İran’da okuyucuların gözünde bir “güvenlik tehdidi algısı” olarak tasvir etmiştir.

Bu kapsamda, “Türkiye’nin Suriye Dış Politikası ve İran’ın Güvenliği Üzerindeki Etkisi”⁵⁷ adlı makale 2011 yılının son çeyreğinde Uluslararası ve Siyasal Araştırmalar Merkezi tarafından yayımlanmıştır. Bu makalenin ana argümanına göre Türkiye, Suriye olaylarının başlangıç noktasında arabuluculuk faaliyetlerinin sürülmesinden yanayken, gelişmeler ilerledikçe Türkiye daha amirane bir tutum sergilemiştir. “Hatay meselesi, su kaynaklarının paylaşılması ve Kürt sorunu”nun Türkiye ve Suriye arasında üç ana görüş

مسعودنیا، حسن، سیاست خارجی نوین ترکیه و تهدیدهای امنیتی فراروی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه آفاق امنیت سال چهارم، شماره ۱۳ زمستان ۱۳۹۰

ayrılığı olarak belirtildiği makalede, Türkiye'nin Suriye'de yürüttüğü politikalar söz konusu ülkeyi istikrarsız bir hâle getirdiği için doğrudan doğruya İran'ın güvenliğinin etkilendiği iddia edilmiştir.

Ayrıca, Yemen ve Bahreyn gibi ülkelerde statükoyu koruma politikası izleyen Türkiye'nin, İran'ın zikredilen bölgedeki etki alanını zekice daraltmaya çalıştığı okuyucularla paylaşılmıştır. “Tavsiye” odaklı politikadan uzaklaşıp sertleşerek “kesin uyarı” veren bir hâle gelen Türkiye, İstanbul ve Antalya gibi şehirlerde Beşar Esad'ın muhaliflerine toplantı yapma hakkı kazandırarak tutumuna netlik kazandırmıştır. “Suriye meselesi bizim bir komşu meselemiz değil kendi iç meselemizdir” cümlesinin yorumuna geniş yer ayıran makale, Türkiye'nin, İran'a karşı bakış açısını ideolojik ya da kimliklere dayalı politika değil, ekonomik ve güvenlik endişesine dayalı bir politika olduğunu iddia etmiştir. Hâlbuki makalenin yazarlarına göre İran'ın Türkiye'ye bakış açısı “denge politikası ve İslam dünyasının bir güçlü üyesi” olarak görülmelidir.

Türkiye ve Suriye arasındaki siyasi geçmişi değerlendiren makale, Türkiye'nin Suriye'ye karşı uyguladığı politikalar karşısında Suriye'nin de PKK ve Asala gibi aşırı örgütleri Türkiye'ye karşı bir koz olarak kullandığını ileri sürmüştür (farklı kaynaklar; dipnot olarak Asala grubunun birçok Türk diplomatını terör saldırısıyla öldürdüğüne işaret etmiştir). Türkiye'nin, İran'ın Orta Doğu politikası önünde kayda değer bir manevra kabiliyeti olmadığını savunan yazarlar, Türkiye'nin aktivitelerini ABD'nin bölgesel bir uzantısı olduğunu belirtmiştir.

Türkiye'nin Suriye politikasında izlediği amaçlarını “bölgede güç kazanma, AB'ye girme, kadına güdümlü politika izleme, Suriye'de Sünni devleti işbaşına getirme” olarak nitelendiren makale, Türkiye'nin Direniş Ekseni'ni karşısına aldığını savunmuştur. Bu bağlamda Türkiye, Direniş Ekseni'ni güçsüzleştirerek İran'ın bölgesel konumunu zayıflatmaya çalışmıştır. Ancak, uygulanan politikalar karşısında, Türkiye'de yaşayan Alevi kesimin desteğinin kaybedildiği iddia edilmiştir. CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu'nun Alevi kökenli olduğu ileri sürülerek, bu konunun Erdoğan'ın Suriye politikasında büyük bir çelişki ile karşı karşıya kaldığını gösterdiği iddia edilmiştir.

Makalenin son bölümünde, Türkiye'nin Suriye'de istikrarsızlaştırma ve kriz yaratma politikalarının stratejik hedefleri "Suudi Arabistan'ın ideolojisine yardım etme, Türkiye'nin kendi jeopolitik gücünü artırma, Batılı ülkelerin güvenini kazanma, Hüsnü Mübarek'in devrilmesiyle birlikte kırgın olan Batı dünyasının gönlünü alma, Direniş Cephesi'nin ilk hattını Siyonist rejime ve Batı'ya teslim etme ve son olarak İran'ın stratejik derinliğine saldırma" olarak sıralanmıştır.

Söylem analizi olarak; Direniş Ekseni, Alevi meselesi ve Orta Doğu'daki dengeleri mezhepsel fay hatları üzerinden değerlendiren makale Türkiye'nin Orta Doğu politikasını özellikle de Suriye'de bulunduğu girişimleri eleştirmiştir. "Batının kuklası, Siyonist rejimle yan yana hareket eden, mezhepçi politika uygulayan, İsrail'e karşı mücadele eden tek güç olan Direniş Ekseni'ni zayıflatmaya çalışan, İran'ı marjinalleştirmeye çalışan" vasıflar ile Türkiye'yi betimleyen makale, İran'ın Orta Doğu politikalarını meşrulaştıran söylem yani Direniş Ekseni ve Siyonizm'e karşı mücadele kavramları ile yola çıkarak, Türkiye'nin Orta Doğu politikasını sadece meşruiyet kaybına uğratmak değil, söz konusu politikaları güvenlik meselesi hâline de getirerek okuyucunun nezdinde olumsuz bakış açılarının oluşmasını hedeflemiştir. Bununla birlikte "küresel emperyalizm" kavramına geniş yer ayıran yazarlar Türkiye'nin Batı'nın güvenlik tertibatı dışında hareket edemeyeceğini savunmuştur.

Büyük Orta Doğu Projesi'ni İslam dünyasına karşı bir plan olarak öne süren makale, Türkiye'nin Suriye politikasında söz konusu projeyi tetiklemek ile suçlayıp ABD'nin jeopolitik hedeflerine karşı bölgenin üç Şii Devleti'nin (İran, Irak, Suriye) birlikte hareket edeceğine vurgu yapmıştır. Bu bağlamda, İran'ın dış politikasının önemli temellerinden birini oluşturan Şiilik meselesi ön planda tutularak Türkiye'yi bir "öteki" olarak göstermeye çalışmıştır.

Ayrıca, Tahran Üniversitesi Dünya Araştırmaları Merkezi Başkanı, akademisyen Bahram Amir Ahmadian, Diplomasi İrani Düşünce Kuruluşu ve dergisine verdiği demeçte⁵⁸ Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyindeki operasyonlarını değerlendirmiştir. Ünlü akademisyene göre Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan "hem içeride hem dışarıda" ciddi çelişkilerle karşı karşıya kalmıştır. Batı'dan yüzünü çevirip "اتصال به روسیه" yani "Rusya'ya

⁵⁸ <http://irdiplomacy.ir/fa/news/1986854>

bağlanmak” Türkiye’nin dış politikasındaki “تزلزل” yani “sallantılı duruma” işaret etmektedir. Bu bağlamda “Türkiye’nin AB’ye katılma sürecinde başarısız kalması, parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçiş yapması, Erdoğan’ın, muhalifleri Gülen hareketi ile iş birliği yapıyor bahanesiyle ortadan kaldırması gibi radikal davranışları” bir devlet kadar güce sahip olan muhalif ordusu oluşturmuştur. Söz konusu orduda yüzbinlerce üniversite hocası, üst düzey askerî yetkili, avukatlar, gazeteciler ve toplumun bütün katmanlarından gelen insanlar vardır ve kesinlikle “Suriye Kürtlerine yapılan tecavüzün sonucu olarak” Türkiye Cumhurbaşkanı’nın aleyhine oluşan muhalefet daha güçlü hâle gelecektir.

Türkiye’nin söz konusu operasyonun gerçekleştirilmesinde hangi hedeflerin peşinde olduğu sorusuna, Ahmadian “her şeyden önce bu bir yanlış stratejiden kaynaklanmıştır” cevabını vermiştir. Yazara göre “Suriye’nin kuzeyindeki Kürtler merkezî hükümetle sıkıntı yaşasalar da aynı devlet çatısı altında hareket ettikleri için çözüm Suriyeli-Suriyeli olmalıdır ve uluslararası antlaşmalardan yola çıkarak görülmektedir ki komşular arasında “sadece Türkiye söz konusu ülkenin ulusal egemenliği ve sınırlarını ihlal etmiştir.” Bu bağlamda Türk ordusunun Suriye’deki operasyonları, “Amerika’nın bölgedeki bozucu” hareketlerine benzetilmiştir. Aynı şekilde “Türkiye’nin bir buçuk milyon mültecinin güvenliği bahanesiyle” yaptığı operasyon her iki ülkenin de güvenliğini zedelemiştir ve söz konusu güvenlik koridorunun korunması, Türkiye için “oldukça zor, pahalı ve imkân dışı” olacaktır. İran, Türkiye ve Rusya’nın masa başında Suriye’nin egemenliği ve güvenliğini koruma adına garantör olduğunu hatırlatan yazar, Türkiye’nin Fırat Nehri’nin doğusundaki operasyonlarını “bozucu” olarak nitelendirmiştir.

Yazara göre, İran’ın söz konusu operasyona yönelik tutunduğu tavır “en mantıklı” tavidir. Zira İran’ın göstermiş olduğu yaklaşım Türkiye’de ciddi hassasiyet uyandırmamıştır ve Türkiye’nin ortaya koyduğu “tecavüz”, uluslararası mantık ve diplomasi çerçevesinde iletilmiştir. Nitekim İran, Türkiye ve Suriye arasında diplomasi kaynaklarıyla arabuluculuk teklifinde bulunmuştur. Ancak Millî İslami Meclis Başkanı’nın Türkiye’ye yapacağı ziyaretin feshedilmesi “oldukça yerinde atılmış” bir adımdır. Birçok yazar İran’ın zımnî olarak Kürtlere destek olduğunu iddia etmektedir; ancak öyle değildir, bizim savunduğumuz sadece bir şey var o da Suriye Cumhuriyeti’nin toprak bütünlüğü ve ulusal egemenliğidir.

Söylem analizi açısından; adı geçen akademisyen ve araştırmacı yazar İran'ın tutumunu “kendi düşüncesi ile harmanlayarak” özetlemeye çalışmıştır. Türkiye, özellikle de Cumhurbaşkanı hakkında konuşurken “sınırlı adam psikolojisinden” yola çıkarak ortaya koyduğu ifadeler İran'ın resmî tutumuyla örtüşmemektedir. Kendisi, üç satırda: ulusal ve ulusötesi krizlerden dolayı Türkiye'nin oldukça büyük “güvenlik meseleleri” ve buna müteakip sosyo-politik krizler yaşayacağını iddia ederken, İran'ın resmî kaynaklarının Türkiye'nin bölgesel bir güç ve müttefik olduğu gerekçesiyle hassasiyetlerine çok dokunmadığını ifade etmiştir. Yazara göre, dünya kamuoyu ve toplum “Türkiye'nin aleyhinedir”. Ancak Birleşmiş Milletler'de Türkiye'yi kınayan karar “متاسفانه” maalesef Rusya tarafından engellenmiştir. Yazara göre, birçok ülkede Türkiye'ye karşı protesto eylemleri yapılmıştır ve insani şartlar Suriye'de “وخامت اوضاع انسانی” yani “vahim” durumdadır. İran'ın resmî diplomatik tutumlarından ayrılıp kendi yorumlarına dönen yazar, Türkiye hakkında karamsar algıyı oluşturmaya devam etmiştir. Yazara göre, AK Parti'nin önde gelen isimleri Erdoğan'ı bırakarak ve yeni bir parti kurarak Erdoğan'ı kızdırmıştır. Ancak Erdoğan “موضع تجاوزکارانه” tecavüzkâr tutumundan geri adım atmamıştır.

3.7. Kürt Meselesi

İran-Türkiye ilişkileri söz konusu olduğunda Kürt meselesi her zaman farklı düşünce ve yaklaşımları temsil eden kişiler ve kurumlar tarafından gündeme getirilmiştir. Bu konuda iki ana hat belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır:

A. Milliyetçiliğe dayalı düşünceleri temsil edenler: Kürtlerin İran kökenli olduklarını öne sürerek, ortaklık ve iş birliği söylemine başvurarak politika geliştirirler. Suriye'nin Aynul Arap bölgesi ve Türkiye'nin bölgede yürüttüğü politikalarda söz konusu söylem yaklaşımı bariz bir şekilde kullanılmıştır ve Türkiye'ye karşı bir tavır olarak ortaya konulmuştur. Söz konusu politikaların iki amacı vardır: Türkiye'yi bir bölgesel rakip olarak eleştiriye tabi tutmak ve aynı zamanda İran'da yaşayan Kürt toplumunun duygularına tercüman olarak empati geliştirip onların bölücü ve merkezden uzaklaşan duygularını engellemek. Ayrıca, bahsedilen yaklaşım, Kürtlerin her zaman Türkiye'ye karşı kullanacak koz olarak görülmesine vurgu yapmaktadır.

B. Devlet seviyesinde hareket eden pragmatist ve realist yaklaşımlar: Söz konusu yaklaşıma göre Irak bölgesel Kürt Yönetimi, İran ve Türkiye arasında ortak güvenlik meselesi olarak görülmektedir ve her zaman ikili ilişkilerde söylemleri birbirine yaklaştıran yaklaşım olarak görülür.

Bu bağlamda, “İran Türkiye İlişkilerinde Kürt Meselesi”⁵⁹ isimli makale Tahran Üniversitesi’nin Bölgesel Araştırmalar Merkezi Başkanı ve ünlü profesörü Elahe Kolayi tarafından 2015 yılında kaleme alınıp *Jeopolitik* Dergisi tarafından yayımlanmıştır. Makale hem konu açısından hem de yazarın önemi açısından ileri derecede öneme sahiptir ve araştırmacıların önde gelen kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Yazarın kendisi, Tahran Üniversitesi’nin Uluslararası İlişkiler ve Bölgesel Araştırmaları Merkezinin profesörü olmasının yanı sıra, İran’da reformcu kanadın önemli figürlerinden birisidir. Oldukça “pragmatik ve objektif” yazılan makale, İran ve Türkiye ilişkilerini 1991’den 2014’e kadar Kürt meselesi üzerinden değerlendirmiştir. Bu bağlamda, Suriye krizi ve Kobani meselesi iki ülkenin arasında “ayrışmalara” sebep olsa da söz konusu iki ülke Kürt kartını diğerinin meşruiyeti ve düzen yapısı aleyhine bir tehdit olarak “kullanmamıştır”. Makalenin argümanına göre Kürt meselesi, önemine rağmen, İran ve Türkiye arasındaki jeopolitik ve geo-stratejik politikaları derinden “etkilememiştir”.

Makalenin iddiasına göre Sovyetler Birliği’nin çökmesi İran ve Türkiye’yi “büyük oyunun” aktörleri hâline getirmiş ve yarış Kafkaslarda ve Orta Asya’da devam ederken Kürt meselesi iki ülke arasında önemli yerini korumuştur. Yazara göre Türkiye ve İran, Kürt meselesine “güç dengeleri ve kapsamlı denge” politikası olarak bakmıştır. Böylece, “ekonomik ihtiyaçlardan doğan iş birliği gerekliliği” jeopolitik açısından Kürt kartını birbirlerinin aleyhine “kullanmamaya” sebep olmuştur. Irak Bölgesel Kürt Hükümetini, İran ve Türkiye’nin “ortak endişesi” olarak nitelendiren yazar, Kürt milliyetçiliği konusunda İran ve Türkiye “genellikle aynı fikirde; ancak bazen fikir ayrılığına girmişlerdir” şeklinde tasvir etmiştir.

Söylem analizi olarak; ünlü yazar her ne kadar objektif davranmaya çalışsa da “Kürt bölgelerinden” bahsederken, Kürt milliyetçiliğinin bir akım olarak ilk defa 1880 yılında ve

کولای، الهه، مسئله کردی در روابط ایران و ترکیه، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال دوازدهم شماره سوم پاییز 59

Osmanlı'ya karşı oluştuğunu ifade etmiştir. Sevr Antlaşması ve 1920 yılında İngilizlerin ve Fransızların Türkiye'de "Kürtlerin yaşadığı bölgelerde" Kürt devletinin kurulacağı vaatlerini dile getirilerek, Türkiye toprağının yüzde 30'unun Kürtlere ait olduğu ve Kürtlerin söz konusu ülkede "önemli nüfusa" sahip olduğunu okuyucularla paylaşmıştır. Türkiye'nin 14 ilinin Kürt ağırlıklı olduğunu ifade etmiş ve "mahrumiyet, fakirlik ve işsizlik PKK örgütünün 1970'lerde ortaya çıkmasına sebep olmuştur" iddialarını ileri sürüp PKK için terörist terimini "kullanmayarak" bir nevi meşrulaştırmaya çalışmıştır.

Diğer taraftan, Türkiye'de yaşayan Kürtleri önemli bir güvenlik ve toplumsal mesele olarak biçimlendiren makale, İran'da yaşayan Kürtlerden bahsederken "Devrim'den önce İran'da Kürtlerin yaşadığı bölgelerde siyasal hareketler olmuştur, ancak merkezî hükümet söz konusu sorunların bertaraf edilmesi için çaba göstermiştir" ifadesini kullanmıştır. Ayrıca İran'ın Anayasası "Kürtlerin, diğer etnik kimliklerde olduğu gibi hukuki, siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel haklarını korumuştur" ifadesine yer verdikten sonra, Türkiye'nin Kürtlere karşı "asimilasyon" politikası uyguladığını dile getirmiştir. Makaleye göre, söz konusu süreçte Türkiye, Kürtleri "Kürt dilinden Türk diline ve Şafii mezhebinden Hanefi mezhebine dönmeye mecbur etmiştir.

Ayrıca, Türkiye'de yaşayan Kürtler "yeryüzü ölçümü ve nüfus açısından oldukça önemli bir konumdadır" ifadelerine yer vererek Türkiye'nin inkâr politikasının "بحران هویتی" yani kimlik krizine sebep olduğunu ifade etmiştir. Ancak, AK Parti'nin Kürt meselesi üzerinde ortaya koymuş olduğu politikalar "AB'ye yakınlık politikası" olarak değerlendirilmiştir.

Ankara ve Tahran arasında Kürt meselesi üzerine "büyük bir sıkıntıya" sebep olan mesele, Türkiye'nin 1992, 1995 ve 1997 yıllarında gerçekleştirdiği sınır ötesi operasyonlar olmuştur. Yazara göre İran söz konusu operasyonlara karşı "سکوت" yani sakinlik ve sessizlik politikası uygulasa da Türkiye'ye karşı "بدبین" yani kötümser bir yaklaşıma sahip olduğunu ifade etmiştir.

AK Parti'ye atfen "İslamcı gruplar" ifadesinin kullanılması ve söz konusu Parti'nin iktidara gelmesiyle "ilişkilerin geliştirilmesi" söylem olarak önemlidir. 2003 yılında ABD'nin Irak'a saldırması sonrası Türkiye'nin söz konusu saldırıya karşı tutunduğu

politikayı “olumlu hareketler” olarak nitelendiren makale, zikredilen dönemde İran ve Türkiye’nin birbirine yakınlaştığını okuyucularla paylaşmıştır. Ancak, Güneydoğu Anadolu Projesi “محل سکونت بسیاری از کردها را نابود می‌کرد” Kürtlerin yaşadığı bölgeyi mahvetti ifadelerine yer vererek Türkiye’ye yönelik oldukça eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir.

Makalenin ilerleyen kısımlarında, Türkiye’nin dış politikasının temelleri “AB ve NATO” olarak tanımlanmış ve söz konusu politikaların İran için “چالش‌هایی” yani çelişkilere sebep olacağını ileri sürmüştür. Recep Tayyip Erdoğan’ın Mayıs 2005’te İsrail’e yapmış olduğu ziyareti ve bunun sayesinde askerî iş birliklerinin ilerleyeceğini detaylı bir şekilde anlatan makale, İsrail’in Türkiye üzerinden İslam dünyası ile ilişki kurmaya çalıştığını ifade etmiştir.

Sonuç olarak, yazara göre, Türkiye ve İran’ı birleştiren sebepler aynı zamanda ayırıştırıcı sebeplere de neden olabilmektedir. Füze kalkanı meselesinde Recep Tayyip Erdoğan’ın “eğer İran’a karşıysa biz bu sistemi kurmayacağız” ifadelerine yer vererek “ortak değerler üzerinden” olumlu mesaj ve algı üretmeye çalışmıştır.

Makalenin son kısmında, İran ve Türkiye birçok konu üzerinde “önemli ölçüde fikir ayrılığına sahip olsalar da bağımsız bir Kürt ülkesi kurulmaması açısından hemfikirdirler” ifadelerine yer verilmiştir.

Bu kapsamda, Suriye meselesinin alevlenmesini ikili ilişkilerin kırılma noktası olarak göz önünde bulundurduğumuzda, Kürt meselesi de söylem olarak kendi payına düşeni almıştır. Aynul Arap ifadesi değil “Kobani” kelimesinin bol bol kullanılması ve haberlerinin geniş ve canlı bir şekilde yayınlanması Türkiye Cumhuriyeti’ne yönelik eleştirel söylem oluşturmakta geniş bir şekilde kullanılmıştır.

Bir diğer önemli kaynak olarak, *Türkiye Stratejik Tahminleri*⁶⁰ isimli kitap, 2006 yılında Abrar Araştırma Merkezi tarafından yayımlanmıştır. Kitabın yazarları ve yayın organı muhafazakâr kesime yakınlığı ile bilinmektedir. Aynı araştırma merkezine ait günlük gazete bulunmaktadır ve gazete söz konusu söylem itibarıyla “ılımlı muhafazakâr ya da radikal tutumlar sergilemeyen” vasfı ile bilinmektedir. Toplam 716 sayfadan oluşan kitap,

برآورد استراتژیک ترکیه (سرزمینی- دفاعی- اقتصادی- اجتماعی)⁶⁰
موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر

Türkiye’yi coğrafi, savunma, ekonomik ve toplumsal boyutlarıyla incelemiştir. Bu kitapta farklı kaynaklara dayanarak rakamlar olabildiği kadar ince detaylarla beraber anlatılmıştır ve araştırma için dikkate alınması gereken bir kaynak olarak görülmelidir.

Kitabın “İç Tehditler” bölümünde “aşırı İslamcılık ve terörizm niteliği taşıyan Kürtlerin faaliyetleri” en ciddi tehlike olarak ifade edilmiştir. Bu bağlamda, Kürt meselesi Türkiye için “hayati mesele” olarak tanıtılmıştır. Yazarlara göre, Türkiye her yıl asgari bütçesinin “dikkat çekici bir kısmını” Kürtleri kontrol etmek için harcamaktadır, hatta İtalya ve Rusya gibi bölge dışı ülkelerle sözlü tartışmalara girmeleri konunun “hassasiyetine” bir vurgu olarak gösterilmiştir. Aynı şekilde, “Kürtler ve Türkiye’nin İç Savaşı” adı altında yazılan bölümde: “Kürtler, Türkiye’nin en büyük azınlığı ancak en mahrum bırakılmış kesimi” olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlamda, “son dönemlere kadar hiçbir Türk devleti Kürtleri resmî olarak tanımamıştır”, “uzun süre bölücü PKK partisi Kürdistan’ın bağımsızlığı için mücadele etti ve hem orduya hem sivil halka büyük hasarlar oluşturdu” ifadelerine yer verilmiştir.

Bir diğer önemli kaynak olarak, “Çok Kültürlü Türkiye’de Kürtlerle Barış Sürecindeki İşlemi” isimli makale, 2015 yılında Dışişleri Bakanlığı Uluslararası İlişkiler Enstitüsü öğretim grubu tarafından kaleme alınıp *Dış Politika* dergisi tarafından yayımlanmıştır. Makalenin ana argümanına göre “çok kültürlülük teorik kavramı” Türkiye’nin “Barış Süreci ve Demokratik Açılım” politikalarını açıklamak için en uygun teorik çerçevedir. Ayrıca, AK Parti’nin demokratikleşme politikaları yönünde attığı adımlar “insan hakları, ifade özgürlüğü ve teşkilatlanma” konusunda gelişmelere (ilerlemelere) sebep olmuştur. Yazarlara göre, Türkiye “چه از روی اجبار چه از روی اختیار” ister bir zorunluluk durumunun karşılığı olarak ister kendi inisiyatifine göre Kürt kimliğini tanımayı gündeme almıştır.

Söylem analizi açısından; yazarların analizine göre, Türkiye’nin etnik kimliklere özellikle de Kürtlere yönelik uyguladığı politikalar “birçok iniş çıkış” yaşamıştır. Osmanlı döneminde “Kürt meselesi” diye bir şey yoktu. Zira Osmanlı İmparatorluğu “kimlik empoze etme” peşinde değildi. Ancak 1923 yılında Cumhuriyet kurulduktan sonra “kimlik empoze etme” politikası uygulanmaya başlamıştır ve Kürtlere karşı “dağ Türkleri, sözde kendilerini Kürt zanneden” ibareleri kullanılarak Kürtçe kullanımı yasaklanmıştır. Kürt kimliği şiddetle

inkâr edilmiş, Kürtçe isimli mekânlar isim değişikliğine tabi tutulmuş ve çocuklara Kürtçe isim verilmesi “yasa dışı” olarak tanımlanmıştır. PKK’dan bahsederken “terörist” ifadesini kullanmayan yazarlar, söz konusu örgütü “Marksist, Maoist ve devrimci” olarak nitelendirmiştir. Bu bağlamda Soğuk Savaş dönemindeki engellerden kaynaklı gelişmelere göre PKK’nın Kürtler arasında uyguladığı politika “salt milliyetçi” olarak kendini ifade etmişken, “İslamcılar” iktidarı kazandıktan sonra, PKK kanaat önderleri “mezhepsel söylem” benimseyerek Kürt milliyetçiliği ve mezhebi birbirine entegre etmekle birlikte Kürtleri, “İslamcı Türklerden” uzak tutmaya çalışmıştır.

Yazarlara göre, AK Parti’nin iktidara gelmesi ve 11 Eylül olayları neticesinde PKK, “terörist örgüt” ifadesinden kaçınmak adına isim değiştirmiştir. Ayrıca, AK Parti, Kürtlerin siyasi sürece dahil olmasında “önemli rol oynamıştır” ve bu sayede PKK, sosyalizm, liberalizm ve milliyetçiliğin bir karışımı olarak devletle “iş birliği ve diyalog kurma” yönünde hareket etmeye müsait olmuştur. Bu bağlamda “می توان ادعا کرد که تاکنون هیچ حزبی به ”اندازه حزب عدالت و توسعه در راستای اعطای حقوق کردها عمل نکرده است”, kolaylıkla iddia edebiliriz ki hiçbir Parti, AK Parti kadar Kürtlere hakkını vermek için adım atmamıştır” cümlesi algı ve mesaj açısından oldukça önemlidir.

Yazarlar “Kürt meselesi, bölgenin ve Türkiye’nin en büyük güvenlik meselelerinden biridir” ifadesine yer vererek, söz konusu oluşumun nedeninin Türkiye’nin Kürtlere yönelik uyguladığı “kimliğinden ve kültüründen arındırma” politikası olduğunu ileri sürmüştür. Federalist yaklaşımın Kemalizm ile “anlaşmama” hâlinde olduğunu ileri süren yazar, Kemalizm döneminde Kürtlere yönelik “asimilasyon ve inkâr” politikasının uygulandığını ifade etmiştir. “Türkiye’nin kurucusu Mustafa Kemal Paşa, Osmanlının çökmesi ve Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra Kürtlerin kaderini değiştirdi” ifadesi oldukça önemlidir. Yazara göre Atatürk, kendi toplumunun “problemlerini” iyice hissederek Kürtlere “vaatler vermek vasıtasıyla” kendi “baskılayıcı mekanizmasına” dahil edip Araplara ve Yunanlılara karşı kullanmıştır. Sevr Antlaşması’nı hiçe sayan grup, Lozan Antlaşması ile birlikte Türkiye’de yaşayan insanların sadece “dinî azınlık” haklarını tanımıştır. Böylece Kürtler, Türklerle din kardeşi olduğu için onları “azınlık” olarak tanımamıştır. Atatürk’ün uyguladığı politika “همچون یک تیر خلاص امکان اجماع پان ترکیسم با ملی”

”گرایی کردی را به گور سپرد” yani “sıkılan son kurşun olarak Pantürkizm ve Kürt milliyetçiliğinin bir araya gelmesi imkânını mezara gömdü.”

Söylem analizi açısından İran literatürünü düşündüğümüzde bu ifade bir akademik yayında kullanılabilecek en eleştirel yaklaşım olarak sayılabilir. Adnan Menderes döneminde Kürtlerin %90’ının Demokrat Parti’ye oy vererek söz konusu Parti’nin iktidar kazanmasında önemli rol oynadığını iddia eden yazar, Kürtlerin Sovyetler Birliği’nin “komünizmi ihracından nasipsiz kalmadığını” ileri sürmüştür. Bu bağlamda PKK’nın sıcak çatışma politikasına girme ve sonuç olarak “40 binden fazla insanın hayatına mal olması ve Türkiye’de “nifaka sebep olması” okuyucularla paylaşılmıştır.

AK Parti’nin Kürtlere yönelik politikalardan “olumlu ve ılımlı” yaklaşımla bahseden makale, söz konusu Parti döneminde Kürtlerin “kendi dillerinde Radyo ve Televizyon kanalına sahip olması, Kürtçe dilini seçmeli dil olarak okullarda okuyabilmesi, yasal süreçlerin bir parçası olmasını” olumlu karşılamıştır. 1982 yılında yazılan anayasayı “demokratik olmayan, otoriter ve askerî bürokrasinin temellerini pekiştiren bir metin” ifadeleriyle betimleyen yazar, AK Parti hakkında şu ifadelere yer vermiştir: “11 Eylül saldırısından sonra dünyada birçok ülkenin demokrasi değil güvenlik odaklı hareket etmesinin aksine, AK Parti demokratikleşme ve yumuşak güç ekseninde hareket etmeye vurgu yapmıştır.” Ayrıca AK Parti’nin “demokratik reformları” Kürtlere yönelik uygulanan “تبعیض تاریخی” tarihî ayrımcılığa” uygun olarak görülmüştür.

Söylem analizi açısından AK Parti’nin Kürtlere yönelik uyguladığı politikaların olumlu karşılandığı gözlenmiştir.

SONUÇ

Kazı bilimi ve soy kötüyü modeli gereği, İran'ın Türkiye ve iktidar konumunda olan AK Parti hakkında oluşturduğu metinleri incelemek için İran'ın dış politikasının temellerine bakılması gerekmektedir. Araştırmanın İkinci Bölümünde, çalışmanın varsayımı olarak söz konusu ülkenin dış politikada algı sistemini temsil eden Şiilik ve milliyetçilik kavramları ele alındıktan sonra, iktidar denkleminde üretilen metinler incelemeye alınmıştır. Üçüncü bölümün başından beri incelenen metinlerin yanısıra, araştırmanın sonucu bütün incelenen akademik metinlere, siyasi demeçlere ve gazete yayınlarına dayandırılmaktadır.

Araştırmanın elde ettiği sonuçlara göre:

AK Parti'nin iktidara gelmesi, reformcu kanadın iktidarda olduğu yılların son dönemine (1.5 yılına) denk gelmektedir. Araştırmaya göre, söz konusu partinin seçimleri kazanması ve hükümet kurması reformcu akım ve tutunduğu tavır tarafından “olumlu” karşılanmıştır. İncelenen metinlerde, “ekonomik açıdan rol model, İran için öğretecek çok şeyi var, başarılı ve göz alıcı performans, İran ekonomisi için tamamlayıcı unsur, 30 milyar dolar ticaret hacmi, başarılı bürokratik seçimler yapan, kimliğe değil hizmete dayalı ekonomik politikalar geliştiren, sadece Batı modeli değil özgün ekonomik gelişme modelini üreten” gibi nitelendirmelerin kullanılması oldukça dikkat çekicidir. Söz konusu tabirler sadece reformcu kanatta değil, bir buçuk yıl sonra iktidara gelecek Ahmedinejat ve muhafazakârlar döneminde de devam etmiştir.

Aynı şekilde düşünce ve inanç konusu üzerine üretilen üst anlatılar genellikle olumlu ifadeler barındırmaktadır. Bu kapsamda;

“Kemalizm’e karşı zafer kazanan, milliyetçilik değil vatanseverlik duygularına yatırım yapan, Pantürkist grupları dışlayan” ayrıca, dindar ve İslamiyet’e önem veren neslin yetiştirilmesi, coğrafya açısından birbirine yakın olması ile birlikte ideolojik açıdan aynı yönde hareket eden, Kürt meselesinde hemfikir, ulusötesi terörizm meselesinde hemfikir, bölge istikrarı için denge sağlayan iki sütun, karşılıklı güvenlik, bağımlılık ilkelerinde yürüyen, güvenlik ortağı olan, şariat değil pragmatist bir İslam peşinde olan, gerilimden uzak durmayı başaran, milletin iradesine dayalı hareket eden” gibi ifadelerin kullanılması üst anlatı olarak metinlerin büyük kısmında göze çarpmaktadır. Bu kapsamda, AK Parti'nin en

çok Türk milliyetçiliğinden, askerlerin iktidarından ve şeriata dayalı dinci hükümet kurmaktan uzak durması olumlu karşılanmıştır. Araştırmanın birinci bölümünde bahsedildiği gibi, İran'ın ana söylemleri jeopolitik meselelerden doğan milliyetçilik ve Şiiilik temellerine dayalı dinî muhafazakâr söylemler olarak belirlenmiştir. Böylece, yukarıda zikredilen ve olumlu yaklaşılabilir ifadeler İran için “rahatlatıcı ve gerilimi azaltıcı” olarak görülmüştür. Bu kapsamda reformcu kanadın ideolojik yapısı oldukça önemlidir: Söz konusu grup gerilimi azaltmak, ümmetçilik değil merkeze dayalı politika yürütmek ve ılımlı İslam kavramı üzerinde oldukça ısrar etmiştir. Bununla birlikte AK Parti'nin “laik devlet ortamı içerisinde İslami geleneklere dayalı olarak demokratik şekilde hareket edebilip başarılı ekonomik performans sağlayabilmesi, reformcu kanat tarafından takdir toplayarak benimsedikleri tavırlarda önemli yer tutmuştur. Ayrıca, Türk milliyetçiliği İran'ın siyasi literatüründe pantürkizm olarak tabir edilmektedir ve İran için millî güvenlik tehdidi kategorisinde yer almaktadır. AK Parti'nin, milliyetçilik kavramı üzerinde durmaması her iki akım tarafından olumlu karşılanmıştır.

Öte yandan, birçok yazar eleştirel yaklaşım sergilemekten çekinmemiştir. “Türkiye'nin NATO ülkesi olması, Türkiye-İsrail ilişkilerinin devam etmesi, Türkiye-İsrail arasında güvenlik antlaşmasının var olması, Orta Asya ve Kafkaslardaki rekabet, NATO'nun füze kalkanı meselesi, Irak'ın iç meselesi ve Şii-Sünni tartışmasının siyasete yansımaları”nın ikili ilişkilerin gerilmesine sebep olduğu ileri sürülmüştür. Bununla birlikte, bölgedeki jeopolitik yarış, ideolojik anlaşmazlık ve hegemonya yarışı sık sık dile getirilmiştir. Ancak, AK Parti'nin iktidara geldiği dönemde yazılan metinler genel itibarıyla olumlu imaj üzerine kuruludur ve sıkıntıları göz ardı edebilecek düzeyde görmektedir.

Erdoğanizm söz konusu olduğunda, bu araştırmada yapılan gözlemlere göre, 2010 yılı ve Recep Tayyip Erdoğan'ın İran'ın nükleer dosyasında arabuluculuk girişiminin dışında, neredeyse bütün alanlarda eleştirel yaklaşım sergilenmiştir. AK Parti'ye yönelik en azından 2002-2011 yılları arasında sergilenen görece sempatiye rağmen, Recep Tayyip Erdoğan her zaman eleştiri odağına yerleştirilmiştir.

Türkiye'nin sadece dış politikası değil iç politikada da her şeyin Erdoğan'a bağlandığını ifade eden yazarlar “otoriter, saldırgan, sultan, muhalifleri hain gören, popülist, göstermelik davranan, tek başına yöneten adam, baskı uygulayan, deneyimsiz” ifadelerini

kullanmaktan hiç çekinmemiştir. Aynı şekilde, Recep Tayyip Erdoğan hakkında farklı kaynaklar tarafından üretilen “millet adamı, İslam dünyasının hamisi, hizmet eden adam” gibi ifadeler de eleştirel olarak yaklaşılmıştır. Bu kapsamda, Recep Tayyip Erdoğan’ın “Osmanlı padişahlarının kılıfına (başarısız bir şekilde) girmeye çaba sarf etmesi, ümmet kavramı üzerinde durmasının göstermelik olarak nitelendirilmesi, Batı’nın kuklası olması” ifadeleri çerçevesinde çok sayıda eleştirinin ve olumsuz bir tutumun sergilendiği de görülmüştür. Erdoğan’ı sultan kılıfından çıkartıp, modern diktatörlerle bağdaştıran birçok yazar bulunmaktadır. Bu kapsamda, Erdoğan’ı Putin ve Hugo Chavez’e benzetme oldukça dikkat çekicidir. Aynı şekilde Erdoğan-FETÖ ilişkisi Joseph Stalin-Trotsky ilişkisine benzetilmiştir.

Bu kapsamda, Kürtleri ve Alevileri güvenlik tehdidi olarak dışlamaya çalışan Erdoğan imajı verilmiştir. Araştırmaya göre, makalelerin birçoğu uluslararası endeksli olmasına rağmen kullanılan eleştiri dili oldukça keskin olmuştur. Kardeş Esad lafından, diktatör Esad lafına geçen Erdoğan için “tutarsız davranan” bir lider imajı verilmiştir. Çok ilginç bir şekilde, Kürt açılımını Murat Karayılan gözüyle ve ifadeleri ile yorumlayan yazarlar söylem analizi ve oluşturulacak algı adına kendi tavırlarını belli etmişlerdir. Aynı şekilde “kendisi gibi düşünmeyen insanlarla mücadele eden, etrafındaki insanlar kendisiyle konuşmaya cesaret edemeyen, ilk dönemlerde enerjik ancak ilerleyen yıllarda güvensizlik hissine kapılmış bir lider, güce susamış ve açgözlü” gibi tabirler “otoriter” vasfını nitelendirmek için sık sık kullanılmıştır. Bu kapsamda en dikkat çekici eleştiri, AK Parti ve Erdoğan’a ait üst akıl kavramı üzerinden yapılmıştır. Yazarlara göre Erdoğan, “göstermelik ve sadece içeride ve Müslüman dünyasındaki halkları yönetmek adına” söz konusu tabiri kullanmaktadır ve işin özüne bakıldığında Siyonizm odaklı hareket etmektedir.

Araştırmaya göre, birkaç olumlu ifade dışında (ideolojik olmayan, orta yolda hareket eden) Recep Tayyip Erdoğan hakkında oluşturulan üst anlatıların neredeyse tamamına yakını eleştirel olarak tasarlanmıştır. Kendi Partisi ve diğer Müslüman halklardan topladığı takdir içeren terimler (millet adamı, hizmetkâr insan, İslam dünyasının hamisi vs.), zıt anlamlı bağlaçlar sayesinde eleştirilmiştir ve bunları ispat etmek için muhalif kaynaklar kullanılmıştır (genellikle Cumhuriyet Halk Partisi’ne ait ve anlaşmayı reddeden Kürtlere ait medya).

Ekonomik açıdan AK Parti, gerek ortaya koyduğu performans gerek sosyo-ekonomik bağlantıları bakımından her zaman İran’da takdir kazanmıştır. 2010 yılının sonlarında İran’da, reformcu kanada ait bir grup AK Parti’nin ismini alıp Tedbir ve Kalkınma Partisi’ni kurmuşlar ve İran’ın Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani söz konusu partiye üye olmuştur. İsim olarak her ne kadar birebir çeviriden kaçınıp değişik kullanımları tercih etseler de partinin kurucusuna göre Tedbir ve Kalkınma Partisi Türkiye’deki AK Parti’den doğrudan doğruya esinlenmiştir. İkinci bölümde bahsedildiği üzere, Hasan Ruhani’nin ekonomiye dayalı politikalarındaki en önemli üst anlatı tedbir ve ümit olarak bilinmektedir ve söz konusu tedbir aynı parti kökenine dayandırılmaktadır. AK Parti’nin ekonomik başarısı İran’daki her iki siyasi akım tarafından takdirle ifade edilmiştir.

“Eşi benzeri görülmeyen büyüme rakamları, ihracat rekoru kıran, 120 milyar dolarlık ticaret hacmi,⁶¹ gelişen ülkelere yaklaşan, Almanya, Fransa ve İngiltere gibi ülkelere ihracat gerçekleştiren, şeffaf ekonomi, liyakate dayalı ekonomik düzen, üretime dayalı ekonomi, az gelişmiş ülke hâline gelen, enflasyonu tek haneli rakamlara indiren” gibi ifadeler, verilecek mesaj ve oluşturulacak imaj açısından oldukça önemlidir. Yukarıda bahsedildiği gibi, İran halkının algısal düzleminde papüler olan “yabancı turizmi olmazsa Türk ekonomisi dönmez” algısı giderilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Türkiye’nin “sanayileşme” yönünde hareket etmesi pozitif imaj oluşturmak adına kullanılan bir tabirdir; zira İran’ın siyasi literatürüne göre, Türkiye’de kayda değer bir ekonomik gelişme yoktur ve her zaman İran’a göre daha zayıf bir konumda kalmıştır.

Aynı şekilde jeo-ekonomik ilişkiler, doğal gaz ihracatı, ekonomik iş birliği ve karşılıklı bağımlılık terimleri sık sık kullanılmıştır. Yukarıda bahsedildiği gibi “30 milyar dolar karşılıklı ticaret hacmi” hiçbir zaman yakalanamamış olsa da her zaman söylemlerin yakınlaşması için kullanılmıştır ve gerginliğin arttığı dönemlerde gerçekleştirilen üst düzey yetkililerin ziyaretlerinde sık sık dile getirilmiştir. Yazarlar, Türkiye’ye ekonomik açıdan her zaman “pragmatist” şekilde davranılması gerektiğini dile getirmiştir. Bu kapsamda ekonomik iş birliğinden yola çıkarak güvenlik ve siyasi iş birliklerini de gündeme getirip geliştirmeyi tavsiye etmişler. Bu bağlamda, ambargo döneminde Türkiye ile İran’ın ticari ilişkisinin 10 milyar doların altına düşmemesi ve ambargo sürecinde ilişkilerin devam

⁶¹ Rakamlar 2006 yılına aittir.

ettirilmesi takdir ile ifade edilmiştir. “Gerginliğe rağmen yararlı ülke” imajı Türkiye için oluşturulmuştur.

AK Parti döneminde Türkiye’nin dış politikası, İran medyası tarafından genellikle Osmanlıcılık ya da Yeni Osmanlıcılık olarak nitelendirilmiştir. Söz konusu tabir, İran medyasında 2005 yılından sonra daha yaygın bir şekilde kullanılmasına rağmen, asıl anlamını dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun *stratejik derinlik* kavramı ve kitabından almıştır. Bu tabir İngiliz ve Arap medyasında da geniş olarak yer almıştır, ancak İran’da “Erdoğan döneminde dış politika” kavramıyla birebir örtüştüğü için önemlidir. Söylem analizi olarak, Osmanlıcılık bir ötekileştirici üst anlatı manasında kullanılmaktadır ve medyada yaygın şekilde tercih edilmesi Osmanlı Dönemi’ni yüceltmek için değil, İran-Türkiye arasındaki yarışa vurgu yapmak amacıyla. Çaldıran Savaşı ve Sultan Selim’in Tebriz’e girişi İran’da yaşayan Türkleri, her zaman Türkiye’de yaşayan Türklerden ayırtmak için kullanılmaktadır. Anlam itibarıyla, Osmanlı dost değildir ve dost görülmemelidir.

Söz konusu tabir ile ilgili birçok farklı kaynak çeşitli üst anlatılar üretmiştir. Genel itibarıyla ötekileştirici bir tabir olmasına rağmen Türkiye’nin AK Parti dönemindeki dış politikası için “zeki, gecikmeden çevreyi anlayan, duyarlı dış politika, daha bağımsız ve kendiliğinden insiyatif sahibi, mutedil İslam sayesinde modernleşmeyi bünyesinde barındıran, diğer etnik gruplara tolerans gösteren” gibi yumuşatıcı tabirlere de rastlamak mümkün. Bu kapsamda Irak işgali sırasında ABD’ye askerî üs sağlamadığı ve AB meselesinde Avrupa’yı İslamofobi yüzünden suçladığı için Türkiye’ye sempati gösterenler olmuştur. Özellikle de İslamofobi kelimesinin kullanılması yakınlaştırmacı bir söylem olarak her zaman kullanılır.

Ayrıca “ekonomik başarı, İslami ülkelere teveccüh gösterme, dengeli politika, bölgede arabulucu ülke, demokrasi ve kanunlara yönelik uysal davranan parti” üst anlatıları yazarlar tarafından farklı şekillerde dile getirilip yorumlanmıştır. Bu kapsamda, 2006 yılı ve İsrail Hizbullah Savaşı’nda Türkiye’nin Hizbullah’a sahip çıkması, Hamas-Fetih grupları arasında birleşmeyi sağlaması, Mavi Marmara meselesi ve Davos’ta gerçekleşen “One Minute” olayı oldukça geniş ve olumlu şekilde İran medyasında boy göstermiştir. Bu bağlamda, “Erdoğan diktatör değildir, Davutoğlu Türklerin yeni dâhisi, Türklerin Henry

Kissinger’i, Erdoğan’ın karizmatik şahsiyeti” gibi ifadeler medya ve akademik çevrelerde yakınlaştırmacı söylem olarak kullanılmıştır.

Öte yandan, Yeni Osmanlılık tabiri eleştiri odağı olarak da konumlandırılmıştır. “Sözde İslamcı parti, çifte politika, Orta Doğu’da güç kazanmak peşinde olan, Cumhuriyet üstünlüğünden kaçınıp Osmanlı meşrebinde yürüyen, Deaş terör örgütüne lojistik ve tıbbi yardım sağlayan, otoriter sistem, İran’ın ezeli rakibi, Türk emperyalizmi (Selçuklu ve Osmanlı Dönemi’ne atfen), taht oyunları peşinde koşan” gibi tabirler eleştirel yaklaşımın üst anlatılarını oluşturmaktadır.

Bu kapsamda, Osmanlılık ve İslamcılık, Necmettin Erbakan’ın kurmak istediği sistemden farklı hâle gelmiştir. İran’ın siyasal literatürüne göre, Necmettin Erbakan önde gelen İslami ülkelerle birlikte bir blok oluşturup Batı’ya karşı bir birlik peşindeyken, AK Parti İslam dünyasını Batı’ya karşı değil Batı’nın yanına koymak istemiştir. Bu bağlamda, sözde İslamcı Parti, İsrail ile ilişkilerin devam etmesinden dolayı eleştirilmiştir. Söylem analizi olarak, Türkiye’nin İsrail ile geliştirdiği siyasal iş birliği İslam dünyasını zayıflatmak için yapılmaktadır imajı verilmiştir.

Eleştirel yaklaşımın devamında, söylem olarak ötekileştirici tavır benimseyen medya kuruluşları ve akademisyenler Türk-Arap ticari ilişkilerini “merkantilist” olarak nitelendirmiştir. Aynı şekilde, İran’ın siyasi literatürüne göre, Türkiye’nin yaptığı her şey “AB ve Batı dünyası için yapılmıştır ve “yayılmacılık” yani Osmanlılık, İran’ı her taraftan, Akdeniz’den Kafkaslarda ve Orta Asya’ya uzanan bölgede, kısıtlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda “yayılmacı ve Osmanlı topraklarını geri alma peşinde olan” üst anlatıları üzerinde çok fazla manevra yapılmıştır. Söylem olarak, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin İsrail’le geliştirdiği politikaları İran’a bir ihanet olarak gösteren ortam, Kafkaslarda Azerbaycan-Türkiye ve Ermenistan-Rusya denkleminde İran’ın ikinci gruptan yana olması meşru gösterilmeye çalışılmıştır. Kafkasya gelişmelerini İran için “güvenlik tehdidi” olarak nitelendiren yazarlar, bölgede Rus hâkimiyetinin devamı ve üstünlüğünü gerekli görmüştür.

Düşünce yapıları itibarıyla, “halifeci Müslüman kardeşler” bağlantısı İran’ın düşünce kuruluşları tarafından eleştiri oklarına tabi tutulmuştur. Şiiilikte hilafet meselesinin var olmaması sebebiyle, hilafet düşüncesini barındıran bütün düşünce yapıları İran’ın siyasi

literatüründe “öteki” olarak görülmektedir. Bu kapsamda “çökmüş hayaller, yorumsuz rüyalar” gibi tabirlerin Yeni Osmanlılık ile alakalı kullanılması yaratılacak imaj ve algı açısından belirleyici olmuştur.

Sonuç olarak, yukarıda zikredilen üst anlatılar ve söylem analizlerine göre, Türkiye’nin AK Parti dönemindeki dış politikası birkaç “yakınlaştırıcı ve onay verici” tabirin dışında genellikle “ötekileştirici ve eleştirel” yaklaşımlarla ifade edilmiştir.

15 Temmuz başarısız darbe girişimi ilk andan itibaren, canlı yayın olarak İran medyasına yansımıştır. Darbe girişiminin başından beri “endişeli ve darbeye karşı eleştirel yaklaşım” izlenmiştir. Suriye meselesinden sonra “karşıt ve ayrıştırıcı” söylemlerin tavan yapması 15 Temmuz darbe girişimi günlerinde yerini “yumuşatıcı ve sempatik” yaklaşıma bırakmıştır. Bu bağlamda Türkiye’nin yapısal açıdan zaafa uğraması iddiaları, darbe girişiminin önde gelen temellerinden birisi olarak ileri sürülmüştür. Ayrıca birçok akademisyene göre ordu ve Fethullah Gülen gibi cemaatlerin “mahrumiyet hissine” kapılmış olması göz ardı edilmemelidir.

“Erdoğanizm” bölümünde varılan sonuç gibi, söylemlerin yumuşamasına rağmen, dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan eleştirilerin merkez tahtasına oturtulmuştur. Birçok yazara göre, Türkiye’de siyaset demokratik sistemden ayrılarak “daha kişisel ve bireysel” hâle gelecektir. Darbe girişimi her ne kadar medya ve siyasi yetkililer tarafından bir şekilde reddedilip kınansa da sunulan ilk raporlara göre Türk Silahlı Kuvvetleri’nin zayıflaması ve onu müteakip PKK gibi terör gruplarıyla yürütülen mücadelede aksaklık olabileceği öngörülmüştür. Ayrıca, oluşan ortamdan Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın kendi menfaati doğrultusunda çıkarım yaparak ona göre bir politika izleyeceği iddia edilmiştir.

Araştırmanın sonucuna göre, İran’ın millî menfaatlerini göz önünde bulunduran yazarların ekseriyeti girişimi “güvenlik” açısından yorumlayıp kınamıştır. Söz konusu dönemin medyasında “İran yetkilileri sabaha kadar uyumadı, gelişmeleri endişe ile takip etti, gece saatlerinde İran Dışişleri Bakanı Türk yetkililerini defalarca aradı” cümleleri sık sık yer almıştır ve darbe girişiminin kınanması iki ülke arasında kurulması gereken sempati adına kullanılmıştır.

1960, 1971, 1980 ve 1997 yıllarında gerçekleşen darbeler hakkındaki yorumlara geniş yer ayıran yazarlar, Türk ordusunun Türk siyasetinde geniş rol oynadığına vurgu yaparak, AK Parti döneminde Türk ordusunun mahrumiyet hissine girdiğini ve yeni girişimin önde gelen sebebinin bu olduğunu ifade etmiştir. Bu kapsamda, Türk ordusunun “modern, özgür düşünceye sahip, seküler ve bireyselci” özelliklerinin İslamcı (AK Parti’ye atfen) zihniyetiyle uymadığı ileri sürülmüştür.

Buna karşın, “toplumun büyük bir kısmının Recep Tayyip Erdoğan ve Türkiye Cumhuriyeti’ne sahip çıkması, sorun çıkartabilecek güvenlik yetkililerinin önceden tasfiye edilmesi, bütün partilerin darbeyi kınaması ve en önemlisi Türk ordusunun darbe girişiminin başarısız kalmasında etkin olduğu” iddia edilmiştir.

Darbe girişimi sonrası yazılan metinlerin çoğu darbe girişiminin nedenleri değil, girişim sonrası dönem üzerine daha fazla yorum yapmıştır. Aynı şekilde, parlamenter sistemden ve toplu akıldan ayrılıp kişisel akla doğru hareket edileceği öngörülmüştür. Bu kapsamda, Kürt meselesinin tekrardan bir güvenlik meselesi hâline gelmesiyle birlikte, sadece dâhilî meseleler değil Türkiye’nin dış politikada da yeni çelişkilerle yüz yüze kalacağı ifade edilmiştir.

Darbe girişiminin başlıca nedenleri (İran medyası açısından): “Türk ordusunun değersel güçlerinden mahrum kalması, Fethullah Gülen hareketinin faaliyetlerinin kısıtlanması ve AK Parti’nin Kemalist düşünceden ayrılması, marjinalleşme ve mahrumiyet hissini yaygınlaşması” olarak sıralanmıştır.

Sonuç olarak, darbe girişimi üzerinde yazılan metinler İran’ın devlet politikasını yansıtarak, darbeyi kınamıştır. Söz konusu girişim, Türkiye’nin kendi geçmişinde ve Arap dünyası üzerinde Arap Baharı sonrası gerçekleşen darbelerle karşılaştırılmış ve Türk toplumunun Arap toplumuna karşın siyasi açıdan olgun olduğuna vurgu yapılmıştır. Ancak döneme ait yazıların hepsinde Türkiye’nin geleceği hakkında karamsar bir resim çizilmiş ve Türkiye’nin hem iç meselelerinde hem dış politikasında gerginliğin artacağı öngörüsü okuyuculara sunulmuştur.

AK Parti döneminde söylem analizi bakımından İran ve Türkiye arasında en gergin dönem Suriye meselesinde yaşanmıştır. İran, Suriye’yi Direniş Eksenini’nin en önemli halkası

olarak nitelendirerek Suriye meselesini İran için hayati öneme sahip kategoriye almıştır. Arap ve Türk medyasında Suriye’de hüküm süren Esad ailesinin Alevi olması yaygın bir şekilde ele alınmasına karşın İran medyası söz konusu ailenin Alevi yönüne hiç vurgu yapmamıştır. Düşünce kuruluşları ve akademisyenler tarafından üretilen metinlere göre, İran-Türkiye ilişkileri Suriye meselesinin gergin hâle gelmesi ile birlikte dostluk-rekabet ekseninden rekabet-düşmanlık eksenine doğru hareket etmiştir.

Bu bağlamda gitgide artan husumet ve yarışa vurgu yapılarak, Türkiye’nin Suriye politikası en ağır şekilde eleştiriye tabi tutulmuştur. Yazarlara göre Türkiye’nin Suriye’de yürüttüğü politika, İran’ı bölgesel yalnızlığa sürüklemek ve yetki alanını daraltma amacıyla biçimlendirilmiştir. Devrim Muhafızları kuruluşlarına bağlı olan metinlerde, Suriye meselesinde Türkiye’yi kontrol altına almak için Rusların bölgeye davet edilmesi bir devlet politikası olarak ifade edilmiştir. Bu dönemde yazılan metinlerin çoğu güvenlik odaklıdır ve Türkiye’nin Suriye’de yürüttüğü politikalar İran için “millî tehdit” olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlamda İran ve Türkiye arasındaki rekabetin “kazan-kaybet” hâline geldiği iddia edilmiştir. 2017 yılından başlayarak, Türkiye’nin Suriye’de yürüttüğü operasyonlar tamamıyla eleştirel yaklaşımlarla yansıtılmıştır.

Türkiye-İran ilişkilerini ekonomik boyutta inceleyen yazarlar, Suriye üzerinde cereyan eden rekabetin ekonomiye olumsuz yansıdığını ifade etmiştir. Ayrıca söz konusu dönemde Türkiye’yi eleştirmek için milliyetçi değil İslamcı yaklaşım her zaman ön planda tutulmuştur. Yazarlara göre Türkiye’nin Deaş terör örgütüne maddî-manevi destek sağlaması İran medyası ve akademik çevrelerde Türkiye’ye karşı güvensizleştirme politikasının tasarlanıp uygulamaya girmesinde önemli rol oynamıştır. Aynı şekilde, Türkiye’nin Batı ve İsrail ekseninde hareket etmesi, İslam dünyasına bir ihanet olarak nitelendirilmiştir.

Türkiye’nin Suriye’nin kuzeyinde yürüttüğü operasyonlar için sürekli “işgal ve tecavüz” terimlerinin kullanılması eleştirel yaklaşımın en üst noktasıdır. Yazarlara göre, Türkiye Suriye’de demokrasi peşinde değildir, kendi menfaatleri doğrultusunda ve Osmanlı İmparatorluğu’nu yeniden canlandırmak için politika yürütmektedir. Bu kapsamda metinlere göre, Türkiye Selefi gruplara sahip çıkarak, doğrudan doğruya İran’ın aleyhine politika izlemiştir.

Gerek vurgu gerek sayı itibarıyla Direniş Ekseni ve Filistin davası en çok kullanılan üst anlatı olarak metin oluşumunda kullanılmıştır. Söz konusu kavramsal çerçeveye istinaden Türkiye'nin Suriye'deki politikaları İslam dünyasının hayrına değil İslam dünyasına bir ihanet olarak gösterilmeye çalışılmıştır.

Araştırmaya göre, Suriye meselesi üzerine üretilen metinler en eleştirel yaklaşımı sergilemiştir.

Kürt meselesi İran Türkiye ilişkilerinde iki yaklaşımla ele alınmıştır:

İlki milliyetçi yaklaşıma göre Kürtler köken olarak İranlıdır ve buna istinaden Türkiye'nin gerek kendi sınırları içerisinde gerek Irak ve Suriye'de yürüttüğü sınır ötesi operasyonlara karşı eleştirel yaklaşım sergilenmektedir. Bu yaklaşım genelde devlet politikası olarak bilinmemektedir ve basın üzerinde aktif şekilde devam etmektedir.

İkincisi ise, devlet seviyesinde hareket eden pragmatist ve realist yaklaşımlar. Söz konusu yaklaşım Kürt meselesini İran ve Türkiye arasında ortak bir güvenlik meselesi olarak görmektedir. Bu yaklaşım devlet mecrasında ve devlet politikası olarak bilinmektedir ve söylem yumuşatılmasında etkili rol oynamaktadır.

Bu kapsamda, milliyetçi yaklaşım üzerine üretilen metinler, Türkiye'nin Kürtlere yönelik uyguladığı politikaları eleştirerek "mahrumiyet ve asimilasyon" gibi ifadeleri ön plana çıkartıp, Kürtlerin Türkiye Cumhuriyeti'nde hukuki, siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel haklarının çiğnendiğini ileri sürmektedir. Aynı şekilde, İran kökenli olduklarına vurgu yaparak Kürt nüfusunun Türkiye'de bulunmasının İran'ın menfaatleri doğrultusunda kullanılabileceğine vurgu yapılmaktadır. Kimlik inkârı üst anlatısı üzerinde manevra yapan yazarlar Türkiye'nin gelecekte Kürt meselesi konusunda daha büyük çelişkiler yaşayacağını öngörmektedir.

Bu bağlamda araştırmaya göre Kobani meselesi üzerine yazılan metinlerin milliyetçi yaklaşıma daha yakın olduğu tespit edilmiş ve Türkiye'nin politikaları eleştiriye tabi tutulmuştur.

Buna karşın, Kürt meselesine devlet politikası üzerinden yaklaşan metinler, Türkiye ve İran arasındaki iş birliğine her zaman vurgu yapmıştır. Eylül 2017 yılında Irak

Bölgesel Kürt Yönetimi tarafından yürütülen bağımsızlık referandumunu sonuçsuz hâle getiren İran-Türkiye ilişkilerinin dönemin medyası ve akademik çevresi tarafından oldukça önemli olduğu ifade edilmiştir. Söz konusu referandum Kürtlere bağımsızlık değil İsrail'in kurulması ekseninde hareket eden bir politika olarak gösterilmiştir ve buna istinaden Kürtlerin bağımsız devlet kurması İsrail'in genişlemesi ile eşleştirilip bir güvenlik meselesi hâline getirilerek Türkiye ve İran arasındaki stratejik iş birliğinin devamına vurgu yapılmıştır.

Araştırmaya göre metin üretme sürecinde yazarlar, devlet politikası ve millî güvenlik meselesi üzerinden hareket ettiklerinde ikinci yaklaşım yani pragmatist ve realist yaklaşımı benimsemiş; kendi düşüncelerini yansıtırken ise milliyetçi yaklaşımı tercih etmişlerdir.

Suriye meselesi üzerine özellikle de Türkiye'nin yürüttüğü operasyonlarda her iki yaklaşım üretilen metinlere zarif bir şekilde yansımıştır. Bir taraftan, Suriye'de yaşayan Kürtlere karşı sempati duyarak İran'da yaşayan Kürtleri radikal hâle getirmekten kaçınılmış, diğer yandan ise Kürtlerin devlet kurmasının İran için bir "millî güvenlik tehdidi" olduğu belirtilmiştir.

Araştırma kapsamında, AK Parti dönemi göz önünde bulundurulduğunda, zikredilen Parti'nin Kürtlere karşı politikaları Türkiye'nin eski dönem partileri ve hükümetlerine kıyasla daha olumlu karşılanmıştır. Yazarlara göre AK Parti mezhep ve kimlik politikasından uzaklaşarak daha kapsayıcı bir politika izlemiştir. Ancak araştırmanın önemli bulgularından biri, aynı konunun bütün dönemler için geçerli olmadığı ve Suriye meselesi gibi gerginliğe sebep olan meselelerin ortaya çıkmasıyla birlikte Türkiye'nin Kürt politikasının da eleştiriye tabi tutulduğudur.

Araştırmanın sonucu olarak İran'ın yargı sistemi ve sergilediği söylemler farklı temellere bağlı olduğu için onay verici ya da eleştirel olması ülkenin "millî çıkarları ve jeopolitik denklemlere" bağlıdır. 2010 yılından önceki yazılan metinlerin kahir ekseriyeti Türkiye'ye karşı yumuşak ve sempatik söylemler geliştirirken, Arap Baharı sonrası dönemde söylemlerin sertleşmesine tanık olunmuştur. Bu kapsamda, ekonomi gibi her zaman pragmatist olarak bakılması gereken konular bile aynı çizgiye tabidir. 2007-2010

yılları arasında ikili ilişkiler ticari açıdan zirve yapmışken, Arap Baharı ve Orta Doğu'daki denklemler yarış ruhunu ikili ilişkilere yansıtmıştır; bu bağlamda ticaret hacminin de ikili ilişkilerin söylem gidişatıyla orantılı ve bağlantılı olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya göre, Türkiye'nin İran'ın nükleer dosyasında olumlu rol oynaması, Filistin meselesi üzerinde Türkiye'nin girişimleri, Kürt meselesi ve 15 Temmuz darbe girişimi söylem olarak en yakın ve onay verici dönemler ve olaylar olarak tespit edilmiştir. Buna karşın, Türkiye'nin Orta Doğu'da özellikle de Irak ve Suriye'deki politikaları İran medyasında güvenlik tehdidi olarak algılanıp halka yansıtılmıştır.

Sonuç itibarıyla, Türkiye-İran arasındaki ilişkiler her zaman *dostluk-yarış-düşmanlık* ekseninde hareket etmiştir; ekonomik iş birliği, Kürt meselesi, bölgenin güvenlik ortamı ve düzeni gibi konularda ikili ilişkiler dostluk-rekabet ekseninde ilerlemişken, Suriye meselesinin ortaya çıkması ikili ilişkileri rekabet-husumet eksenine sürüklemiştir. Zikredilen denklem değişikliğine bağlı olarak, ilişkiler kazan-kaybet vasfını almıştır. 2014 yılından sonra üretilen metinlerin neredeyse tamamında, kısa süreli darbe girişimi hariç, eleştirel yaklaşım izlenmiştir.

Araştırmaya göre, İran milliyetçiliğinin söz konusu ülkenin dış politikasında önemli rol oynadığı tespit edilmiştir. İslam Devrimi sonrasında, zikredilen söylem her ne kadar Devrim'i ana söylemin gölgesinde bırakmaya çalışsa da İran'ın dış politikasında önemli yer tutmaya devam etmiştir. Bunun doğrultusunda, jeopolitik gereksinimler gereği milliyetçilik, Devrim öncesi ve Devrim sonrasında da varlığını sürdürebilmeyi başardığı için, dış politikanın hatları ve kırmızı çizgilerinin şekillenmesinde önemli rol oynayıp İran-Türkiye rekabet denkleminde ön planda olmuştur. 2006 yılı Irak'ın siyasal gelişmelerinde, ikili ilişkiler Şii-Sünni rekabeti üzerinde hareket etmişken, Suriye meselesinde rekabet farklı boyut kazanmıştır. Kürt meselesinde bahsedildiği gibi, Suriye'nin kuzey ve kuzeydoğu bölgelerinde aktif olan Kürt grupları hakkında İran milliyetçiliği ön planda tutulmuştur. Buna karşın, Beşar Esad ailesi Alevi olmasına rağmen, oluşturulan metinler Direniş Ekseni üst anlatısı çerçevesinde yazılmış ve Türkiye'nin Suriye dış politikası marjinal hâle getirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın sonuçları göz önünde bulundurulduğunda yeni araştırmalar için aşağıdaki hususların incelenmesi doğrultusunda gereksinim duyulmuştur:

- Etnisite ve kültür meselelerinin artan bir şekilde ön plana çıkması, İran'ın dış politikasını gelecekte nasıl etkileyebilir? İrancılık belirli bir kavmin niyetleri ve algı sistemi üzerine kurulmuşken, diğer etnik yapıların ortaya koymuş olduğu ya da koyacağı direniş söz konusu ülkenin dış politikasını nasıl etkiler?
- Genel akım yazarlara göre, İran'ın dış politika algı sistemi ve iktidar/bilgi oluşum süreci Şiilik ve İrancılık temellerine dayandırılmıştır. Ancak söz konusu temellerin her ikisi de devlet seviyesinde analize tabi tutulmuştur, bu kapsamda hükümet ve devlet dışı aktörlerin dış politika üzerindeki etkisi neler olabilir?
- Şiilik/İrancılık denklemi üzerinde inşa edilen dış politika algı sistemi Arap Baharı başta olmak üzere Arap dünyasında meydana gelen olayları nasıl algılayıp söylem olarak metin kalıbına dökmüştür?
- Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği destek sayesinde Ermenistan-Azerbaycan savaşı sonrası Kafkaslarda değişen dengeler İran'ın dış politikasını Türk-İran ilişkileri açısından nasıl etkiler?

KAYNAKÇA

- Akay, A. (1995). *Michel Foucault: İktidar ve Direnme Odakları*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Aktaş, K. (2017). *Suriye Ve Irak Örnekleri Üzerinden Türkiye İnan İlişkileri: İşbirliği Mi Rekabet Mi? Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi cilt 5 sayı 1 sayfa 163 184.*
- Alden, C. and Aran, A. (2017). *Foreign Policy Analysis: New Approaches*. Abingdon: Routledge.
- Allison, G. Morton A. (1974). *Bureaucratic Politics: A Paradigm and Some Policy Implications In Theory and Policy in International Relations*. Princeton University Press
- Andrew, B., Thomas, O. and Nicolas, R. (eds). (1996). *Foucault and Political Reason: Liberalism, Neo-Liberalism and Rationalities of Government*. London: UCL Press.
- Art, R. and Waltz, K. (1983). *The Use of Force: International Politics and Foreign Policy*. Laham: University Press of America.
- Austin, J. L. (1962). *How To Do Things With Words - The William James Lectures delivered at Harvard*.
- Aydın-Düzgit, S. (2018). *Foreign Policy and Identity Change: Analysing Perceptions of Europe among the Turkish Public*.
- Aydın-Düzgit, S. (2019). *Discourse Analysis: Strengths and Shortcomings*. *All Azimuth* V8, N2, 2019, 285-305.
- Bayram, A., K. (2018). *Foucault'nun Yöntemi: Hakikatin Söylemsel İnşasının Arkeolojisi ve Soykütüğü*. *Marmara University Journal of Political Science*. Cilt 6, Sayı 2.
- Bayram, A.K., "Hakikat rejimleri.....", *Entelektüel ve İktidar* (Ed. K.Çağan), Ankara:Hece Yayınları.
- Buzan, B. and Waeber, O. (2003). *Regions and Powers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buzan, B., Weaver, O., Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner Publishers. By the EU," *European Journal of International Relations* 9, no. 2 (2003): 213-48.
- Campbell. D (1992) *Writing Security United States Foreign Policy and the Politics of Identity*.

- Carlsnaes, W. and Smith, S. (eds.)(2014) *European Foreign Policy: The EC and Changing Perspectives in Europe*. SAGE Publications Ltd.
- Checkel, Jeffrey T. (2008). "Constructivism and Foreign Policy", Steve Smith, Amelia Hadfield
- Dehgahani F, J. (2005). Foreign Policy Requirements for National Development in Iran 20 Years View. *The Iranian Journal of International Affairs*, vol 18.
- Dehghani, F, J. (2005). *A Discursive Change in the I.R.I's Foreign Policy*. Tehran: SAMT Publications.
- Diez T. (2001). Europe as a discursive battleground: Discourse analysis and European integration studies. *Cooperation and Conflict*,
- Doty, R, L. (1993). "Foreign Policy as Social Construction: A Post-Positivist Analysis of US Counterinsurgency Policy in the Philippines". *International Studies Quarterly*, Volume 37, Issue 3, pp. 297-320.
- Doty, R. (1996). *Imperial Encounters*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Emerson, R. (1958). Man-Milieu Relationship Hypotheses in the Context of International Politics. By Harold and Margaret Sprout. (Princeton: Center of International Studies.
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge Polity Press.
- Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis*. London and New York: Longman Press.
- Foucault, M. (1965). *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*. Trans. Richard Howard. New York: Pantheon.
- Foucault, M. (1970). *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. London: Tavistock; New York: Random House.
- Foucault, M. (1972). *Archeology of Knowledge*. New York: Harper and Row Pub.
- Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge*. Trans. A. M. Sheridan-Smith. London: Tavistock; New York: Pantheon.
- Foucault, M. (1977). *Language, Counter-Memory, Practice*. Oxford: Blackwell.
- Foucault, M. (1977). *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews*. Newyork: Cornell University Press.
- Foucault, M. (1981). *The Order of Discourse*. Trans. Ian McLeod. In *Untying the Text: A Post-Structuralist Reader*.Ed. Robert Young. London: Routledge, 48-78.
- Foucault, M. (1984). "Nietzsche, Genealogy, History". Rabinow, P. (Ed.), *The Foucault Reader (PP 75-98)*. New York: Pantheon.

- Foucault, M. (1987). "Questions of Method". Bohman, J. ve McCarthy, T.A. (Ed.), *After Philosophy (PP 227-249)*.
- Foucault, M. (1988). "What is Enlightenment?", Robinson, P. ve W.M. Sullivan.
- Foucault, M. (1994). "Genealogy and Social Criticism", Seidman, S. (Ed.), *The Postmodern Turn: New Perspective in Social Theory*. New York: Cambridge University Press.
- Foucault, M. (1994). *Dostluğa Dair*. (C. Ener Çev.) İstanbul: Hil Yayınları.
- Foucault, M. (2000). "Hakikat ve İktidar". Keskin, F. (Ed.), *Michel Foucault, Entelektüelin Siyasi İşlevi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. *The History of Sexuality*. (1976-84). Trans. Robert Hurley. 3 vols. New York: Pantheon.
- Gasparetto, A. (2018), *Iranian Turkish Relations In A Changing Middle East*. International Studies Interdisciplinary Political And Cultural Journal (pp, 82-98)
- George B. De H(1950) Introduction to Political Science. New York: Thomas Y. Crowell.
- Graham B, Colin G and Miller (eds). (1996). *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Grieco, J; Ikenberry, G. John and Mastanduno, Michael (2015). *Introduction to International Relations: Enduring Questions and Contemporary Perspectives*. London: Palgrave Macmillan.
- Hall, S (1997). Introduction. In Stuart Hall (Ed.), *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage
- Hansen. H. (2006) *Security as Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War*. London. Routledge
- Hermann, Ch F. (1995). Epilogue: Reflections on Foreign Policy Theory Building. In *Foreign Policy Analysis: Continuity and Change in Its Second Generation*, ed. Laura Neack, Jeanne A.K. Hey, and Patrick Haney, 243–258. Englewood Cliffs.
- HOLSTI, O. (2004). In *Public Opinion and American Foreign Policy*, Revised Edition
- Hopf. T (2002). *Social construction of international politics: identities & foreign policies*, Moscow
- Hopt, T. (1999). *Social Construction of Foreign Policy: Identities and Foreign Policies*. Ithaca, NY: Cornell the EU Constitution (Brussels: P.I.E.-Peter Lang, 2007).
- Hudson, V M. (2005). *Foreign Policy Analysis: Actor-Specific Theory and the Ground of International Relations*. Foreign Policy Analysis 1: Research Staff of the Brookings Institutions.

- Hülsse, R. (2006). 'Imagine the EU: The Metaphorical Construction of a Supra-Nationalist Identity', *Journal of International Relations and Development*
- James, P. (2002). Systemism and International Relations: Toward a Reassessment of Realism. In *Millennial Reflections on International Studies*, (ed). Michael Brecher, and Frank P. Harvey, (pp131–142).
- Jaworski, A. and Coupland, N. (1999). *The Discourse Reader*. Routledge.
- John, B. (2005). Michal Krzyzanowski and Florian Oberhuber, (Un)doing Europe: Discourse and Practices in Negotiating.
- Keskin, F. (2013). Michel Foucault. Tunçel, A. ve K. Gülenç (Ed), *Siyaset Felsefesi Tarihi: Platon'dan Zizek'e*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Kress, G. (1989). History and language: Towards a social analysis of linguistic change *Journal of Pragmatics*
- Krzyzanowski, M. (2005). *European Identity Wanted! On Discursive and Communicative Dimensions of the European*(pp 137-163).
- Laclau E. & Mouffe C. (2001). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Laclau, E. and Mouffe, C. (1985). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Larsen H (2013) *Discourses of state identity and post-Lisbon national foreign policy: the case of Denmark*. Cooperation and Conflict.
- Larsen, H. (1997). *Foreign Policy and Discourse Analysis*. France, Britain and Europe. London: Routledge.
- Little, R. (2014). *The Balance of Power in International Relations: Metaphors, Myths, and Models*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Liu Y. (2009). *Discourse, Meanings and IR Studies: Taking the Rhetoric of "Axis of Evil" As a Case*. Center for American Studies, Fudan University, China /ITESM.
- Milliken, J. (1999). "The Study of Discourse in International Relations: A Critique of Research and Methods. *European Journal of International Relations*. Volume: 5 issue: 2, (pp 225-254)
- Milliken. J. (1999) *The study of discourse in international relations: a critique of research and methods*. European Journal of International Relations
- Mills, S. (2003). *Michel Foucault*. London: Routledge.
- Minson, J. (1988). *Genealogies of Morals*. London: The Macmillan Press.

- Modelski, G. (1978). *The Long Cycle of Global Politics and the Nation-State. Comparative Studies in Society and History*
- Modelski, G. (1987). *Long cycles in world politics*. Basingstoke: Macmillan.
- Morgenthau, H.J. (1948). *Politics among Nations*. New York: Alfred A. Knopf.
- Morgenthau, H.J. (1949). *Conduct of American Foreign Policy. Parliamentary Affairs*
- Morgenthau, H.J. (1978). *Politics among Nations*, 3rd ed. New York: Alfred A. Knopf.
- Morin. P (2018) *Foreign Policy Analysis A Toolbox*. Palgrave Macmillan, Cham
- Moshirzade, H, the role of ideology/İslam in İran's policy, unpublished paper
- Moshirzadeh, H. (2007). "Discursive Foundations of İran's Nuclear Policy." *Security Dialogue*, Vol. 38, No. 4 (pp. 521-543).
- Müller, M. (2008) 'Reconsidering the Concept of Discourse in the Field of Critical Geopolitics: Towards Discourse as Language and Practice', *Political Geography*
- Neumann, I. B., (1995), 'Returning Practice to the Linguistic Turn: The Case of Diplomacy', *Millennium: Journal of International Studies*
- Nonhoff, M. (2006), *Politischer Diskurs und Hegemonie: Das Projekt "Soziale Marktwirtschaft" [Political Discourse and Hegemony: The Project of A "Social Market Economy"]*, Bielefeld, transcript.
- Norman J. P and George A. Lincoln (1954). *International Politics: Foundations of International Relations*. New York: The Macmillan Company.
- Northedge, F. S. (ed.) (1972). *The Foreign Policies of the Powers*. London; Faber and Faber.
- Özbeý, H (2019). *İran'a Yönelik Yaptırımlar: Türkiye İİran Enerji İlişkilerine Etkisi*. Uluslararası sosyal bilimler dergisi, (s 98-125)
- Parsadust, Şalı İsmail-i Ewel, s.94-95.
- Pickel, A. (2007). Rethinking Systems Theory: A Programmatic Introduction. *Philosophy of the Social Sciences*, Volume: 37 issue: 4, page(s): 391-407.
- Ramazani, R. K. (1980). Iran's Revolution: Patterns, Problems and Prospects, *International Affairs*, Volume 56, Issue 3, pp. 443-457.
- Ramazani. R. (1980) *Irans revolution: patterns problems and prospects*, International affairs
- Rodee, C. C. (1957). "Introduction to *The Foreign Policies of the Powers Political Science*," (pp 571-590)

- Rosenau, J. N. (1966). Pre-Theories and Theories of Foreign Policy. In *Approaches in Comparative and International Politics*, ed. R. Barry Farrell. Evanston, IL: Northwestern University Press.
- Rosenau, J. N. (1984). A Pre-Theory Revisited, World Politics in an Area of Cascading Interdependence. *International Studies Quarterly*, vol 28, number 2, 1984, (pp 245-305).
- Rosenau, J. N. (1989). *Linkage Politics, Essays on The Convergence of National and International Systems*. New York: Free Press.
- Rumelili B. (2003). Liminality and Perpetuation of Conflicts: Turkish-Greek Relations in the Context of Community-Building by the EU. *European Journal of International Relations*. 9(2):213-248.
- Rumelili, B. (2004). Constructing Identity and Relating to Difference: Understanding the EU's Mode of Differentiation. *Review of International Studies*, 30(1), 27-47. Shapiro (eds.) International/Intertextual Relations
- Sadri, H. (2009). *Trends in foreign policy of revolutionary Iran*. journal of third world studies volume 15
- Sarıkaya, Y. (2020). *Başlangıçtan 15 Temmuz'a Ak Parti Dönemi Türkiye-İran İlişkileri*. Turkish Studies - Social, 15(3), 1423-1443.
- Shapiro, M. (1989). Textualizing Global Politics. In *International/intertextual relations: postmodern readings of world politics*. James Der Derian and Michael Shapiro (eds.). Lexington Books.
- Simon, H. A. (1957). *Models of man; social and rational*. Wiley.
- Sinankaya, B (2012). *Rationalization Of Turkey-Iran Relations Prospects And Limits*. *İnsight Turkey* (137-156).
- Singer, J. (1961). The Level-of-Analysis Problem in International Relations
- Smart B. (1995). The subject of responsibility. *Philosophy & Social Criticism*
- Thomas Diez; Ingild B; Aleksandra. F (2011) *Key Concepts in International Relations*
- Time, D. (2012). *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*. New York: Oxford University Press.
- Ünal. S & Ersoy E. (2104). *Political Economy of Turkish Iranian Relations: Three Asymmetries*. Ortadoğu etütleri (s 141_165)
- Van Dijk. T.A. (1984) *Prejudice in Discourse*. Amsterdam: John Benjamins.

- Wæver, O. (1994). "Resisting the Temptation of Post-foreign policy analysis." in Walter Carlsnaes and Steve Smith.
- Wæver, O. (1996). *Discourse Analysis as Foreign Policy Theory: The Case of Germany and Europe*. Berkeley, CA: Center for German and European Studies, University of California at Berkeley.
- Wæver, O. (2002). "Identity, Communities And Foreign Policy: Discourse Analysis As Foreign Policy Theory" in Lene.
- Wæver, O. (2005) *European integration and security: analysing French and German discourses on state, nation, and Europe*. Palgrave Macmillan
- Waltz, K N. (1959). *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis*. New York, NY: Columbia University Press.
- Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*, Reading, Mass Addison Wesley
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- White, B. (1999). *The European Challenge to Foreign Policy Analysis*. *European Journal of International*.
- White, B. (2001). *Understanding European Foreign Policy*. London: Palgrave.
- White, B. (2004). *Foreign Policy Analysis and the New Europe*. In Walter Carlsnaes, Helene Sjursen and Brian.
- Wodak, R. (1995). *Critical Linguistics and Critical Discourse Analysis*. *Handbook of Pragmatic-Manual*. (204-210) Amsterdam: John Benjamins.
- Wodak, R. and Meyer, M. (2001). *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage Publications.
- World Chaos and World Order: Conversations With Henry Kissinger, the The Atlantic (Nov 2016)
- Yarmohammadian, H (2017). *Turkish Iranian Relations: Prospects And Uncertainty*. *The Quarterly Journal Of Political Studies Of Islamic World* (pp, 18-32)
- Zizek, S. (1989) *The Sublime Object of Ideology*. London: Verso

- ابوطالبی مهدی (Mahdavi) (۱۳۸۷) نقش فرهنگ سیاسی شیعه در وقوع انقلاب اسلامی ایران تهران: اداره اسناد و تاریخ دیپلماسی
- احمد خوبی امیررضا، (Amirkhoi) (۱۳۹۷). آرمانهای راهبردی و عمل‌گرایی تاکتیکی در سیاست خاورمیانه ای ایران، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال چهاردهم، شماره اول.
- احمدی حمید، قربانی فهیمه، (Ahmadi, Ghorbani) (۱۳۹۳). تأثیر بحران سوریه و روابط ایران و ترکیه، فصلنامه روابط خارجی، سال ششم، شماره سوم. پاییز
- احمدی، حمید، (Ahmadi) بنیادهای ملی هویت ایرانی، تهران: پژوهشکده مطالعات اجتماعی
- احمدی‌پور دکتر زهرا، موسوی شفاعی دکتر سیدمسعود، پوردست زهرا، (Ahmadipour, pordast) (۱۳۹۸). واکاوی رقابت ایران و ترکیه در بحران سوریه، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال پانزدهم، شماره سوم.
- احمدی، بهزاد (Ahmadi) (۱۳۸۸)، ترکیه: حال و آینده، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران.
- احمدی، حمید، (Ahmadi) (۱۳۹۰). بنیادهای هویت ملی ایرانی، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- ادیب‌زاده مجید (Adib) (۱۳۸۷) زبان گفت‌وگو و سیاست خارجی. چاپ اول. تهران. نشر دارند
- ازغندی، علیرضا (Azghandi) (۱۳۸۰) سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، تهران، انتشارات قومس
- اسکندری مجید، (Eskandari) (۱۳۸۹). روند همگرایی ترکیه و بلوک غرب، فصلنامه سیاست خارجی، سال ۲۴، شماره ۳.
- اسلامی، روح‌الله، (Eslami) (۱۳۹۴). ارزیابی الگوی سیاست خارجی ایران بین دو انقلاب (از انقلاب مشروطه تا کودتای ۲۸ اسماعیلی بشیر، (Esmaili) (۱۳۹۵). افول و زوال مدل ترکیه در خاورمیانه، فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌المللی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا، شماره بیست و هشتم.
- اشرف، احمد (Ashraf) (۱۳۷۳) بحران هویت ملی و قومی در ایران»، در: مجله ایران‌نامه
- اصول، اهداف و برنامه‌های سیاست خارجی دولت نهم، (۱۳۸۴). روزنامه شرق.
- اصول، برنامه و خط‌مشی کلی دولت دوازدهم، (۱۳۹۶). پایگاه اطلاع‌رسانی دولت، www.dolat.ir.
- اکبرزاده، فریدون (Akbarzadeh) (۱۳۸۰) نقش رهبری در نهضت مشروطه ملی نفت و انقلاب اسلامی، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی
- اکبری نورالدین (Ambari) (۱۳۹۰). قدرت‌یابی اسلام‌گرایان در ترکیه و تأثیر آن بر روابط این کشور با جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی.
- امیری، مجتبی، (Amiri) (۱۳۷۴). ایران و آمریکا نگاهی دیگر، اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره ۹۵، ۹۶ مرداد و شهریور.
- انصاری، مهدی، (Ansari) (۱۳۶۹) شیخ فضل‌الله نوری و مشروطیت رویارویی دو اندیشه تهران امیرکبیر
- ایزدی حجت‌الله (Izadi) (۱۳۸۷) مبانی قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه مطالعات بسیج. سال یازدهم شماره ۴۱
- ایزدی، جهانبخش، (Izadi) (۱۳۹۶). دیپلماسی و تجارت خارجی جمهوری اسلامی ایران.

- ایوبی، حجت الله (Ayubi) (۱۳۹۰) (پیدایی و پاپایی احزاب سیاسی در غرب، تهران. سروش
- آبراهامیان، یروانیان (Erevanian) (۱۳۷۷) ایران بین دو انقلاب ترجمه کاظم فیروزمند و محسن مدیر شانه چی، تهران، مرکز
- آجرو محمدجعفر، (Ajourlou) (۱۳۹۶). افزایش قدرت منطقه‌ای ترکیه و پیامدهای امنیتی آن بر منافع ملی ایران در شرق مدیترانه در مقطع زمانی ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۴م، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال سیزدهم، شماره دوم.
- آجودانی لطف الله (Ajoudani) (۱۳۸۳) علما و انقلاب مشروطیت ایران تهران اختران
- آجودانی، لطف الله (Ajoudani) (۱۳۸۳) علما و انقلاب مشروطیت در ایران و نقش ایرانیان مقیم عراق، تهران اختران
- آجورلو محمدجعفر (Ajourlou)، محمودی رامز، (۱۳۹۲). تاثیر ژئوپلیتیک ترکیه و سیاست خارجی دولت اسلامگرای عدالت و توسعه، فصلنامه آفاق امنیت، سال پنجم، شماره بیست و یکم.
- آجیلی هادی (Ajili) (۱۳۸۹) صورت بندی گفتمان اسلامی در روابط بین الملل. چاپ اول تهران. انتشارات دانشگاه امام صادق
- آدمیت، فریدون (Adamiyat) (۱۳۴۰) فکر آزادی و مقدمه نهضت مشروطه تهران فردوس
- آقاحسینی علیرضا، رهبر قاضی محمودرضا، محمود اوغلی رضا، مرندی زهرا، (Agahosseini, Rahbar, Marandi) (۱۳۹۰). فرایند بسیج سازی جنبش‌های اسلام‌گرایان در ترکیه، فصلنامه آفاق امنیت، سال چهارم، شماره سیزدهم، زمستان
- آقایی، سید داود و رسولی، الهام. (Agai) (۱۳۸۸). سازه‌انگاری و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال اسرائیل. فصلنامه سیاست. مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی.
- آقایی، سید داود، (Aghai) (۱۳۸۳). سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دوران جنگ هشت ساله با نگاهی به جایگاه جامعه اروپایی در این سیاست
- بازرگان مهدی (Bazargan) (۱۹۸۴) انقلاب ایران در دو حرکت. تهران
- براتی، لیلیا، (Barati) (۱۳۹۶). پیوست های امنیتی و بحران گریزی در روابط ایران و ترکیه، پژوهشنامه ایرانی سیاست بین‌المللی، سال پنجم، شماره ۲.
- برزگر کیهان، مفیدی احمدی حسن، (Barzegar, Mofid Ahmadi) (۱۳۹۳). تاثیرپذیری سیاست خارجی ترکیه از روند اروپایی شدن، فصلنامه سیاست خارجی، سال ۲۸، شماره ۴.
- برزگر، کیهان. (Barzgar) (۱۳۹۹). اهداف استراتژیک آمریکا و اروپا در مورد ایران. فصلنامه سیاست خارجی
- برزگر، کیهان (Barzgar) (۱۳۸۹) مطالعات اوراسیای مرکزی، منطقه گرایی در سیاست خارجی ایران مرکز مطالعات عالی بین‌المللی
- برزین، سعید، (Barzin) (۱۳۷۴). زندگینامه سیاسی مهندس مهدی بازرگان، چاپ اول، تهران، نشر مرکز.
- بزرگمهری، مجید، (Bozorgmehri) (۱۳۹۶). بررسی تطبیقی سیاست خارجی ایران و ترکیه در قفقاز جنوبی از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی تا ۲۰۱۵، فصلنامه سیاست خارجی سال سی و یکم، شماره ۲.
- بصیری، دکتر محمد علی، (Basiri) (۱۳۹۶). علت کاوی کودتای نافرجام ۲۰۱۶ ارزش ترکیه علیه حزب عدالت و توسعه، فصلنامه مطالعات روابط بین الملل، سال دهم، شماره ۳۷.
- بهبود، مسعود، (Behboud) (۱۳۷۷). ۲۷۵ روز بازرگان تهران، انتشارات علم صفحات ۴۰۵-۴۰۰.

بهرامی، سیامک، (Bahrami) (۱۳۹۵). انحراف از نوع عثمانی گرای و کودتا در ترکیه، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال نوزدهم، شماره سوم.

بیات، کاوه، (Bayat) (۱۳۷۴)، شورش کردهای آارات و تأثیر آن بر روابط ایران و ترکیه. تهران: نشر تاریخ ایران

بیهقی (Beyhagi) (۱۳۶۲). تاریخ بیهقی. به اهتمام غنی و فیاض تهران. خواجه

پاسخ های آیت الله هاشمی رفسنجانی به چند پرسش کلیدی، (۱۳۸۳). نشریه راهبرد، شماره ۳۴، صفحه ۱۷۰.

پور ابراهیم، ناصر، (Pourebrahim) (۱۳۹۳). سیاستهای جدید ترکیه در خاورمیانه، فصلنامه سیاست خارجی، سال ۲۸، شماره

پهلوی، محمدرضا شاه، (Pahlavi) (۱۳۵۳). مأموریت برای وطن، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب،

تاجیک، محمدرضا (Tajik) (۱۳۸۳) گفتمان پادگفتمان و سیاست، تهران، موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی

تاجیک، محمدرضا (Tajik) (۱۳۸۴) دین دموکراسی و روشنفکری در ایران امروز تهران موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی

تاجیک، محمدرضا، (Tajik) (۱۳۷۸). گفتمان امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، تهران پژوهشکده مطالعات راهبردی

ترکمنی آذر پروین (Torkamaniazar) (۱۳۸۴). سوالات سیاسی شیعیان اثنی عشری در ایران. پژوهشگاه علوم انسانی

جعفری ولدانی، اصغر، (valdani) (۱۳۷۷). کانون های بحران در خلیج فارس تهران انتشارات کیهان، صفحه ۶۷- ۸۱

جعفریان، رسول، (Jafariyan) (۱۳۷۰). دین و سیاست در دوره صفوی، قم: انصاریان.

جعفریان، رسول، (Jafariyan) (۱۳۷۷). صفویه در عرصه دین، فرهنگ و سیاست، قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.

جوینی (Joveyni) (۱۳۳۵) تاریخ جهانگشا. به سعی و تصحیح محمد وهاب و قزوینی. تهران

چتین سایا، گوگ هان، (Chatin) (۱۳۸۵)، "ریشه های تاریخی روابط ایران و ترکیه"، برگردان: سید اسدا... اطهری، فصلنامه مطالعات خاورمیانه، سال سیزدهم، شماره های دوم و سوم.

چشم اندازی به وضعیت ترکیه بعد از کودتا، (۱۳۹۶). رصدخانه روابط بین الملل، شماره ۲۷.

چگنی زاده غلامعلی، تاجیک هادی، نبوی سیدمهدی، (Chenizadeh, Tajik, Nabavi) (۱۳۹۲). تأثیر تحولات سوریه بر الگوی تعاملی میان ایران و ترکیه؛ الگوی مفهومی و نظری، فصلنامه آفاق امنیت، سال ششم، شماره بیستم.

حاتمی، محمدرضا، (Htami) (۱۳۹۶). گفتمان ژئوپلیتیکی ترکیه در فضاهای تجزیه نشده خاورمیانه، فصلنامه پژوهش های سیاسی جهان اسلام، سال هفتم، شماره دوم.

حاج یوسفی، امیرمحمد (Hajyousei) (۱۳۸۴) سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در پرتو تحولات منطقه ای. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی.

حاجی امین، رحمت، (Hajiamin) (۱۳۹۳). سیاست خارجی ترکیه در قبال جمهوری اسلامی ایران (۱۹۷۹ تا ۲۰۱۴)؛ با تأکید بر مفاهیم دوگانه امنیت، فصلنامه روابط خارجه، سال ششم، شماره سوم.

- حاجی یوسفی امیر محمد (Hajiyousefi) (۱۳۸۴) و خارجی جمهوری اسلامی ایران در پرتو تحولات منطقه ای. تهران. دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی
- حاجی یوسفی، امیر محمد، (Hajiyousefi) (۱۳۸۱). سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در پرتو تحولات منطقه ای، نشر نی، صفحات ۶۶-۶۱
- حاجی یوسفی، امیرمحمد، (Hajiyousefi) (۱۳۸۱). نظریه والتز و سیاست خارجی ایران، مطالعه مقایسه دوران جنگ سرد و پس از جنگ سرد فصلنامه سیاست خارجی، سال شانزدهم.
- حایری، عبدالهادی (Haeri) (۱۳۶۰) تشیع و مشروطیت در ایران، تهران، امیرکبیر
- حائری عبدالهادی (Haeri) (۱۳۸۱) تشیع و مشروطیت در ایران و نقش ایرانیان مقیم عراق. چاپ سوم انتشارات امیرکبیر.
- حائری، عبدالهادی (Haeri) (۱۳۶۴) تشیع و مشروطیت در ایران و نقش ایرانیان مقیم عراق، تهران، امیرکبیر
- حجاریان سعید (Hajjariyan) (۱۳۷۵) تحول مفهوم امنیت ملی در جمهوری اسلامی. توسعه امنیت عمومی، پژوهشکده مطالعات راهبردی
- حجاریان سعید، تاجیک محمدرضا، (Hajjariyan) (۱۳۷۵). تحول مفهوم امنیت ملی در جمهوری اسلامی، جلد ۱ .
- حسام‌الدین، آشنا، (Ashena) (۱۳۷۳). فرهنگ و تبلیغات حکومت در ایران، تهران، دانشگاه امام صادق (ع)، ص ۷۸.
- حسینی زاده، محمدعلی، (Hosseinzadeh) ۱۳۷۹ علما و مشروعیّت دولت صفوی: تهران انجمن معارف اسلامی ایران
- حسینی سید مطهره، ابراهیمی طالب، شاه قلعه صفی الله، (Hosseini, Ebrahimi, Shaghale) (۱۳۹۲). نگاه به غرب در سیاست خارجی ترکیه در دوران حزب عدالت و توسعه ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۲، فصلنامه علمی- پژوهشی مطالعات جهان اسلام، دوره ۱، شماره ۳.
- حسینیان، روح الله، (Hosseinian) (۱۳۸۰) تاریخ سیاسی تشیع تا تشکیل حوزه علمیه تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی
- حضی نیا، ناصر، (Hazzinia) (۱۳۹۳). معادلات قدرت در محیط امنیتی قفقاز جنوبی، فصلنامه سیاست خارجی، سال ۲۸، شماره ۱.
- حقیناه، جعفر (Hagpana) (۱۳۷۶) هویت ایرانی؛ چند برداشت، در: کیهان فرهنگی
- خاتمی، سید محمد، (Khatami) (۱۳۸۰). مبانی نظریه گفتگوی تمدنها، مجموعه سخنرانی های سید محمد خاتمی در باب گفت‌وگوی تمدن‌ها چاپ دوم: تهران.
- خلیل نژاد کشکویی، روح الله، (Khalilnejhad) (۱۳۹۶). بحران سوریه و امنیت ملی ترکیه، فصلنامه پژوهش های سیاسی جهان اسلام، سال هفتم، شماره دوم.
- خواجه امیری غلامرضا، رسولی امیر ابراهیم، (Khajeamiri, Rasouli) (۱۳۹۶). مقایسه نقشه نقش ثبات سیاسی در الگوی توسعه مالزی و ترکیه با الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت، فصلنامه تحقیقات سیاسی بین الملل دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا.
- خوانساری اصفهانی. (khansari) (۱۳۵۶) روضات الجنات این احوال ما به سادات. کتابفروشی اسلامیه
- دوانی، (Davani) (۱۳۷۵)، مفاخر اسلام، جلد هشتم، بزرگ مرد علم و دین. تهران مرکز اسناد انقلاب اسلامی چاپ سوم
- دولت آبادی، یحیی (Dolatabadi) (۱۳۷۱) حیات یحیی، جلد دوم تهران انتشارات عطار

- دهشیری محمدرضا (Dehshiri) (۱۳۹۴) باز تاریخ انقلاب اسلامی و اسلام سیاسی در پرتو تحولات بیداری اسلامی. تهران. نهاد نمایندگی رهبری و دفتر نشر معارف
- دهشیری، محمدرضا، (Dehshiri) (۱۳۸۳). چرخه آرمانگرایی و واقع گرایی در فصلنامه سیاست خارجی، « سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران سال پانزدهم.
- دهقانی فیروز، آبادیس عطائیم، (Dehghani) (۲۰۱۷). تحلیل گفتمانی سیاست هسته ای دولت احمدی نژاد از هژمونی تا افول. پژوهش نامه ایرانی سیاست بین الملل.
- دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال و نوری، وحید، (Dehghani) (۱۳۸۸). سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دوره اصولگرایی.
- دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال (Dehghani) (۱۳۸۹). سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. تهران: سمت
- دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال، (Dehghani) (۱۳۸۵). گفتمان های سیاست خارجی ایران در آسیای مرکزی و قفقاز فصلنامه ایران، سال اول شماره دوم. ص ۱۲۰ - ۱۳۰.
- دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال، (Dehghani) (۱۳۸۷). فصلنامه سیاست « منابع ملی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران ». «
- دهقانی فیروزآبادی، سید جلال، (Dehghani) (۱۳۹۱). سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، تهران: نشر سمت.
- دینوری (Dinvari) (۱۳۸۰) ابوحنیفه احمد بن داوود اخبار طول. ترجمه محمد مهدی دامغانی تهران نشر نی
- رجبی دوانی (Davani) (۱۳۹۳)، نقش نهاد مرجعیت روحانیت شیعه در برابر تهدیدات سخت و نرم دشمنان از صفویه تا انقلاب مشروطه، مجله سیاست دفاعی شماره ۸۸ صفحات ۹۱ - ۱۱۴
- رضایی محسن و دهکردی (Rezai) (۱۳۹۰) ایران آینده در افق چشم انداز. انتشارات اندیکا
- رضایی، محسن، و مبینی (Rezai) (۱۳۹۰) دهکردی انداز ایران آینده در افق چشم ، انتشارات اندیکا
- رمضانی روح الله (Ramazani) (۱۳۸۰) گفتگو: نیاز به نظریه. ترجمه علیرضا طیب اطلاعات سیاسی اقتصادی شماره ۱۶۷- ۱۶۸
- رمضانی روح الله (Ramazani) (۱۳۸۰) چارچوب تحلیلی برای بررسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، تهران، نشر نی
- رمضانی، روح اله، (Ramazani) سیاست خارجی ج. ۱. ۱. (۱۳۸۸). ترجمه علیرضا طیب، نشر نی، تهران. .
- رنجبر مقصود (Ranjbar) (۱۳۸۶) منافع ملی و فراملی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. تهران پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- رنجبر، مقصود، (Ranjbar) (۱۳۸۸). گفتمانهای امنیت ملی در جمهوری اسلام. فصلنامه علوم سیاسی، سال سوم.
- روملو (Rumlu) (۱۳۵۷). احسن التواریخ تصحیح عبدالحسین نوایی. تهران. انتشارات بابک
- زاهدی، نسا، (Zahedi) (۱۳۹۱). سیر تحول سیاست خارجی ترکیه در پرتو بیداری اسلامی تحول یا تکامل، فصلنامه سیاست خارجی، سال ۲۶، شماره ۳.

زاهدی موحد، محسن (Zahedi) (۱۳۸۸) رویدادها و تحلیل، فصلنامه معاونت آموزش و پژوهش، مرکز مطالعات خلیج فارس و خاورمیانه.

زیباکلام صادق (۱۳۸۲) (Zibakalm) سنت و مدرنیته. تهران. روزانه

زیباکلام صادق (۱۳۸۲) (Zibakalm) از دموکراسی و مردمسالاری دینی. تهران. روزانه

سجاد پور، محمدکاظم، (Sajjadpour) (۱۳۸۸). سیاست خارجی ج. ا. ا. دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی، تهران.

سعید، معیدفر، (Saeed) (۱۳۷۹). جامعه شناسی مسائل اجتماعی معاصر در ایران، سرزمین ما، صص ۱۸۲، ۱۸۳ و ۱۸۷.

سلطانی محمد جواد، خدابخشی مهدی، (Soltani, Khodabakhshi) (۱۳۹۸). سقوط اخوان المسلمین در مصر و تاثیر آن بر موقعیت منطقه‌ای ترکیه، فصلنامه سیاست خارجی، سال سی و سوم، شماره ۱.

سلطانی، سید علی اصغر، (Soltani) (۱۳۹۱). قدرت، گفتمان و زبان؛ سازوکارهای جریان قدرت در جمهوری اسلامی ایران، تهران: نشر نی.

سمیعی اصفهانی علیرضا، فرحمن صغری، (Samii, Farahmand) (۱۳۹۵). کودتای ۲۰۱۶ ترکیه و آینده سیاسی حزب اسلامگرایی عدالت و توسعه؛ با تاکید بر روش سناریو نویسی، فصلنامه رهیافتهای سیاسی و بین المللی، سال هفتم، شماره ۴۵.

سنایی، مهدی (Sanai) (۱۳۹۷) عزم مشترک تهران- مسکو برای ارتقای روابط اقتصادی- تجاری. فصلنامه تجارت بین الملل سوداگر، محمدرضا، (Sodagar) (۱۳۹۵). رشد روابط سرمایه داری در ایران (مرحله گسترش) 57-1342، چاپ اول تهران. سیاست داخلی ترکیه از کودتا تا همه پرسی اصلاحات قانون اساسی، (۱۳۹۶). معاونت پژوهشی آموزشی، خبرگزاری بین المللی تسنیم.

شعبانی، قاسم، (Shabani) (۱۳۷۳) حقوق اساسی و ساختار حکومت جمهوری اسلامی ایران، تهران: انتشارات اطلاعات.

شفائی، موسوی (Shafii) (۱۳۸۷) مجموعه مقالات سیاست خارجی توسعه گرا. تهران: مجمع تشخیص مصلحت نظام مرکز تحقیقات استراتژیک

شفیعی، نوزدر، مولایی، لیلیا. (Shafii, Molayi) (۱۳۹۵). تأثیر عوامل ادراکی - روانی بر سیاست خارجی چین. فصلنامه سیاست خارجی

شفیعی، (Shafii) (۱۳۹۱). واکاوی عوامل موثر در آینده روابط ایران و ترکیه، فصلنامه مطالعات خاورمیانه

شوشتری، (Shushtari) (۱۳۵۴) مجالس المومنین، جلد اول، تهران

صفا، ذبیح الله (Safa) (۱۳۵۴) تاریخ شاهنشاهی ایران و مقام معنوی آن، شورای عالی فرهنگ و هنر مرکز مطالعات و همانگی فرهنگی.

صفایی، ابراهیم، (Safai) (۱۳۵۶). رضا شاه کبیر و تحولات فرهنگی ایران، تهران، وزارت فرهنگ و هنر، ص 91.

طباطبایی مجد، غلامرضا (Tabatabai) (۱۳۷۳) معاهدات و قراردادهای تاریخی در دوره قاجاریه، تهران، انتشارات بنیاد، موقوفات محمود افشار

طوسی (Tusi) (۱۳۴۸). جعفر بن حسن بن علی تسویه حسن مصطفوی. مشهد. مرکز تحقیقات و مطالعات دانشکده الهیات و علوم معارف اسلامی

- طهرانی (Tehrani) (۱۳۵۶) کتاب دیار بکر بکر به تصحیح و اهتمام نجاتی فاروق مقدمه و حواشی. تهران
- ظهیری، علیرضا (Zahiri) (۱۳۷۹)، عصر پهلوی به روایت اسناد، قم، دفتر نشر و پخش معارف
- عامری هوشنگ (Ameri) (۱۳۸۷) سیاست خارجی. مجله اطلاعات سیاسی اقتصادی. خرداد و تیر. شماره نهم و دهم
- عبدالله پور، محمدرضا؛ دیانت، محسن (Abdollahpour) (۱۳۹۵) دیالکتیک ساختار، کارگزار در منازعات ژئوپلیتیکی خاورمیان. تهران: انتشارات کلک سیمین.
- عبدالله عبدالمطلب، (Abdollah) (۱۳۹۶). انگاره های هویتی و تبیین سیاست خارجی حزب عدالت و توسعه در قبال جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه علمی_ پژوهشی «پژوهشنامه انقلاب اسلامی» سال هشتم، شماره ۲۷.
- عبدالله عبدالمطلب، ولی زاده میدانی رامین، پیروزفر مهدی، (Abdollah, Valizadeh, Pirouzfard) (۱۳۹۷). بررسی رفتار سیاست خارجی حزب حاکم ترکیه در قبال جمهوری اسلامی ایران، دو فصلنامه علمی پژوهشی جامعه شناسی سیاسی جهان اسلام، دوره ۶، شماره ۲.
- عبدی، عطاءالله، (Abdi) (۱۳۹۴). بازسازی تحولات جنوب غرب آسیا بر بنیاد رقابت ژئوپلیتیکی ایران و ترکیه، فصلنامه سیاست خارجی، سال ۲۹، شماره ۲.
- عزتی، عزت الله (Ezzati) (۱۳۸۱). تحلیلی بر ژئوپلیتیک ایران و عراق، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی
- عطایی، فرهاد (Atai) (۱۳۹۱)، "ایران و کشورهای قفقاز جنوبی"، فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی
- علیرضا زهیری، (Zahiri) (۱۳۸۱). انقلاب اسلامی و هویت ملی، تهران، انجمن معارف.
- غائبی، محمدرضا، (Ghaebi) (۱۳۹۵). اقتصاد سیاسی روابط ایران و ترکیه در دوره حکومت حزب عدالت و توسعه، فصلنامه سیاست خارجی سال سوم، شماره ۲.
- فاطمی نسب علی، چگینی امین، (Fateminasab) (۱۳۹۰). سیاست خارجی ترکیه و تحولات سوریه و تاثیر آن بر امنیت سیاست جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین المللی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا، شماره نهم.
- فراهانی، منفرد (Farahani) (۱۳۷۷) مهاجرت علمای شیعه از جبل عامل به ایران. تهران، انتشارات امیرکبیر
- فیرحی، داوود، (Feyrahi) (۱۳۹۳). فقه و سیاست در ایران معاصر، ج ۲، ص ۳۸۰.
- قادری حاتم (Gaderi) (۱۳۹۰) اندیشه سیاسی در اسلام و ایران. چاپ یازدهم تهران انتشارات سمت
- قاسمی، فرهاد (Gasemi) (۱۳۸۹). سیاست های پیشنهادی برای حصول امنیت در منطقه (مطالعه موردی خاورمیانه) ، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال ششم، شماره دوم .
- قانون اساسی جمهوری اسلامی (اصل ۱۱, ۳۲, ۱۵۱, ۱۵۲).
- قوام ، عبدالمطلب (Ghavam) ، (۱۳۷۸). اصول سیاست خارجی و سیاست بین الملل ، انتشارات سمت ، تهران.
- کاتوزیان، محمدعلی همایون (Katouzian) (۱۳۷۴) تاریخ گرایی، مجموعه مقالات تهران
- کدیور، محسن، (Kadivar) (۱۳۸۷). نظریه های دولت در فقه شیعه
- کربلایی، حسن (Karbalayi) (۱۳۸۲) تاریخ دخانیه، به کوشش رسول جعفریان. تهران، مرکز اسناد اسلامی

کولایی، الهه، (Kolayi) (۱۳۹۵) حریری بهمن، اسدی کیا بهناز، مسئله کردی در روابط ایران و ترکیه، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال دوازدهم، شماره سوم.

کولایی، الهه، (Kolayi) (۱۳۹۴) تاثیر تحولات روابط ارمنستان و ترکیه بر روابط ایران و ارمنستان، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال یازدهم، شماره اول.

الگار حامد (İlgar) (۱۳۵۹) نقش روحانیت پیشرو در جنبش مشروطیت ایران. ترجمه ابوالقاسم سری، انتشارات توس تهران

الگار حامد (İlgar) (۱۳۶۹)، دین و دولت در ایران نقش علما در دوره قاجار. تهران انتشارات توس

گل محمدی، ولی، (Golmohammadi) (۱۳۹۵). پویایی‌های امنیتی روابط روسیه و ترکیه ۲۰۱۵ - ۲۰۰۱ فصلنامه روابط خارجی، سال هشتم، شماره چهارم، زمستان ۹۴

گل محمدی، ولی، (Golmohammadi) (۱۳۹۵). کودتای نافرجام ترکیه پیامدهای راهبردی و چشم انداز، فصلنامه روابط خارجی، سال هشتم، شماره دوم، تابستان

گوهری مقدم ابوزر، مددلو رامین، (Gohari, Madadlou) (۱۳۹۵). ریشه‌های عثمانگرایی در سیاست خارجی ترکیه (۲۰۰۲ تا ۲۰۱۵)، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، سال پنجم، شماره ۱۷.

لاهیجی، م، (Lahiji) (۱۳۷۵) تاریخ و سفرنامه عظیم تحقیق و تصحیح علی دوانی تهران مرکز اسناد اسلامی

لیتل، ریچارد و مایکل اسمیت (Little) (۱۳۸۹). دیدگاه‌هایی درباره سیاست جهان، ترجمه علیرضا طیب، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی

متقی ابراهیم (Mottagi) (۱۳۸۵) جمهوری اسلامی و تحلیل گفتمان‌های سیاست خارجی. تهران. ماهان زبان شماره ۵۳ و ۵۴

متقی محمدرضا (Mottagi) (۱۳۹۴) دیالکتیک ساختار کارگزار در منازعات خاورمیانه. فصلنامه مطالعات سیاسی

متقی، ابراهیم، (Mottagi) (۱۳۹۵). گذر از موازنه‌گرایی منطقه‌ای به تنش زدایی در سیاست خارجی ترکیه، فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل، سال نهم، شماره ۳۳.

مجتهدی، کریم، (Mojtahedi) (۱۳۸۴) آشنایی ایرانیان با فلسفه‌های جدید غرب، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

محسنی علی جواد مقدم مهدی (Mohseni) (۱۳۹۷) تحول پارادایمی مفهوم قدرت و امنیت در عصر جهانی شدن و تاثیرات آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران. پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام. شماره ۲. دوره

محمد شریفی، مجید، (Mohammadsharifi) (۱۳۹۳). دغدغه‌های امنیتی اتحادیه اروپا و توانمندی‌های ترکیه، پژوهشنامه ایرانی سیاست بین‌الملل، سال دوم، شماره ۲.

محمدنیا، مهدی (Mohammadnia) (۱۳۹۳). سازه‌نگاری کلی‌گرا: رهیافتی جامع برای توضیح رفتارهای سیاست خارجی ایران. جستارهای سیاسی معاصر. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

محمدیان، علی و رضایی، علیرضا (Mohammadian) (۱۳۹۴)، تبیین سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دوره حسن روحانی از منظر نظریه پیوستگی جیمز روزنا، کنفرانس جهانی افق‌های نوین در علوم انسانی، آینده پژوهی و توانمندسازی

مختار (Mokhtari) (۱۳۹۱)، بررسی الگوهای تضاد و همکاری در روابط ایران و ترکیه فصلنامه سیاست خارجی سال سیزدهم شماره ۵۲ صفحات ۲۱۸ - ۱۶۹

- مختاری، بهروز، (Mokhtari)(۱۳۹۱). بررسی الگوهای تضاد و همکاری در روابط ایران و ترکیه، فصلنامه تاریخ روابط خارجی، سال سیزدهم و چهاردهم، شماره ۵۲، ۵۳.
- مدنی، جلال الدین (Madani)(۱۳۸۰) تاریخ سیاسی معاصر ایران، قم، انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه
- مرادی، حجت‌الله (Moradi)(۱۳۸۹) قدرت جنگ نرم از نظریه تا عمل، تهران، نشر ساقی
- مرادی، محمدعلی، (Moradi)(۱۳۸۳). تأثیر نفت بر نماگرهای اقتصاد کالن ایران با تأکید بر مکانیزمهای انتقال و آثار. فصلنامه پژوهشهای اقتصادی، سال دهم.
- مرادیان، محسن، (Moradian)(۱۳۸۵). برآورد استراتژیک ترکیه سرزمینی- دفاعی - اقتصادی - اجتماعی، موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران.
- مرادی، منوچهر (Moradi)(۱۳۸۵)، چشم انداز همکاری ایران و اتحادیه اروپا در تأمین امنیت و ثبات در قفقاز جنوبی: حدود و امکانات، تهران: وزارت امور خارجه.
- مرعشی صفوی، (Marashi)(۱۳۶۲) مجمع التواریخ، تاریخ انقلاب از صفویه و بعد از آن تا سال ۱۲۷۰ قمری. تهران،
- مزروعی، علی، (Mazroui)(۱۳۹۱). تجزیه حزب عدالت و توسعه ترکیه، آیین نوزده بیست/۱۵۴.
- مسعودنیا حسین، نجفی داوود، (Masoudnia)(۱۳۹۲). سیاست خارجی نوین ترکیه و تهدیدهای امنیتی فراوری جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه آفاق امنیت، سال چهارم، شماره ۱۳.
- مسعودنیا، حسین و محمدی‌فر، نجات. (Masoudnia)(۱۳۹۰) طبقه متوسط جدید در ایران: تهدید یا فرصت. فصلنامه پژوهشی سیاسی - اقتصادی
- مسعودی (masoudi)(۱۳۶۰). ابوالحسن علی بن حسین مروج الذهب و معادن الجواهر ترجمه ابوالقاسم. پاینده تهران بنگاه ترجمه و نشر کتاب
- مشیرزاده، حمیرا. (Moshirzadeh)(۱۳۹۷). از گفتن انقلاب اسلامی تا گفتن سیاست خارجی جمهوری اسلامی. فصلنامه سیاست خارجی
- مشیرزاده، حمیرا و حیدرعلی مسعودی (Moshirzadeh, Masoudi)(۱۳۸۸). هویت و حوزه‌های مفهومی روابط بین‌الملل. فصلنامه سیاست (مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی
- مشیرزاده، حمیرا، (Moshirzadeh)(۱۳۸۳). تحلیل سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از منظر سازهانگاری .
- مصطفی افسانه، شهابی روح‌الله، (Mosfi, Shahabi)(۱۳۹۶). روابط سیاسی اقتصادی و امنیتی آمریکا و ترکیه در دوره ریاست جمهوری اردوغان، ماهنامه پژوهش ملل، دوره دوم، شماره ۲۴.
- مضانی روح الله (Ramazani)(۱۳۸۶) چارچوبی تحلیلی برای بررسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. چاپ پنجم. ترجمه علیرضا طیب. تهران نشر نی
- مطهری، مرتضی، (Motahhatri)(۱۳۶۲). خدمات متقابل اسلام و ایران، تهران: صدرا.
- مکی، حسین (Makki)(۱۳۷۳) تاریخ بیست ساله ایران، جلد ۶، چاپ اول، تهران، انتشارات علمی
- ملایی اعظم (Molayi)(۱۳۹۲). احیای هویت اسلامی و ایدئولوژی تمامی طلب آمریکایی. فصلنامه پژوهشهای سیاسی جهان اسلام. سال سوم شماره

- منتظری، (Montazeri) ۱۴۰۹ ق). مبانی فقهی حکومت اسلامی، تهران
- منصورنژاد، محمد (Mansournezhad) ۱۳۸۵) دین و هویت، تهران: مؤسسه مطالعات ملی.
- منصوری، جواد (Mansouri) ۱۳۷۰) سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- منوچهری، عباس (Manouchehri) ۱۳۹۰) (ر. هیافت و روش در علوم سیاسی، سمت، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی.
- الموتی، مصطفی (Almoti) ۱۳۶۸) ایران در عهد پهلوی شگفتی های زندگی رضا خان، تهران، انتشارات پگا
- الموتی، مصطفی. (Alamuti) ۱۳۶۱)، ایران در عهد پهلوی، شگفتی های زندگی رضاخان، تهران. انتشارات پکا.
- موسوی شفاهی مسعود شاپوری (Shafai) ۱۳۹۱) ژئوپلیتیک پرخطر ایران. فصلنامه مطالعات راهبردی شماره ۵۴
- موسوی قرالری میرهادی، علینژاد حامد، (Mousavi) ۱۳۹۴). کار بست نظریه های چند فرهنگ گرایی در تبیین فرایند صلح ترکیه با کردهای این کشور، فصلنامه سیاست خارجی، سال ۲۹، شماره ۳.
- موسوی، سید حافظ، (Mousavi) ۱۳۹۵). تاثیر تحولات جهان عرب بر سیاست منطقه ای ایران و ترکیه، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال دوازدهم، شماره اول.
- مهدی، رهبری (Mahdi) ۱۳۸۶) شکل گیری گفتمان انقلابی در ایران، پژوهش حقوق و سیاست شماره ۲۳
- مهدی قلی خان، هدایت، (Mehdigholikhani) ۱۳۷۵). خاطرات و خطرات، تهران، زوار.
- میرزا آقاخان کرمانی، عبدالحسین (Kermani) ۱۳۸۷) تاریخ ایران، تصحیح و ترجمه: جهانگیر شیرازی، بیجا: بینا.
- ناصری داوودی. (Davoudi) ۱۳۷۸) تشیع در خراسان عهد تیموریان. مشهد آستان قدس رضوی
- نامدار طالشانی، مظفر (Namdar) ۱۳۸۱) غربگرایی و استحاله هویت ایرانی، «مؤلفه های هویت ملی در ایران، به اهتمام: گروه تحقیقات سیاسی اسلام، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
- نقیب زاده احمد. (Naghizadeh) ۱۳۷۸) تاثیر فرهنگ ملی و سیاست خارجی. جمهوری اسلامی ایران فصلنامه سیاست خارجی
- نقیب زاده، احمد، (Naghizadeh) ۱۳۸۸). تاثیر فرهنگ ملی بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. تهران: دفتر مطالعات سیاسی
- نورایی محمود، علی نیا یاور، عسگری دولاما هادی، (Nourayi, Alinia, Asghari) ۱۳۹۳). حزب عدالت و توسعه ترکیه در قبال تحولات خاورمیانه؛ مطالعه موردی بحرین، فصلنامه سیاست خارجی، سال ۲۸، شماره ۴.
- نیاکویی، امیر، (Niakoui) ۱۳۹۵). کودتای نظامیان در مصر و ترکیه و نتایج متفاوت، فصلنامه پژوهش های روابط بین الملل، دوره نخست، شماره بیستم.
- واحدی الیاس، (Vahedi) ۱۳۸۴). کتاب آسیا، ترکیه گ، تهران ابرار معاصر
- واعظ (Vaez) ۱۳۸۷) سیاست خارجی حزب عدالت و توسعه ترکیه. تهران. پژوهشگاه تحقیقات استراتژیک.
- واعظی، محمود (Vaezi) ۱۳۸۶) ژئوپلیتیک بحران در آسیای مرکزی و قفقاز، تهران: انتشارات دفتر مطالعات سیاسی و بینالمللی وزارت امور خارجه

واعظي، محمود (Vaezi) (۱۳۸۴) مجموعه مقالات كنفرانس بين المللي تحولات عراق در چشم انداز امنيت منطقه اي، پژوهشكده مطالعات استراتژيك، گروه پژوهش سياست خارجي

ولايتي، علي اكبر، (Velayati) (۱۳۷۶). تاريخ سياسي جنگ تحميلي عراق عليه جمهوري اسلامي ايران تهران دفتر نشر فرهنگ اسلامي ص ۲۰۸- ۲۰۹.

هادي آجيلي (Ajili) (۱۳۹۴) گفتنمان اعتدال در سياست خارجي دولت يازدهم. فصلنامه پژوهشهاي راهبردي سياست. سال پنجم شماره ۱۹

يارمحمدي، لطف الله (Yarmohammadi) (۱۳۸۳). گفتنمان شناسي رايج و انتقادي، تهران: نشر هرمس.

يعقوبي فر، حامد، (Yaghoubifar) (۱۳۹۲). گونه شناسي سياست خارجي تركيه در خاورميانه، فصلنامه سياست خارجي، سال ۲۷.

يعقوبي فر، حامد، (Yaghoubifar) (۱۳۹۳). تاثير معماي هويت حزب عدالت و توسعه و سياست خارجي تركيه در قبال قفقاز جنوبي، فصلنامه سياست خارجي، سال ۲۸، شماره ۳.

Elektronik Kaynaklar:

[http:// www.Leader.ir/langs/FA/index.php?p=bayan&id=3235](http://www.Leader.ir/langs/FA/index.php?p=bayan&id=3235)

[http:// www.Leader.ir/langs/FA/index.php?p=bayan&id=3235](http://www.Leader.ir/langs/FA/index.php?p=bayan&id=3235)

[http:// www.spk-gov.ir/Repnts.asp? Itemid=22564.](http://www.spk-gov.ir/Repnts.asp? Itemid=22564)

<http://sspp.iranjournals.ir/>

<http://www.iranreview.org/content/Documents/Iran-s-Foreign-Policy-Principles-and->

<https://youtu.be/3wfNl2L0Gf8>

<https://youtu.be/AbmKP08bySo>

<https://youtu.be/AbmKP08bySo>

https://youtu.be/E_ffCsQx2Cg